

AMOK

de
Turkije
connectie

Anti

Militaristische

Uitgeverij

**Militaire opbouw van een
nieuwe grootmacht**

Pax Christi

de Turkije connectie

Militaire opbouw van een
nieuwe grootmacht

Antimilitaristies Onderzoekskollektief AMOK

Antimilitaristische Uitgeverij AMU
Pax Christi Nederland

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK DEN HAAG

Turkije

De Turkije-connectie - Militaire opbouw van een nieuwe grootmacht / AMOK
[red. Kees Bals et al.]. - Amsterdam: Antimilitaristische Uitgeverij; Utrecht: Pax
Christi. - Ill., foto's

Met lit. opg.

ISBN 90-71124-51-7

Trefw.: wapenhandel; Turkije / bewapening; Turkije

*Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door
middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder
voorafgaande schriftelijke toestemming van de Antimilitaristische Uitgeverij AMU.*

Begrijpen

*Vanaf de wiegeliederen die de moeders zingen
tot de berichten van de nieuwslezer*

Overal in de wereld de leugen overwinnen

In ons hart, in boeken, op straat.

*Wat een fantastisch geluk te begrijpen, liefste,
begrijpen wat er rondom ons heen gebeurt.*

Nazim Hikmet

De Amerikaanse ambassadeur

De nacht van het leger

De nacht van de Amerikaanse ambassadeur

De nacht van het leger

De nacht van het leger

De nacht van het leger

De nacht van het leger

De nacht van het leger

Stijfheid 1

De veranderingen in het politiek-agenda van het Westen

De Amerikaanse steun

De Duitse steun

De steun van de NAVO

De steun van het CPB

Stijfheid 2

De opbouw van de Turkse wapenindustrie

De Turkse wapenindustrie

De Turkse wapenindustrie

De Turkse wapenindustrie

De Turkse wapenindustrie

De Turkse wapenindustrie

Stijfheid 3

De bewapening van een regionale grootmacht

De handel met de Verenigde Staten

De handel met Duitsland

De handel met Nederland

De handel met andere Europese landen

De handel met andere Europese landen

Stijfheid 4

De Turkse wapenindustrie

Belangrijke wapenindustrie in Turkije

Guido van der Grinten - Amsterdam - 1988

Gevoelens en dromen

Inhoud

<i>Inleiding</i>	
Een bloedig nieuwjaar	8
<i>Hoofdstuk 1</i>	
Een democratisch gemaskerde dictatuur	11
De Kemalistische staatsideologie	11
De macht van het leger	12
De linkse en Koerdische oppositie	14
De instrumenten van het leger	16
De mensenrechten	18
De economische bevolkingspolitiek	21
De regionale ambities	23
De relatie met het westen	26
<i>Hoofdstuk 2</i>	
De metamorfose tot politie-agent van het Westen	29
De Amerikaanse steun	29
De Duitse steun	36
De steun van de NAVO	39
De steun door het CFE-verdrag	44
<i>Hoofdstuk 3</i>	
De opbouw van de Turkse wapenindustrie	46
De financiële macht van het leger	46
Het stimuleringsbeleid	48
De buitenlandse investeringen	49
De joint ventures	51
De export	55
<i>Hoofdstuk 4</i>	
De bewapening van een regionale grootmacht	58
De handel met de Verenigde Staten	60
De handel met Duitsland	66
De handel met Nederland	73
De handel met overige westerse landen	82
De handel met niet-westerse landen	91
<i>Bijlagen</i>	
De Turkse krijgsmacht	94
Belangrijkste wapenindustrieën in Turkije	96
Onderleveranciers Eurometaal voor de M483-granaat	101
Geraadpleegde literatuur	104

Een bloedig nieuwjaar

De Turkse premier Süleyman Demirel had vooraf geruststellende woorden gesproken: "Ik vier Newroz met iedereen die het vieren wil." Toch verliep het Koerdisch nieuwjaarsfeest op 21 maart 1992 uiterst bloedig. Drie dagen duurden de gevechten in Şirnak. Ze kostten aan 38 mensen het leven. De onrust brak uit toen mannelijke militairen een groep vrouwen onderweg naar het Cumhuriyet-plein fouilleerden. Toen demonstranten tegen dit optreden protesteerden, openden de veiligheidstroepen het vuur op hen. Tijdens de onlusten vlogen straaljagers laag over de stad door de geluidsbarrière, waarmee ze grote schade veroorzaakten.

Achteraf bleek dit nog slechts een voorspel te zijn op het geweld dat deze Koerdische stad later dat jaar trof. Op 18, 19 en 20 augustus trokken Turkse veiligheidstroepen schietend en brandstichtend door de straten. Wat de aanleiding van deze geweldsexplosie was is nooit duidelijk geworden. Het leger beweerde dat het reageerde op een inval van 1000 tot 1500 strijders van de PKK, de Arbeiderspartij van Koerdistan, maar onafhankelijk onderzoek weerspreekt dit. Na drie dagen was bijna drie kwart van Şirnak verwoest. Zelfs gebouwen van de regeringspartijen waren onder vuur genomen. Vrijwel de volledige bevolking was op de vlucht geslagen. Leger en politie hadden vijfhonderd mensen opgepakt. De 44 die zij vasthielden werden gemarteld om hen tot een verklaring te dwingen. In totaal werden tijdens de schietpartij 26 mensen gedood, waaronder vijf kinderen en 'slechts' één politiemann en drie soldaten.

Op 1 januari 1989 drongen twee activisten door op het militaire vliegveld Welschap bij Eindhoven. Zij sloegen daar met een bijl in op een NF-5 vliegtuig. Deze actie wees voor het eerst een groot publiek op een bijzondere vorm van bewapening. In het kader van een NAVO-hulpprogramma schenkt Nederland zestig NF-5 toestellen aan Turkije. Nederland beschouwt deze vliegtuigen als verouderd, maar in Turkije kunnen ze blijkbaar nog goed van pas komen. Deze levering, die eind jaren tachtig begon, riep - weliswaar met enige vertraging - veel vragen op. Die vragen richtten zich vooral op het gebruik van de vliegtuigen en op de verantwoordelijkheid die

Nederland daardoor op zich neemt. Het is bekend dat Turkije het Koerdische volksverzet, en vooral de guerrilla van de PKK, op weinig zachtzinnig wijze bestrijdt. Het is niet uitgesloten dat het Turkse leger daarbij ook de NF-5 toestellen inzet.

De overdracht van deze vliegtuigen is een onderdeel van een veel groter programma om de militaire kracht van Turkije te vergroten. Waarom? Wat zijn de Turkse en de Westerse belangen daarbij? Volgens de voormalige minister van Buitenlandse Zaken, Hans van den Broek, hadden de Nederlandse wapenleveranties niets te maken met de militaire benadering van het Koerdische probleem. Maar waarvoor heeft Turkije deze wapens dan nodig in een tijd van ontspanning? Heeft het iets te maken met zijn regionale ambities? Bereidt Turkije zich voor op een oorlog?

Dit boek geeft een overzicht van de Westerse wapenleveranties aan Turkije en meer in het algemeen van de militaire opbouw van dit land. Centraal daarbij staat de vraag naar de politieke en militaire ontwikkeling die Turkije momenteel doormaakt.

Turkse soldaten voeren op de ochtend van het Koerdisch nieuwjaarsfeest huizoekingen uit in Kirsmanirt.

Foto: Michiel de Ruiter/HH

De opbouw van een grote wapenindustrie is in Turkije begonnen na de militaire staatsgreep van 1980. Het land heeft zich sindsdien - naar eigen zeggen - ontwikkeld tot een democratie. Hoofdstuk 1 gaat in op de Turkse politiek van vooral deze laatste periode. De aandacht gaat daarbij uit naar de vraag hoe een ogenschijnlijke democratie, zo'n repressief beleid kan voeren ten opzichte van de eigenlijke bevolking. Turkije is hierom door onder andere mensenrechtenorganisaties herhaaldelijk veroordeeld. Naast deze binnenlandse situatie komt het Turkse buitenland-beleid aan bod. Turkije

lijkt de economische heropleving sinds 1980 te willen verzilveren met een positie als regionale grootmacht. Tot slot komt de vraag aan de orde hoe de relatie met de Europese Gemeenschap en de Verenigde Staten van invloed is op de Turkse politiek.

Voor het voeren van een machtspolitiek is het bezit van wapens zeer belangrijk. De volgende drie hoofdstukken behandelen de uitbouw van de Turkse militaire macht. Hoofdstuk 2 gaat in op het doelbewuste beleid dat hieraan ten grondslag ligt. Hoofdstuk 3 laat zien hoe Turkije haar eigen wapenindustrie opbouwt met westerse hulp. Hoofdstuk 4 geeft een overzicht van de wapenleveranciers.

Deze worden land voor land behandeld. Vanzelfsprekend komt ook Nederland aan bod, dat een derde plaats blijkt in te nemen onder de leverende landen.

Turkije is een land dat in het algemene publieke en politieke debat gewoonlijk enigszins in de schaduw blijft. Dit hangt waarschijnlijk samen met het feit dat we te maken hebben met een belangrijke westerse bondgenoot met een systeem van parlementaire democratie. Dit boek wil informatie aandragen voor een debat over een land, waar het geweld permanent dreigt te escaleren.

Een democratisch gemaskerde dictatuur

Als we een geciviliseerd land willen worden, had Mustafa Kemal Atatürk gezegd, dan hebben we geen andere keuze dan ons te oriënteren op het Westen. Sinds het ontstaan van de Turkse staat in de jaren twintig is dat altijd een leidraad gebleven. Turkije is momenteel één van de weinige landen in het Midden-Oosten met in elk geval ogenschijnlijk een democratisch systeem.

Atatürk was als stichter van Turkije een typisch voorbeeld van een autoritair leider, zoals er rond 1930 veel aan de macht kwamen in Europa. En hij was pasja, generaal. Ook deze traditie leeft in het huidige Turkije voort. Het Turkse leger is nog steeds een factor in de samenleving, waarvan de macht vaak groter is dan die van de democratische instellingen. Militairen zijn vrijwel niet aanspreekbaar als het gaat om mensenrechtenschendingen en de onderdrukking van de Koerden. Ook voor Europa en de Verenigde Staten telt zwaarder dat Turkije het Westers belang in de regio dient.

De Kemalistische staatsideologie

Het moderne Turkije kwam na de Eerste Wereldoorlog met geweld tot stand. Het nieuwe land ontstond uit het restant van het Ottomaanse Rijk. Dit rijk was van de vijftiende tot eind negentiende eeuw een wereldmacht die grote gebieden in de Arabische wereld en op de Balkan beheerste. In de loop van de negentiende eeuw was het rijk al veel van zijn gebieden kwijtgeraakt, in de Eerste Wereldoorlog - waarin de Sultan de Duitse zijde koos - ging het definitief ten onder.

In die oorlog en de jaren vlak daarna bleef zelfs de kern van het Ottomaanse rijk, Thracië en Anatolië - respectievelijk het Europese en Aziatische deel van het huidige Turkije -, niet gespaard. Griekse, Italiaanse, Engelse en Russische troepen bezetten er delen van. De Russen vertrokken reeds na de revolutionaire machtsovername in St. Petersburg eind 1917. Maar bij het Verdrag van Sèvres (1920)

moesten de Turken onder andere afzien van een deel van westelijk Anatolië aan de Egeïsche kust.

Atatürk

Een oppositiebeweging verzette zich tegen de concessies van de Sultan. Onder leiding van generaal Mustafa Kemal, later Atatürk (vader der Turken) genoemd, werden de buitenlandse troepen het land uitgedreven. Het nieuwe Turkije werd na deze oorlog internationaal erkend in het Verdrag van Lausanne (1923), en kreeg nage-nog de grenzen die het tegenwoordig heeft.

Atatürk begon een beleid dat was gericht op een verandering van de Turkse samenleving in westerse zin. Onafhankelijke zelfbeschikking binnen nationale grenzen was daarvoor een vereiste. De vrees bij omliggende landen dat Turkije delen van hun grondgebied zou willen inlijven, moest worden weggenomen. Het 'Nationale Pact' van 1919 formuleerde dit uitgangspunt: zowel invasies in andere landen, als afscheidingen van Turkije waren taboe. Minderheden, zoals onder andere de Koerden, Armeniërs, Arabieren, Grieken, moesten zich in cultureel opzicht aanpassen aan de Turken. Metter-tijd zouden ze moeten opgaan in het Turkse volk.

Een van de belangrijkste uitgangspunten van Kemals politiek was een scheiding van kerk en staat. Kemal vergrootte de greep van de staat op het maatschappelijke leven ten koste van de invloed van de islam. De religieuze wet maakte plaats voor een Turkse variant van het Zwitserse burgerrecht en het Italiaanse strafrecht. Seculiere rechtbanken vervingen religieuze rechtbanken. Religieuze scholen werden gesloten, het onderwijs werd geseclariseerd onder een verenigd nationaal systeem. Religieuze leiders verloren hun macht buiten de moskee.

Verder kregen vrouwen gelijke rechten, werd de traditionele dracht verboden, en werd het Latijnse schrift ingevoerd.

Het autoritaire leiderschap van Atatürk vertoonde veel verwant-schap met dat van de alleenheersers die in de jaren twintig en dertig op veel andere plaatsen in Europa aan de macht kwamen. Atatürks Republikeinse Volkspartij was de enige toegestane partij. Deze hield scherp toezicht op eventueel verzet tegen de nieuwe maatregelen. Pas na 1946 kwamen er meer politieke partijen maar deze onder-schrijven allemaal de Kemalistische uitgangspunten.

De macht van het leger

Toen na de Tweede Wereldoorlog er voorzichtig democratische structuren ontstonden ontpopte het leger zich als de hoeder van het Kemalisme. Het pleegde tot drie maal toe een staatsgreep - in 1960, 1971 en 1980 - om het land op koers te houden. Via de Nationale Veiligheidsraad heeft de krijgsmacht tot op de dag van vandaag een doorslaggevende invloed op de regeringspolitiek.

Deze raad ontstond na de staatsgreep van 1960. De grondwet van 1961 riep opnieuw een burgerregering in het leven, maar legitimeerde ook de Nationale Veiligheidsraad als een instrument waarmee de militairen achter de schermen grip konden houden.

Het vasthouden aan de Kemalistische uitgangspunten heeft de afgelopen zeventig jaar de Turkse politiek voor een belangrijk deel bepaald. Die uitgangspunten werden aangetast met de opkomst van de Koerdische beweging, de opkomst van de arbeidersbeweging en het optreden van politieke stromingen en partijen die zich op de islam baseren. De legercoup van 12 september 1980 was nadrukkelijk gericht tegen het internationalisme van het communisme, tegen de roep om een islamitische rechtsorde en tegen de ordeverstoring door fascistische en links-radicalen. De junta stelde in 1982 een nieuwe grondwet op, die per referendum werd goedgekeurd, waarna ze in 1983 een plaats in de coulissen van de macht opzocht. Na algemene verkiezingen waaraan slechts een beperkt aantal partijen mocht meedoen werd een burgerregering geïnstalleerd.

De Nationale Veiligheidsraad

De leider van de staatsgreep generaal Keman Evren werd op 7 november 1982 tot president gekozen. De chefs van de krijgsmacht-onderdelen namen zitting in de Nationale Veiligheidsraad. Op dit moment bestaat de raad uit de president van het land, de premier van de regering, de chef van de inlichtingendienst, de stafchef van het leger en de commandanten van de krijgsmacht-onderdelen. De president roept als voorzitter de Nationale Veiligheidsraad bijeen.

Het terrein waar deze raad zich mee bezig houdt strekt zich uit over zaken als de kwestie van de Koerden, buitenlandse zaken, mensenrechten, democratisering en het gebruik van wapens tegen de eigen bevolking. De zes verschillende veiligheidsdiensten en de zogenaamde 'speciale eenheden' vallen direct onder de raad. De generaals die er deel van uitmaken, zijn geen verantwoording schuldig aan de civiele autoriteiten.

De grondwet bepaalt dat de Veiligheidsraad het recht heeft om advies uit te brengen. In de praktijk functioneert de raad als de stem van het leger en is de macht tamelijk groot. Gesteld kan worden dat de Veiligheidsraad de grenzen bepaalt waarbinnen de regering haar beleid kan maken. Hoewel de regering in de jaren tachtig een aantal malen een advies naast zich heeft neergelegd, sprak president Özal in 1992 op advies van de raad een veto uit over hervormingen van het strafrecht. Daardoor werden veranderingen van detentieprocedures, onder andere om het risico van martelingen in politiecellen te verkleinen, niet doorgevoerd.

Opheffing van de Nationale Veiligheidsraad zit niet in het democratiseringspakket van de huidige regering. Evenmin het opheffen van de positie van de chef van de Generale Staf die boven de minister van Defensie staat.

In feite zijn er in Turkije dus twee regeringen. De formele regering, die haar macht ontleent aan het gekozen parlement, én een schaduwwregering.

De economische macht

De macht van het leger in Turkije is dus wettelijk vastgelegd. Maar die macht gaat verder. Militairen vormen een economische factor van betekenis.

Na de coup van 1960 bezorgden de militaire officieren zichzelf een salarisverbetering. Het hogere loon werd gedeeltelijk afgeroomd door een verplichte bijdrage aan het nieuwe pensioenfonds OYAK. OYAK (Ordu Yardimlasma Kurumu) groeide in de loop van de tijd uit tot een zeer grote beleggingsmaatschappij. Het behoort tegenwoordig tot de top honderd van Turkse ondernemingen en beheert onder andere een supermarktketen. Ook fungeren OYAK-bedrijven vandaag de dag vaak als toeleveringsbedrijven voor het Turkse defensieapparaat. Zo is het leger zijn eigen klant en altijd van afzet verzekerd. Behalve een bron van extra inkomsten uit winstdeling is OYAK voor veel gepensioneerde officieren een opstapje naar een baan in het bedrijfsleven.

De economische betrokkenheid van de officieren nam nog verder toe vanaf het begin van de jaren zeventig. Ter stimulering van de Turkse defensie-industrie richtten de drie krijgsmachtonderdelen speciale fondsen op.

Het leger heeft dus direct belang bij arbeidsrust en een goed draaiende economie. De economische crisis in Turkije had vlak voor de coup van 1980 een dramatisch dieptepunt bereikt. De inflatie was bijna 100 procent, de werkloosheid gigantisch, er was een gebrek aan eerste levensbehoeften, de buitenlandse schulden waren niet meer financierbaar. De na de staatsgreep aangestelde minister van Economische Zaken Turgut Özal, de latere president, stelde een fors bezuinigingsprogramma op en voerde een beleid gebaseerd op het vrije-marktmechanisme, met afschaffing van directe overheidsregulaties en -controles.

De linkse en Koerdische oppositie

Twee van de belangrijkste oppositiebewegingen uit de laatste dertig jaar zijn de Koerdische en de arbeidersbeweging. Beide daagden de Turkse staat uit tot hervormingen.

De Arbeiderspartij van Turkije (TIP, Türkiye İşçi Partisi), een aan Moskou gelieerde communistische partij, kwam in 1965 voor het eerst in het parlement. De partij won toen vijftien van de 450 zetels. In reactie hierop veranderde de regering de kieswet, waardoor de communisten in 1969 op twee zetels bleven steken. Na de militaire staatsgreep van 1971 werd de partij (tijdelijk) verboden.

Het vernietigen van de linkse beweging was specifiek het doel van

deze staatsgreep. Dit lukte echter geenszins. De linkse oppositie was echter erg versplinterd. In 1978 waren er volgens opgave van de geheime diensten zeven marxistisch georiënteerde partijen en vijftig verschillende facties onder de marxisten. Deze versplintering kwam enerzijds doordat de verschillende groepen niet erg bereid waren om samen te werken, anderzijds speelde de onderdrukking door de staat en de hardhandige bestrijding door uiterst rechts een rol. Met de staatsgreep van 1980 werd de radicaal linkse beweging uiteindelijk vrijwel volledig van de kaart geveegd.

Turkse soldaten voeren Koerdische arrestanten af. Foto: KIC

De Koerden

Linkse Koerden hadden in samenwerking met enkele linkse Turken een partij opgericht die zich toelegde op de strijd voor een onafhankelijk en socialistisch Koerdistan. In 1978 ontstond de Arbeiderspartij van Koerdistan, de PKK. Deze partij kwam voort uit de linkse jeugdorganisatie Dev-Genc. Er bestonden en bestaan meer Koerdische organisaties, maar de PKK heeft sinds haar oprichting onder de Koerden veel aanzien verworven. Vooral nadat de PKK in 1984 de gewapende strijd begon tegen de Turkse staat en Koerdische leiders die met de Turkse staat samenwerken, heeft de partij naam gemaakt - vanwege dit geweld ook in negatieve zin.

Een andere belangrijke representant van de Koerdische beweging is de HEP, de Arbeiderspartij van het Volk. Leden van deze partij stonden bij de verkiezingen in oktober 1991 kandidaat op de lijst van de sociaal-democratische partij SHP. Nadat ze in het parlement waren gekozen, vormden ze daar een eigen fractie. De HEP verschaft de Koerdische beweging op deze wijze een forum in het Turkse parlement. De HEP werd op 16 juli 1993 verboden door het Turkse Grondwettelijk Hof. De HEP-parlementariërs bleven echter in het parlement zitten, omdat zij vlak voor het verbod een nieuwe partij hadden opgericht, de DEP.

De Turkse Koerden leven in het bergachtige gebied in het zuidoosten van Turkije. Sinds het ontstaan van de Turkse staat streven zij naar onafhankelijkheid of op zijn minst grotere autonomie. In 1920 werd in het Verdrag van Sèvres hun recht op zelfbeschikking nog erkend. Drie jaar later was dit punt in het Verdrag van Lausanne onder tafel verdwenen.

De Turkse staat wil aan de Koerdische kwestie een einde maken door van Koerden Turken te maken. Om dat te bereiken is sinds een aantal jaren een supergouverneur aangesteld die over dictatoriale bevoegdheden beschikt. Sinds 1984 bestaat bovendien in de zuidoostelijke provincies permanent de noodtoestand.

In 1992 en 1993 verhevigde de Turkse staat de onderdrukking van de Koerden en in die periode werd de PKK zware klappen toegebracht. In 1992 werden 296 Turks Koerdische dorpen met de grond gelijk gemaakt. Vijf steden (Şirnak, Cukurca, Kulp, Dicle en Cizre) werden voor een belangrijk deel vernietigd. Koerdische mensenrechtenorganisaties telden 385 moorden door de Turkse contra-guerrilla.

Een Turkse soldaat in de Koerdische bergen.

Foto: Robbert Bodegraven

De instrumenten van het leger

De contra-guerrilla is een van de strategieën waarmee de Turkse staat sinds de jaren zestig getracht wordt de oppositie-bewegingen onder controle te houden. Veel politieke moordaanslagen van de laatste decennia zijn gepleegd onder duistere omstandigheden. Begin jaren negentig is een geheim NAVO-netwerk aan het licht gekomen dat, omdat er in Italië het eerst over gepubliceerd werd, nu als

Gladio bekend staat. Het is de Turkse tak hiervan die verdacht wordt verantwoordelijk te zijn voor deze misdaden.

In de meeste NAVO-landen werden reeds in het begin van het bestaan van de verdragsorganisatie zogenaamde 'stay behind-netwerken' opgericht. De bedoeling was dat deze na een Sovjet-invasie het binnenlands verzet zouden organiseren. Deze geheime troepen kregen daartoe speciale trainingen en geheime wapenvoorraden werden aangelegd. De democratische controle was miniem. In verschillende landen ontwikkelden deze Gladio-groepen zich tot een macht.

In Turkije werd in 1953, een jaar na de toetreding tot de NAVO, een 'Anti-terreur Organisatie' opgericht. Deze organisatie werd gefinancierd door de CIA. Van Turkse kant waren alleen de geheime dienst MIT en een select groepje officieren erbij betrokken.

In 1964 kreeg de organisatie de naam 'Departement voor Bijzondere Oorlogsvoering' (ÖHD, Özel Harp Dairesi), en kwam onder bevel van de Turkse Generale Staf. Het was ook in deze periode dat de ÖHD een ruimere doelstelling kreeg. Nadat de communisten in 1965 in het parlement waren gekomen, werd een Handboek voor anti-communistische actie uitgegeven. Hierin worden alle linkse organisaties aangeduid als vijanden van de staat. Het bestrijden van het communisme werd nu een taak die ook voordat het tot een bezetting zou komen moest worden uitgevoerd.

Cihat Akyol, een van de topmensen van het ÖHD, gaf in september 1971 in het Tijdschrift voor de Strijdkrachten een toelichting op de werkwijze: "Voor succesvolle propaganda worden vaak complotten in praktijk gebracht, waaronder verkrachtingen, plunderingen, en moorden. De indruk moet worden gewekt dat deze misdaden door linkse rebellen zijn begaan. (...) Om het volk van de verzetsbewegingen te scheiden, moeten de strijdkrachten in naam van de verzetsbeweging acties ondernemen die de grenzen van de bruutheid overschrijden."

Berucht is het bloedbad dat in 1977 op het Taksim-plein in Istanboel werd aangericht bij de 1 mei-viering. Vanuit omringende gebouwen werden 38 mensen doodgeschoten. Radicaal links kreeg dit in de schoenen geschoven, maar alle aanwijzingen gaan in de richting van de contra-guerrilla.

De Grijsen wolven

In de jaren zeventig vond vooral in de grote steden een escalatie van geweld plaats. Radicaal rechtse en radicaal linkse jongeren raakten op bloedige wijze met elkaar slaags. In 1980 liep het dodental van deze strijd op tot 2000. Dit geweld werd doelbewust aangewakkerd door de fascistische partij MHP, die hiervoor haar 'commando's' de Grijsen Wolven gebruikte. Deze partij stond onder leiding van Alparslan Türkeş, een kolonel die aan de staatsgreep van 1960 had deelgenomen. De regering waarvan hij halverwege de jaren zeventig

vice-premier was, zag de misdaden van de Griuze Wolven door de vingers. Toen langzamerhand een situatie was ontstaan die aan een burgeroorlog deed denken, herstelde het leger in 1980 met harde hand de orde door middel van een coup. Later is echter duidelijk geworden dat het leger via de contra-guerrilla nauwe banden onderhield met extreem rechts. Het idee was de rechtse commando's te gebruiken in de strijd tegen links.

Dorpswachters

Om de activiteiten van de PKK te stuiten heeft de regering 20 'duizend zogenaamde 'dorpswachters' gecreëerd. Dit zijn dorpingen die betaald en bewapend worden om de guerrilla's te bevechten. Bovendien moeten ze voorkomen dat de PKK-strijders logistieke steun krijgen vanuit de dorpen in het Koerdische gebied. De meeste dorpingen lenen zich niet graag voor deze taak, mede uit angst voor vergelding door de guerrilla. Anderzijds vrezen ze ook het geweld van de veiligheidstroepen als ze het niet doen. In theorie is aanmelding bij de dorpswacht vrijwillig maar weigering beschouwt het leger als steun aan de guerrilla.

Sinds de winter van 1991-1992 is het dorpswachterssysteem in een grote crisis geraakt. Honderden wachters hebben opgezegd. In deze periode maakte de Koerdische opstand een aanzienlijke groei door.

Speciale eenheid

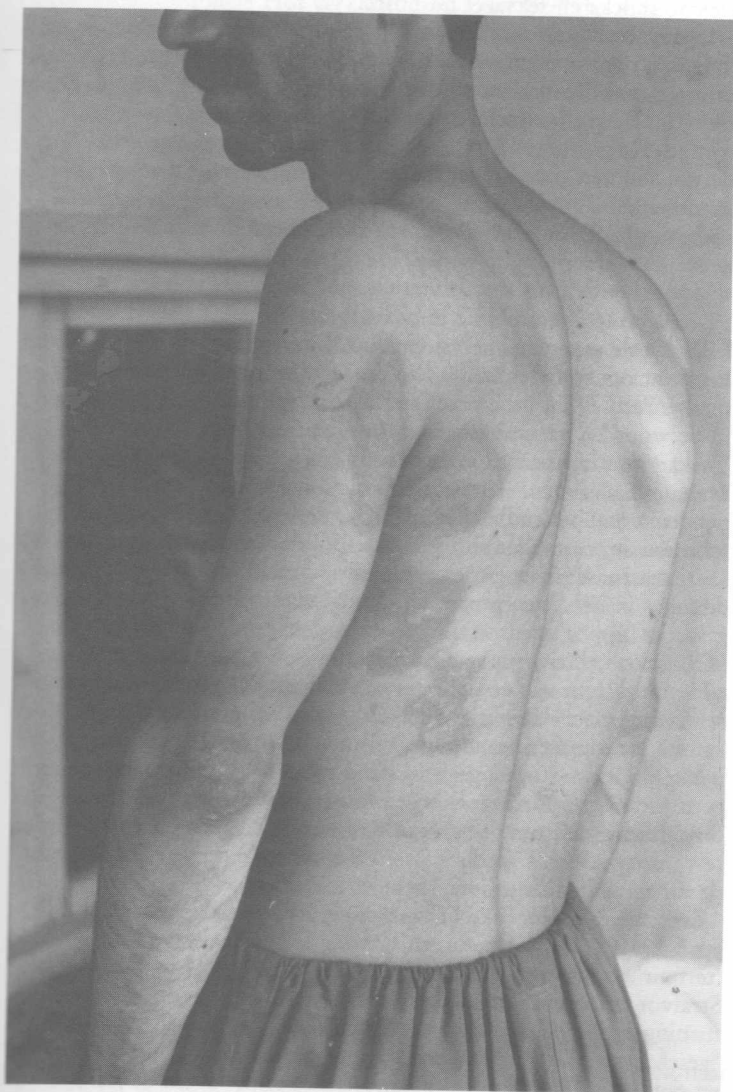
Naast deze uit de plaatselijke bevolking gerecruteerde semi-soldaten beschikt de Turkse staat over een zogenaamde Speciale Eenheid. Volgens officiële cijfers zijn er ongeveer 60 duizend reguliere troepen actief als gendarmes en lopen er 2500 leden van de Speciale Eenheid rond.

De leden van de Speciale Eenheid, die in naam verantwoordelijk zijn aan de plaatselijke politiecommandant, worden getraind voor nabijheidsgevechten met de guerrilla's. Ze kunnen in uniform gekleed gaan en zijn vaak gemaskerd. Vele leden van het team spreken Koerdisch en zijn naar plaatselijke gewoonten gekleed. Anders dan andere soldaten mogen ze hun haar lang dragen en een baard of snor laten staan, vaak dragen ze sportschoenen. De teamleden zouden zich ook in dorpen voordoen als leden van de PKK om de dorpingen te testen, onder andere door voedsel te vragen.

De mensenrechten

De regeringen van na de verkiezingen van 1983 beweerden alle dat in Turkije hooguit nog in incidentele gevallen de mensenrechten worden geschonden. En deze schendingen zouden moeten worden opgevat als uitwassen van enkele individuen, er zou geen systematiek in zitten. Toch publiceren Turkse en internationale mensenrechtenorganisaties steeds opnieuw rapporten vol sinistere

Rode vlekken tekenen de rug van deze Koerdische dorpsbewoner. De vlekken zijn een gevolg van een bombardement van een jaar eerder, waarbij waarschijnlijk gebruik is gemaakt van chemische wapens.

Foto: Judith Scheltema

opsommingen. Hun aanklachten richten zich vooral tegen buitengerechtelijke executies, tegen 'verdwijningen' en tegen marteling en mishandelingen. Iedereen die om politieke redenen gevangen wordt gezet loopt het grote risico om mishandeld te worden door slaan, elektro-shocks en seksueel misbruik.

Turkije heeft een aantal van de belangrijkste internationale verdragen en protocollen over de bescherming van mensenrechten ondertekend. Bovendien zijn volgens de grondwet van 1982 internationale mensenrechtenverdragen deel van de binnenlandse wetten. De grondwet garandeert de vrijheid van geweten en religie, de vrijheid van gedachte en mening, de vrijheid van meningsuiting, de vrijheid van vergadering. Deze rechten zijn echter aan een heel scala van beperkingen onderworpen. Geen enkele vrijheid mag gebruikt worden om de ondeelbare eenheid van de staat geweld aan te doen, het bestaan van de Turkse staat in gevaar te brengen.

De regering Demirel, die in november 1991 geïnstalleerd werd, beloofde de mensenrechtensituatie sterk te verbeteren. "We staan op het punt om een vlekkeloze kampioen te worden wat betreft de mensenrechten en de andere landen zullen er achteraan sukkelen", in de woorden van minister van Justitie, Suat Bilge. De nieuwe Turkse regering kent zelfs een minister voor Mensenrechten, Mehmet Kahraman. Amnesty International noemt hem echter zonder terughoudendheid een 'goedprater' van de onverminderd schrijnende toestanden in de Turkse politiebureaus en gevangenissen. Daarnaast is een parlementaire commissie voor de rechten van de mens in het leven geroepen. Omdat deze commissie werd tegenwerkt bij pogingen om politiebureaus en gevangenissen te bezoeken, richtte ze zich maar op de situatie in het buitenland.

Het probleem van een effectieve bestrijding van mensenrechtenschendingen zit daarin dat de Turkse wetgeving met opzet een grote ruimte laat om vermeende staatsvijanden met harde hand aan te pakken. Het strafrecht geeft in strijd met internationale maatstaven geen garanties voor bezoek van een advocaat aan een arrestant. Bovendien hoeft een gedetineerde niet onmiddellijk voor de rechter te worden geleid. Daardoor is er geen controle op wat de politie in de eerste zestien dagen van de hechtenis doet.

Een andere belangrijke belemmering is de Anti-Terreur Wet uit april 1991. Deze wet geeft een nieuwe definitie van het begrip 'terreur'. Daardoor verviel een aantal artikelen uit het Wetboek van Strafvordering die een belangrijke inperking van de vrijheid van meningsuiting betekenden. Maar ook deze nieuwe wet verbiedt "geschreven of gesproken propaganda, vergaderingen, demonstraties en optochten met het doel de ondeelbare eenheid van de staat te beschadigen".

Bovendien beschermt de Anti-Terreur Wet alle ambtenaren die betrokken zijn bij de bestrijding van het terrorisme, door de Wet op Vervolging van Ambtenaren op hen van toepassing te maken. Dit

houdt in dat een 'plaatselijke bestuurlijke raad' vrijwel alle klachten over misdrijven door deze ambtenaren onderzoekt. Deze raad heeft de bevoegdheid om de procesgang tegen te houden, en kan dus voorkomen dat klachten over martelingen de rechtbank bereiken.

Het Constitutionele Hof verklaarde in maart 1992 dat deze toepassing van de Wet op Vervolgung van Ambtenaren in strijd is met de Grondwet. De boven beschreven bescherming voor terrorismebestrijders blijft echter wel bestaan in het gebied in zuidoostelijk Turkije waar de noodtoestand heerst.

Aanslagen door doodseskaders

Sinds de verdieping van de Koerdische opstand in 1991 doet zich een nieuw fenomeen voor, dat van verdwijningen en buitengerechtelijke executies.

De dorpsbewoners die de functie van dorpswachter geweigerd hebben, zijn de belangrijkste doelwitten van de anonieme aanvallers. Het gaat vooral om die dorpen die er van verdacht worden banden te hebben met de PKK. Maar de doodseskaders richten zich ook op plaatselijke politici, in het bijzonder leden van de HEP/DEP, en op journalisten die onderzoek deden naar de executies.

Officiële bronnen schrijven deze moorden in Koerdistan toe aan de Hezbollah. Hoewel er groepen toegewijde gelovigen in de streken van Batman en Nusaybin zich organiseren onder de naam Hezbollah, is het bestaan van de Hezbollah als een georganiseerde gewapende macht in Turkije twijfelachtig. Mensenrechtenorganisaties gaan ervan uit dat de veiligheidstroepen, en in het bijzonder de Speciale Eenheid, achter deze aanslagen zitten. Journalisten en veel Koerden noemen in dit verband ook de contra-guerrilla, het ÖHD. In sommige gevallen hebben ooggetuigen moordenaars als militairen herkend. In veel gevallen hebben mensen gezien hoe doodseskaders leger- of politiebouwen verlieten, hoe ze ongehinderd wegblokkaades konden passeerden in auto's zonder kenteken. Bovendien is het opvallend hoe aanslagen en ontvoeringen kunnen plaatsvinden zonder de minste tegenstand van de openbare macht. Mensen die ontvoerd werden, werden later in gevangenschappen van de regering aangetroffen. De regering onderzocht de werkzaamheden van doodseskaders zelden op een zinnige manier.

De economische bevolkingspolitiek

Turkije voert een bewuste bevolkingspolitiek om het Koerdische gebied te Turkificeren. Naast de onderdrukking van elk streven naar Koerdische autonomie speelt het Zuid-Anatolië Project, het GAP (Güney Anadolu Projesi), daarin een grote rol. Dit enorme stuwdammenproject werd eind jaren zeventig ontwikkeld door de toenmalige regering Demirel. Het heeft zowel grote gevolgen voor de plaatselijke, Koerdische bevolking, als politiek-strategische gevol-

gen voor het gehele Midden-Oosten.

In totaal gaat het om 22 dammen en zeventien waterkrachtcentrales in de bovenloop van de rivieren de Eufraat en de Tigris. Het project omvat zes provincies en bestrijkt een gebied vrijwel vanaf de Middellandse Zee-kust tot aan de oostelijk grens met Iran. De energie-opbrengst moet uiteindelijk jaarlijks 8,9 miljard kilowattuur bedragen. Het project zal volgens berekening achttien miljard dollar gaan kosten. De Turkse regering belooft dat het GAP 1,6 miljoen banen zal scheppen. Daarmee is het het trekpaard van de Turkse economie.

Het GAP moet ervoor zorgen dat aan het eind van de jaren negentig 1,6 miljoen hectare land kan worden bevoeid. Volgens Turkse landbouwexperts zal de opbrengst per hectare daardoor 17,5 keer groter worden. Door verdere modernisering van de landbouw moeten de opbrengsten zelfs tot het vijftig- à zestigvoudige kunnen groeien.

Schaalvergroting van de landbouw is een van de doelen van het project. Alleen grote bedrijven met moderne apparaten zullen in staat zijn in de landbouwmarkt van de toekomst stand te houden. Daarbij voldoet Turkije aan de opdracht van de Wereldbank, die in 1981 stelde dat de landbouwopbrengsten moest worden vergroot.

Koerdische bouwvakkers worden niet aangenomen bij de dammen. Turken uit de overbevolkte steden in het westen van het land worden naar het project gelokt met allerlei privileges op onder andere het gebied van belastingen en onderwijs. Tegelijkertijd verdwijnen door de stuwmeren grote aantallen Koerdische dorpen. Voor het Kaban-stuwmeer moesten 19 duizend mensen uit 92 dorpen wijken. De herhuisvesting is vaak slecht geregeld. Mensen kregen woningen aangeboden tot ver buiten de regio: in Konya, 250 kilometer ten zuiden van Ankara, en zelfs in Izmir.

Wanneer het GAP voltooid is zal de Eufraat nog slechts eenderde van de vroegere watervoorraad tot in Syrië en Irak leiden. Syrië is voor 70 procent van zijn stroomvoorziening afhankelijk van de Eufraat en voor het gehele noorden van het land is de rivier praktisch de enige bevoeiingsbron. In Irak is 1,3 miljoen hectare akkerland afhankelijk van de rivier. De Tigris is voor dit land de tweede waterbron, en ook van deze rivier wordt de toevoer beperkt door de bouw van een groot aantal dammen.

Voor Turkije is het GAP een geïntegreerd bestanddeel van de pogingen om economisch en politiek de belangrijkste macht in de regio te worden. Het project zal veel meer energie produceren dan Turkije zelf nodig heeft. Er zijn plannen voor export van elektriciteit naar Irak, Syrië, Jordanië en Egypte.

Daarnaast wordt water steeds belangrijker voor de economische ontwikkeling van de regio. Turkije werkt aan plannen om ook hier een exportprodukt van te maken voor met name de Arabische wereld. Dit water zou dan gehaald moeten worden uit twee rivieren

die bij Adana in de Middellandse Zee vloeien. Verder gebruikt Turkije nu reeds de Eufraat als machtsmiddel om Syrië te dwingen tot een minder coulante houding ten opzichte van de PKK-strijders die in dit land hun toevlucht hebben gezocht.

De regionale ambities

Het GAP maakt duidelijk dat Turkije zijn macht nadrukkelijker in de regio laat voelen. Twee factoren bepalen de Turkse positie. Dat zijn de grote economische groei in de jaren tachtig en het einde van de Koude Oorlog.

Die economische groei is vooral het gevolg van het beleid van de inmiddels overleden Turgut Özal - eerst als minister van Economie, vervolgens minister-president en tenslotte president - gericht op liberalisering van de markt. Het einde van de Koude Oorlog, het ineenstorten van het Oostblok en het uiteenvallen van de Sovjet-Unie hebben de verhoudingen in de regio diepgaand veranderd. Deze veranderingen bieden Turkije nieuwe economische perspectieven. Het Turkse buitenlandse beleid wordt enerzijds bepaald door deze rationele, economische motieven, anderzijds spelen ook oude Ottomaanse en panturkse sentimenten een rol. De Turkse belangstelling gaat uit in drie richtingen: naar het Midden-Oosten, naar de Balkan en het Zwarte Zee-gebied, en naar de oude Sovjet-republieken in Centraal-Azië.

Het Midden-Oosten

Turkije versterkte zijn relatie met het Midden-Oosten na de oliecrisis begin jaren zeventig. Er ontstond vooral een sterkere economische vervlechting. De oliecrisis vergrootte de de import uit de regio, terwijl er tegelijkertijd een markt ontstond voor landbouw- en consumptie-artikelen. Vooral in de jaren tachtig richtten Turkse exporteurs zich op deze markt. Nog steeds is het Midden-Oosten goed voor ongeveer 20 procent van de totale buitenlandse handel van Turkije. Verder sloten Turkse bouwondernemingen begin jaren tachtig grote contracten af in Libië en Saoedi-Arabië.

Hiermee groeide ook de politieke rol in de regio, maar deze was er meestal één van neutraliteit en contacten met zoveel mogelijk landen.

Dit blijkt bijvoorbeeld uit de wijze waarop Turkije zijn positie ten opzichte van Iran en Irak versterkte, tijdens de oorlog tussen deze twee landen. De importbehoefte van beide landen steeg fors door die oorlog. De Turkse wegen zijn voor beide landen belangrijke verbindingen over land. Bovendien is Irak voor zijn olie-export sterk afhankelijk van de oliepijplijn naar Turkije.

Het was dan ook in zekere zin opvallend dat Turkije tijdens de Koeweit-crisis in 1990-1991 vrijwel volledig de zijde van de 'geallieerden' tegen Irak koos. De beslissing was vooral door president

Özal doorgedrukt en paste in de regionale machtsambities van deze politicus. Daarbij hoort het uitschakelen van een concurrerende regionale machthebber als Irak. Turkije dat een eigen wapenindustrie aan het opbouwen is, had op dat vlak een achterstand op Irak. Het vernietigen van Iraks wapenarsenalen was een groot Turks voordeel.

Tijdens de Golfcrisis werden Nederlandse patriot-raketten gestationeerd op het vliegveld van Diyarbakir.

Foto: Chris de Jongh/HH

Tijdens de oorlog werden vanaf Turks grondgebied grote aantallen bombardementsvluchten uitgevoerd. Bovendien stelde Turkije 120 duizend soldaten aan de grens op. Het dwong op die manier Irak hetzelfde te doen en het zuidfront voor de VS en bondgenoten te verlichten.

De afloop van de Koeweit-crisis toont het strategisch belang van Turkije in de regio aan en heeft zeker de Turkse positie ten opzichte van het Westen verstevigd.

Turkije is bevreesd dat de aantasting van het centrale gezag in Irak zal leiden tot onafhankelijkheid of zelfstandigheid van de daar wonende Koerden. Dit zou de controle over de eigen Koerden kunnen bemoeilijken. Voorlopig is de Koerdische veiligheidszone in noord-Irak zo afhankelijk van Turkije, dat de Iraakse Koerden niet hoeven te denken aan steun aan de PKK. Sterker, in het najaar van 1992 vochten guerrilla's van de Iraaks-Koerdische partijen PDK en PUK samen met het Turkse leger tegen de PKK. Het verbond hield niet lang stand, maar illustreerde wel de macht van Turkije.

De Balkan en het Zwarte Zee-gebied

De Turkse verhouding tot de Balkan wordt voor een belangrijk deel

bepaald door de Ottomaanse voorgeschiedenis. In verschillende landen leven Turkse minderheden. Verder werpt Turkije zich op als verdediger van moslims in de regio, onder andere in Albanië, Kosovo en Bosnië.

De relatie van Turkije met Griekenland is de meest problematische. In de voortdurende koude oorlog tussen deze twee NAVO-leden spelen twee conflict-haarden een belangrijke rol, namelijk de tweedeling van Cyprus en de zeggenschap over de Egeïsche zee.

Sinds de Turkse invasie van 1974 bestaat Cyprus uit een Grieks-Cypriotisch en een Turks-Cypriotisch deel. Geen enkel land ter wereld behalve Turkije erkent Turks-Cyprus als een aparte staat. De laatste tijd wordt er vooral vanuit het Westen veel druk uitgeoefend op de betrokken partijen om tot een oplossing van het conflict te komen. Tegen de achtergrond van een mogelijke escalatie van de oorlog op de Balkan is het belangrijk om de spanningen tussen Turkije en Griekenland beheersbaar te houden.

Ook het conflict rond de Egeïsche zee speelt vooral sinds ongeveer 1974. Vanaf die tijd waren beide landen serieus bezig met plannen om in die zee naar olie te boren. Griekenland en Turkije hebben verschillende opvattingen over wat tot het continentaal plat van de landen behoort. Er lopen lange juridische procedures over de interpretatie van internationale verdragen die de partijen van toepassing achten.

Het uiteenvallen van het Oostblok heeft een zelfstandiger Turkse Balkanpolitiek mogelijk gemaakt. Met diverse landen, zoals Roemenië, Albanië en Bulgarije zijn inmiddels militaire overeenkomsten getekend. In de oorlog in het voormalige Joegoslavië neemt Turkije het op voor de regering van Bosnië-Herzegowina. Namens de Conferentie van Islamitische Staten dringt Turkije voortduren aan op vergroting van de druk op Servië. Het stelde voor Bosnië-Herzegowina te bewapenen en suggereerde een olieboycot tegen de Westerse landen vanwege de lakse houding in het conflict. Regeeringsvertegenwoordigers en parlementariërs deden daarbij krachtige uitspraken, die eerder voor binnenlandse politieke doeleinden leken bedoeld dan om werkelijk te worden uitgevoerd.

De ineenstorting van het Oostblok en vervolgens het uiteenvallen van de Sovjet-Unie betekende vooral een uitbreiding van de economische mogelijkheden. Turkije is in staat om relatief goedkope producten te exporteren naar de Balkan, maar ook naar de landen ten noorden en ten oosten van de Zwarte Zee.

Turkije nam in februari 1992 het initiatief tot oprichting van een economische samenwerkingsverband van de landen rond de Zwarte Zee. De bedoeling is een structuur te scheppen voor de ontwikkeling van de economie in de regio, en op die wijze ook de integratie in de Europese en de wereldeconomie te vergemakkelijken. Het Zwarte Zee-verdrag mikt op samenwerking op het gebied van

energie, vervoer, communicatie, informatie en ecologie, en ook op de vestiging van een gezamenlijke investeringsbank. Leden zijn: Albanië, Armenië, Azerbeidzjan, Bulgarije, Georgië, Griekenland, Moldavië, Oekraïne, Rusland, Roemenië en Turkije.

Centraal-Azië

Toen premier Demirel voorjaar 1992 terugkeerde van een rondreis door de vijf Turkstalige landen van de voormalige Sovjet-Unie zei hij dat het hem duizelde, omdat hij nu pas goed begreep dat er Turken wonen tussen de Adriatische zee en de Chinese muur. De toenemende kracht van het nationalisme op de Balkan, de Kaukasus en de Turkstalige republieken in Centraal-Azië versterkten in Turkije het gevoel van verantwoordelijkheid voor Turkse minderheden. Ongeveer 60 procent van de 50 miljoen moslims in Centraal-Azië heeft een Turkse achtergrond.

Turkije wendt na het uiteenvallen van de Sovjet-Unie zijn invloed onder de Turkstalige bevolkingen aan om de eigen machtspositie en die van de Westerse bondgenoten te versterken. De VS steunen Turkije in de contacten met de staten in de Kaukasus en Centraal-Azië. De Amerikaanse president Bush stelde begin 1992 Turkije tot voorbeeld aan de landen in de regio. Hij roemde het als een "vuurtoren van stabiliteit" en als een democratische en seculiere staat. De belangrijkste reden van deze politiek ligt in de concurrentiestrijd tussen Iran en Turkije. Beide landen proberen invloed in het islamitische Centraal-Azië te verwerven. De VS gebruiken Turkije om de Iraanse politiek tegen te werken.

De relatie met het Westen

Turkije oriënteert zich na de Tweede Wereldoorlog nadrukkelijk op het Westen. Die keuze is enerzijds ideologisch bepaald. Atatürk wilde zijn land een Westerse signatuur geven: "Er is geen alternatief als we een geciviliseerd land willen worden." Anderzijds zijn er waren er zeer praktische redenen voor deze oriëntatie. Die liggen op militair en economisch gebied. Ook Turkije vreesde tijdens de koude oorlog voor de Sovjet-Unie. Daarom werd het land in 1952 lid van de NAVO. Uit economische overwegingen zoekt het land toenadering tot de Europese Gemeenschap. In 1964 werd Turkije geassocieerd lid, in 1987 vroeg het een volledige lidmaatschap aan.

Het Westers belang van een goede relatie met Turkije was en is in de eerste plaats militair. De NAVO-aanwezigheid in het Midden-Oosten gold als een rem op Sovjet-ambities in de richting van de Perzische Golf. Verder was de Turkse controle over de Bosporus belangrijk, omdat hiermee een hindernis ontstond voor de toegang van de Sovjet-vloot tot de Middellandse Zee. Tenslotte betekende de aanwezigheid van een zuidflank bij een eventuele oorlog dat het

Warschau-pact een groot aantal troepen aan de 'centrale sector' zou moeten onttrekken.

De financieel-economische band

De financiële band tussen Turkije en het Westen is gereguleerd via de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling. Sinds 1962 bestaat er een OESO-hulpconsortium voor Turkije. Het heeft tot taak de verschaffing van kredieten uit het buitenland te coördineren. Leden van het consortium zijn de VS, de Bondsrepubliek, Groot-Brittannië, Frankrijk, België, Nederland, Luxemburg, Canada, Zweden, Noorwegen, Oostenrijk, Zwitserland, Denemarken, het IMF en de Wereldbank. Vanaf het begin heeft de Bondsrepubliek de leiding over de groep. De Turkse regeringen zijn steeds erg afhankelijk geweest van de geldinzamelingen van deze groep. De regering moet eenmaal per jaar op een vergadering in Parijs de economische plannen presenteren en aangeven welke deviezen daarvoor nodig zijn. Na discussie en kritiek voeren de afzonderlijke landen overleg met de leiding van het consortium en komen vervolgens tot afspraken over de hoogte van de te verschaffen kredieten.

Het zijn vooral ook economische redenen die ten grondslag liggen aan de Turkse aanvraag voor het EG-lidmaatschap. Ongeveer 53 procent van de Turkse export gaat naar de twaalf EG-landen. Voor de Europese Gemeenschap liggen er voorlopig nog een aantal belemmeringen. In de eerste plaats moet de Grieks-Turkse relatie verbeteren. De gemeenschap heeft een oplossing van het Cypriotische conflict als voorwaarde gesteld. Ook de aanhoudende rapportages over mensenrechtenschendingen maken de EG terughoudend. Een derde probleem vormen de tariefmuren die Turkije opwerpt tegen import. In 1995 moet Turkije een douane-unie met de gemeenschap gerealiseerd hebben. Dan zal het land onderscheid maken tussen import uit EG- en uit andere landen.

Hoewel in Turkije het idee leeft dat met de totstandkoming van de douane-unie er sprake is van een de facto-lidmaatschap, zijn er tekenen dat de hoop op een uiteindelijk werkelijk EG-lidmaatschap taant. Zo is het niet geheel duidelijk wat op economisch gebied de gevolgen zijn van het Zwarte Zee-verdrag en een handelsakkoord met de VS voor de verhouding tot de Europese Gemeenschap.

Politieke en territoriale stabiliteit

Na het einde van de Koude Oorlog is het strategisch belang van Turkije voor het Westen niet afgenomen. De uitkomst van de Koeweit-crisis laat dit zien. Behalve in het Midden-Oosten denkt het Westen via Turkije zijn invloed ook in Centraal-Azië te kunnen laten gelden.

Daarbij is Turkije niet zomaar een Westerse marionet. Dit bleek reeds in 1974 met de Turkse invasie op Cyprus, en de daar opvolgende verkoeling van de relatie. Verder blijkt het onder andere uit

de grote binnenlandse oppositie tegen de Turkse houding tijdens de oorlog tegen Irak, en de kritische opstelling tegenover het Westerse beleid in het voormalige Joegoslavië.

Turkije voert een zelfbewust beleid in de regio, dat vaak parallel loopt met de Westerse belangen. Ondanks de kritische geluiden die regelmatig te horen zijn over de Turkse behandeling van de Koerden, gaan ook hier uiteindelijk de belangen gezamenlijk op. Voor het Westen staan politieke en territoriale stabiliteit van de regio voorop. Terwijl in Europa alle landen zijn begonnen met forse bezuinigingen op defensie, gaat de wapenwedloop in het Midden-Oosten met onverminderde kracht door. De Westerse landen helpen Turkije daarbij op vrijwel alle mogelijke wijzen.

De metamorfose tot politie-agent van het Westen

Het CFE-verdrag dat de NAVO en het Warschau-pact in 1990 sloten moest voorzien in een drastische reductie van de conventionele wapens. Het zuidoosten van Turkije werd echter van dit verdrag uitgezonderd en wordt daarom nu volgestopt met de modernste wapens die uit Europa zijn wegonderhandeld. Opvallend, maar waarschijnlijk niet geheel toevallig, is dat dit gebied samenvalt met Turks-Koerdistan.

Deze handelswijze illustreert nog eens het strategische belang dat Turkije na de Tweede Wereldoorlog voor het Westen kreeg. Turkije moest enerzijds de Sovjet-Unie in het noorden kunnen bedreigen en anderzijds de olievelden in het zuiden kunnen bewaken.

Deze twee zaken hebben de afgelopen 45 jaar de Westerse politiek ten opzichte van Turkije bepaald. In eerste instantie waren het vooral de Verenigde Staten die de opbouw van het Turkse leger en de Turkse defensie-industrie steunden. In de jaren zestig kwam daar de Bondsrepubliek bij, nog weer later werd gevolgd door andere NAVO-landen.

De Amerikaanse steun

Na de Tweede Wereldoorlog was de Amerikaanse machtspositie sterk toegenomen, terwijl die van de oude supermacht, Groot-Brittannië, was verzwakt. Daardoor veranderden ook de plaatselijke machtsverhoudingen in de hele wereld. Zo versterkten de VS in zuid-Europa hun invloed op de traditionele brug tussen Europa en Azië: Turkije. Daar hadden de Amerikaanse strategen twee redenen voor. Ten eerste konden de VS direct de zuidelijke grens van de Sovjet-Unie bedreigen, hun enige rivaal van betekenis. Ten tweede konden de VS samen met de Britse bondgenoten de belangrijkste olievoorraad ter wereld, die in het Midden-Oosten, bewaken. Deze twee zaken bepaalden de politieke strategie voor de volgende 45 jaar.

Nieuwe vriendenkring

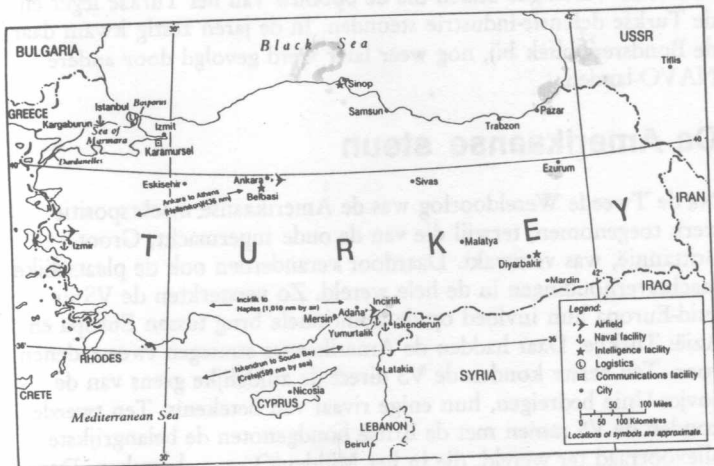
Turkije werd ingepast in het door de VS gedomineerde stelsel van bondgenootschappen, maar Turkije was te zwak om zijn rol afdoende te kunnen spelen. Daarom werd in 1947 een militair hulpprogramma opgezet om het Turkse leger van nieuwe wapens te voorzien. De nieuwe vriendenkring van Turkije werd bevestigd door zijn symbolische deelname met een paar duizend man aan de Koreaanse oorlog in 1950. In 1952 werd het land ook lid van de NAVO.

De Amerikaanse strategie om de Sovjet-Unie van alle kanten tegelijk te kunnen bedreigen, vereiste meer dan alleen de deelname van Turkije. Alleen zou Turkije nooit een bedreiging van de Sovjet-Unie kunnen vormen. Daarom werd het tijdelijk en permanent stationeren van Amerikaanse strijdkrachten noodzakelijk. Om dit te bereiken werd in 1953 een 'Military Facilities Agreement' en een 'Status of Forces Agreement' ondertekend. De VS sloten dergelijke overeenkomsten overigens met alle landen waar zij hun strijdkrachten legerden.

Ondanks het Turkse lidmaatschap van de NAVO liep een groot deel van de militaire samenwerking met de VS op bilaterale basis. Tussen 1946 en 1974 ontving Turkije 3,7 miljard dollar aan militaire steun in zowel wapens, munitie als uitrusting.

In de jaren vijftig werd Turkije's plaats in het Westerse systeem van bondgenootschappen verder versterkt door zijn toetreding tot het CENTO-pact, een verdrag dat de Amerikaanse invloed langs de zuidflank van de Sovjet-Unie uitbreidde van Turkije tot en met Pakistan.

De Amerikaanse aanwezigheid in Turkije, waarover de Turkse regering weinig te zeggen had, leidde tot sterke binnenlandse

Overzicht van de belangrijkste Amerikaanse militaire installaties in Turkije.

kritiek. Een incident dat daar sterk aan bijdroeg was de terugtrekking van Amerikaanse Jupiterraketten die waren bewapend met atoomkoppen. Deze terugtrekking was een tegenprestatie voor het wegnemen van de Russische atoomraketten op Cuba. De Turkse regering was het met deze terugtrekking niet eens, maar had hier niets over te zeggen.

Flexible response

De VS konden de Turkse kritiek niet negeren. Bovendien was de Amerikaanse strategie tegen de Sovjet-Unie in de loop van de jaren zestig veranderd. In een grote oorlog zouden niet langer onmiddellijk alle atoomstrijdkrachten worden ingezet. Men wilde proberen die oorlog beperkt te houden. Dit vanwege het gevaar dat de VS zelf zouden worden aangevallen.

De 'flexible response' hield in dat de plaatselijke bondgenoten van de VS, zoals Turkije, beter bewapend moesten worden met onder andere kleine atoomwapens en betere conventionele wapens. Alleen zo zouden ze die beperkte oorlog goed kunnen voeren.

Als gevolg hiervan werd een nieuw verdrag gesloten over de samenwerking van de Turkse en Amerikaanse strijdkrachten in een eventuele plaatselijke oorlog; het 'Joint US-Turkish Defence Cooperation Agreement' (DECA). Hiermee werd de permanente aanwezigheid van de Amerikaanse strijdkrachten op twaalf installaties, waaronder een aantal luchtmachtbases, geregeld. Deze overeenkomst werd op 3 juli 1969 ondertekend en vormde de basis voor de samenwerking tot de Cypruscrisis in 1974.

Cypruscrisis

Tijdens die crisis viel Turkije tegen de wens van de Amerikanen Cyprus binnen. De Amerikanen haalden een in 1961 afgesloten verdrag aan, de 'US Foreign Assistance Act', waarin staat dat Amerikaanse wapens niet mogen worden gebruikt bij interventies. De VS kondigden daarom een wapenembargo af, waarop de Turkse regering op 25 juli 1975 het verdrag opzegde.

Volgens Generaal Haig, op dat moment opperbevelhebber van de NAVO-strijdkrachten in Europa, had het embargo tot gevolg dat de effectiviteit van het Turkse leger en in het bijzonder van de luchtmacht was gehalveerd. Generaal Shear van het zuidelijk NAVO-opperbevel stelde bovendien dat Turkije niet meer paraat genoeg was.

Daarmee gaven ze het belang aan van Turkije voor het Amerikaanse beleid. De Turkse strijdkrachten moesten hoe dan ook bruikbaar blijven. Het duurde daarom slechts tot 16 maart 1976 voor er een nieuwe overeenkomst werd gesloten om de militaire assistentie voor vier jaar te verzekeren, zij het zonder wapenleveranties. En nog eerder, al in oktober 1975, kreeg Turkije toegang tot kredieten ter waarde van 125 miljoen dollar, gevolgd door nog eens

175 miljoen dollar in 1976. Daarnaast werden ook nog eens de reserve-onderdelen en wapens vrijgegeven, die reeds besteld waren.

Vanaf september 1978 werden onder voorwaarden weer wapens aan Turkije geleverd en een maand later werden de Amerikaanse werkzaamheden op de grote bases hervat. Na de opzegging van het verdrag van 1961 had Turkije die werkzaamheden gestopt, met uitzondering van het werk op de grootste basis Incirlik.

De gebeurtenissen rondom de Cypruscrisis overtuigden de Turkse regering overigens van de noodzaak om risico's te spreiden. Turkije ging vanaf die periode dan ook wapens in West-Europa kopen.

Iraanse revolutie

Intussen vonden er in het Midden-Oosten grote veranderingen plaats. In 1979 viel het sterk aan de VS gelieerde regime van de Sjah in Iran. Dit land veranderde daardoor van een steunpunt en uitvalsbasis voor de Amerikaanse strijdkrachten tot een uitgesproken vijand van de VS en hun bondgenoten. De waarde van Turkije als uitvalsbasis voor het hele gebied steeg daardoor navenant.

De VS tekenden op 30 maart 1980 een nieuwe defensie-overeenkomst met Turkije. Dat was dus vijf maanden voor de staatsgreep die de Turkse militairen weer aan de macht bracht. In dat verdrag werd vastgesteld dat twaalf bases onder Amerikaanse controle bleven, waaronder Incirlik, twee elektronische af luisterposten aan de Zwarte Zee en een seismisch station bij Ankara, inclusief de logistieke en navigatie-faciliteiten.

Deze bases waren allemaal van groot belang voor het ontplooiën van Amerikaanse interventiemachten in de regio. Met dit doel voor ogen werd later in het jaar ook een Amerikaanse militaire missie naar de luchtmachtbases Muç en Batman gestuurd.

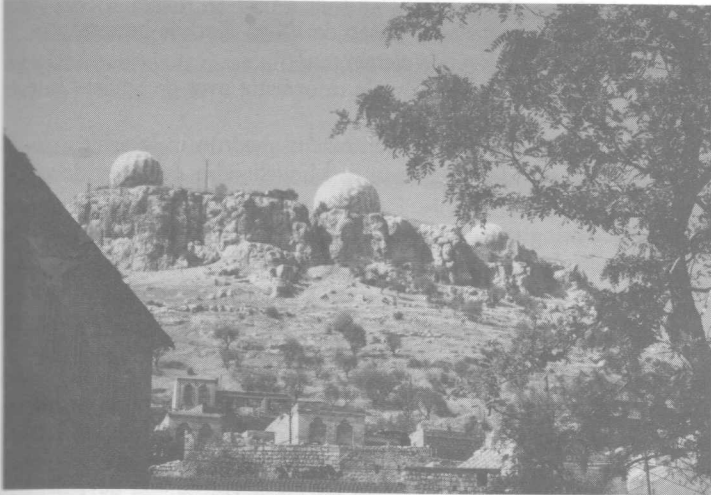
De Amerikaanse minister van Defensie, Caspar Weinberger, bezocht in 1981 Ankara en kwam daar de vorming van een gezamenlijk militair overleg overeen, die de militaire samenwerking tussen de VS en Turkije moest verbeteren. Ze beloofden elkaar ook de positie van de NAVO in het gebied te versterken. Volgens het akkoord zouden de VS Turkije ook helpen bij het onderhoud, de reparatie en de modernisering van materieel. Bovendien zouden ze ook samenwerken bij de invoering van nieuwe wapenproductiesystemen.

De al bestaande plannen voor interventie van de Sovjet-Unie vanuit Turks grondgebied, werden verder uitgewerkt tot een interventie-doctrine voor het Midden-Oosten. Hoewel verpakt als een plan om een Sovjet-offensief richting olievelden tegen te gaan, was het met deze opzet mogelijk om tegen elk 'lastig' land in de regio op te treden. Ze hield namelijk de ontplooiing in van een snelle interventiemacht in de regio. Daartoe werden de al bestaande versterkingsplannen uitgebouwd: er zouden meer Amerikaanse strijdkrachten naar Turkse bases worden gedirigeerd en meer lucht

machtenheden worden verplaatst om zo nodig een offensief naar het zuiden in te kunnen zetten.

Modernisering

Na de verkiezing van Ronald Reagan als president van de Verenigde Staten kwamen de VS en Turkije in november 1982 een 'Memorandum of Understanding' overeen, waarin de bouw, de verbetering en het gezamenlijk gebruik van enkele (nieuwe) vliegvelden werd vastgelegd.

Amerikaanse radarinstallatie bij Mardin. Foto: Maarten Terlaga

In februari 1983 stelde de regering Reagan vast dat Turkije veel meer Amerikaanse steun zou krijgen. Volgens dit voorstel zou de militaire en economische hulp stijgen tot 934 miljoen dollar. Het grootste deel, namelijk 759 miljoen dollar, was bedoeld voor militaire zaken. Daarbij inbegrepen zat 4 miljoen dollar voor de opleiding van Turkse officieren in de VS. De resterende 175 miljoen dollar bestond uit economische steun over het belastingjaar 1984. De hulp ter waarde van 934 miljoen dollar betekende een behoorlijke stijging in vergelijking met de 650 miljoen dollar die Turkije voor 1983 kreeg.

Deze hulp was echter niet afdoende. Ook de Turkse strijdkrachten zelf moesten een grotere rol spelen. Daarvoor moest een oplossing worden gezocht voor een groot probleem: Turkije was sinds de jaren vijftig weliswaar afdoende bewapend door de rest van de NAVO, maar de technologische kwaliteit van het Turkse leger was laag. Dit was zeker zo indien zij het Rode Leger zou moeten bestrijden, maar ook voor een sterk offensief naar de olievelden in het zuiden.

Om die reden was een grootscheepse modernisering van de Turkse

bewapening noodzakelijk. Die modernisering golf bestond uit twee delen: de levering van nieuwe wapensystemen om het verouderde materiaal van het Turkse leger te vervangen; en de levering van technologische kennis en middelen om een relatief geavanceerde Turkse wapenindustrie op te bouwen.

De VS speelden bij dit plan een centrale rol. In december 1986 werd het DECA-verdrag verlengd met een periode van vijf jaar, gerekend vanaf december 1985. Net als eerder regelde het verdrag ook de beschikbaarheid van Turkse bases voor de Amerikaanse strijdkrachten.

De militaire samenwerking tussen de VS en Turkije bestond op dat moment uit de volgende elementen:

- het verzamelen van waardevolle informatie over de Sovjet-Unie;
- landings- en overvliegrechten;
- de stationering van een F4-luchtmachtswaaron in Incirlik;
- het gebruik van de havens aan de Middellandse Zee voor de zesde vloot;
- de verplichting troepenversterkingen te sturen in geval van nood;
- de aanwezigheid van duizenden onderhoudsmensen in het land;
- Turkse samenwerking in geval van een Sovjet-aanval op de olievelden in Midden-Oosten.

Grieks-Turkse rivaliteit

De grootscheepse bewapeningsplannen konden niet zomaar worden uitgevoerd. Het probleem voor de NAVO en ook de VS was dat alle verdragen in het zuidoosten van het verdragsgebied gebonden waren aan een aantal beperkingen. De belangrijkste was de Grieks-Turkse rivaliteit die nog in 1989 bijna leidde tot een militaire botsing tussen de NAVO-bondgenoten. Alle NAVO-hulp en zeker de Amerikaanse moest rekening houden met deze tegenstelling. Dat werd door de VS gedaan door een soort Salomons-oordeel: het vaststellen van een vaste verhouding tussen de hulp aan Griekenland en Turkije. Het Amerikaanse Congres ging er steeds van uit dat die verhouding 7:10 moest zijn. Dat had tot gevolg dat 40 miljoen dollar van de Turkse hulp werd afgetrokken en de Griekse steun werd verhoogd van 280 tot 500 miljoen dollar. Dit veroorzaakte een geheel eigen soort wapenwedloop in zuidoost-Europa, die tot de dag van vandaag wordt doorgezet. Zodra het ene land fregatten, tanks of vliegtuigen kreeg, moest het ander ze ook ontvangen. Dit op straffe van represailles tegen Amerikaanse of NAVO-installaties en bases in Griekenland of Turkije.

De kille verhouding tijdens de Cyprus-crisis in de jaren zeventig, kwam in de loop van de jaren tachtig nog een paar keer terug tijdens NAVO-oefeningen, of als de Grieks-Turkse verhouding weer eens uitliep op een confrontatie langs de omstreden grens tussen de twee landen in de Egeïsche Zee.

In 1989 creëerde de Amerikaanse senaat ook nog een probleem in

de relatie tussen de VS en Turkije door een resolutie te steunen die 24 april uitriep tot een dag ter herinnering aan de 'Armeense genocide van 1915 - 1923'. Deze politieke stap had tot gevolg dat de Turkse regering represailles nam tegen de Amerikaanse militaire aanwezigheid in het land. Vluchten werden verboden, een havenverbod werd opgelegd aan sommige Amerikaanse schepen en de verbetering van een aantal VS-installaties werd stopgezet. In de loop van 1990 werden deze maatregelen weer teruggedraaid, toen bleek dat de Senaatsmotie niet zou worden uitgevoerd.

De relatie tussen de VS en Turkije werd in de laatste jaren van de Koude Oorlog dus gekenmerkt door afwisselende periodes van ruzie en samenwerking, maar uiteindelijk verhinderden de ruzies de samenwerking niet.

Ondersteuning Golfoorlog

Vanaf 1985 werden een serie contracten afgesloten die de sleutel waren voor de modernisering van de Turkse strijdkrachten. In 1991 werd de ondersteunende rol van Turkije in de Golfoorlog tegen Irak beloond met een bedrag van 635,4 miljoen dollar, plus een verdubbeling van het textielquotum dat Turkije naar de VS mocht exporteren.

In het voorjaar van 1992 ontdekte de redactie van het Amerikaanse blad 'Arms Sales Monitor' dat Turkije misschien nog een ander soort beloning had gekregen voor bewezen diensten. In de 'Congressional Record' stond dat Pakistan reserve-onderdelen voor C-130 en T-37 vliegtuigen had geïmporteerd uit Turkije. Dat was een levering die het Amerikaanse embargo tegen Pakistan doorbrak. Een jaar later werd in de Koerdische krant Özgür Gündem eenzelfde gerucht aangehaald, maar dan betreffende de doorleverantie aan Pakistan van Black Hawk-helikopters en reserve-onderdelen voor de F-16.

In feite veranderde er niet zoveel aan het principe van de Amerikaanse militaire hulpverlening. Alleen de aard van die hulpverlening veranderde. In plaats van de uit de jaren veertig stammende giften, is de traditionele hulp vanaf juni 1992 omgezet in kredietverlening. De hoogte van dat krediet is wel aan een maximum gebonden: 450 miljoen dollar. Dat bedrag vroeg de Amerikaanse regering dan ook voor 1994 aan bij het congres.

Verder werd aangekondigd dat acht van de twaalf Amerikaanse bases in Turkije zouden worden gesloten voor eind 1993. De VS zouden de radarwaarschuwingsspost Pincirlik bij Diyarbakir en de luchtmachtbasis Incirlik in Adanasis in zuidoost-Turkije willen behouden, evenals de basis voor het verzamelen van seismografische informatie in Belbazi en een radiocommunicatiestation in Kargaburun. In reactie hierop verzocht Turkije in januari 1993 om herziening van het DECA-verdrag, dat na een aantal tussentijdse verlengingen op 18 december 1993 afloopt. Op 9 april werden de onder-

handelingen hierover heropend.

De militaire samenwerking tussen de VS en Turkije bestaat op dit moment in essentie uit het voorbereiden van de plaatselijke faciliteiten voor het invliegen van Amerikaanse grond- en luchteenheden. Dat wil zeggen het uitbreiden van militaire vliegvelden om er meer vliegtuigen te stationeren; het plaatsen van allerlei uitrusting in depots, zodat die in geval van crisis niet ingevlogen of ingevaren hoeven te worden; het openen van nieuwe installaties zoals elektronische afluisterposten; en het regelmatig oefenen van de betrokken eenheden, in zowel NAVO- als bilateraal verband. Bovendien is er een aantal Amerikaanse kernwapens in Turkije gestationeerd.

Turkse soldaten slaan tijdens het Koerdisch nieuwjaar 1993 hardhandig mensen uiteen die willen demonstreren.

Michiel de Ruiter/HH

De Duitse steun

De Verenigde Staten getroosten zich de meeste inspanningen om de militaire achterstand van Turkije weg te werken. Sinds de jaren zestig houdt echter ook de Bondsrepubliek zich hier mee bezig. Duitsland groeide snel uit tot in grootte de tweede sponsor van de Turkse defensie. Het blad 'Wehrtechnik' schreef in 1989 hierover het volgende: "Daarbij is de Bondsrepubliek Duitsland het enige land in het bondgenootschap, dat sinds 1964 de partners Turkije en Griekenland, en vanaf 1978 ook Portugal, in de vorm van NAVO-defensiehulp, materiële hulp en bijzondere hulp, onafgebroken heeft bewapend. In tegenstelling tot de VS gebeurde dit gratis." De Bondsrepubliek becijfert deze hulp aan Turkije sinds 1980 op 3,95 miljard Duitse mark. Daarnaast schreef Jane's Defense Weekly in

april 1993 dat er van 1964 tot 1992 3,83 miljard dollar militaire hulp aan Turkije is gegeven.

Geheel zonder beloning was de Duitse wapenhulp overigens niet. Met de financiële injecties aan Turkije, wordt namelijk indirect de Duitse wapenindustrie gesubsidieerd.

De economische banden

Turkije is voor Duitsland al sinds tijden de belangrijkste handelspartner. Volgens het Bondskantoor voor Buitenlandse Handel ging in 1991 ongeveer 25 procent van de Turkse export naar Duitsland. De nummers twee en drie, Italië en de Verenigde Staten, komen daar ver achteraan met respectievelijk 7 en 6 procent. De Duitsers importeren vooral textielstoffen, voedingsmiddelen en lederwaren.

Turkije betreft ongeveer 15 procent van haar import uit Duitsland. De VS en Saoedi-Arabië volgen met respectievelijk 11 en 9 procent. Duitsland levert bewerkte textiel- en leerprodukten, elektronische produkten, chemische stoffen en auto's.

Het handelsverkeer tussen Duitsland en Turkije groeit nog steeds. In 1991 steeg de waarde van de invoer uit Turkije met 14,3 procent tot 6,4 miljard Duitse mark. Turkije voegde zich in 1991 zelfs in de rij van de twintig belangrijkste handelspartners van Duitsland.

'Duitse' Turken

De Duitse en Turkse maatschappij zijn op nog een vlak sterk met elkaar verbonden. 90 procent van de in het buitenland levende Turken woont namelijk in Duitsland. In totaal gaat het om 1,6 miljoen mensen, waarvan er 300.000 Koerd zijn. Bijna alle Koerden, ongeveer 90 procent, komen uit Turks-Koerdistan, het gebied waar de oorlog woedt. Hierdoor is ook het aantal Koerden onder asiëlzoekers relatief zeer hoog. Het totale aantal Koerden dat in Europa buiten Turkije woont wordt geschat op 800 duizend tot 1 miljoen.

Mensenrechten

De belangenverstrengeling tussen Duitsland en Turkije is dus evident en het is logisch dat Duitsland die banden wil blijven behouden. Zeker omdat zij daardoor haar eigen positie op de brug tussen Europa en Azië kan versterken. Toch loopt de samenwerking tussen Turkije en Duitsland niet altijd even soepel. Tijdens de Golfoorlog met Irak verweet de inmiddels overleden Turkse president Turgut Özal de Bondsrepubliek dat zij weigerde troepen naar Turkije te sturen en dat zij slechts een paar oude vliegtuigen in Turkije stationeerde. Özal noemde Duitsland op de Duitse televisie "een onbetrouwbare bondgenoot die veertig jaar lang door de NAVO is beschermd en nu onwillig is Turkije te beschermen als dat nodig is."

Duitsland op zijn beurt ziet de oorlog tegen de Koerden als een probleem en wil het liefst dat Turkije die oorlog 'humaniseert'.

Daarop had Duitsland goede hoop toen in november 1991 de regering Demirel aantrad. Demirel had namelijk beloofd de mensenrechtensituatie te verbeteren - de gevangenen zouden muren van glas krijgen. Bovendien verwachtte Duitsland met de komst van Demirel een liberalisering die de Koerdische beweging zou doen inzakken.

Het Koerdische dagblad Özgür Gündem publiceerde op 17 oktober 1992 een serie foto's van een Duitse BTR-60-pantserwagen, die een geboeide Koerdische gevangene achter zich aansleepte.

Foto: Özgür Gündem

De Duitse hoop werd de grond ingeslagen toen de viering van het Koerdische nieuwjaar in 1992 uitliep op een bloedbad. Duitsland stelde daarop op 26 maart een wapenembargo in. Duitsland vond namelijk dat Turkije de Westerse waarden niet alleen moest onderschrijven, maar ook moest uitvoeren. Het wapenembargo moest die stelling kracht bijzetten, maar was slechts bedoeld als drukmiddel, zo bleek uit hetgeen de Duitse bondskanselier Helmut Kohl op 2 april zei: "Turkije was in het verleden op grond van de positie aan de zuidoostflank van de NAVO een hoeksteen voor onze veiligheid. Vandaag en in de toekomst neemt haar betekenis verder toe in het licht van de ontwikkelingen in het zuiden van de voormalige Sovjet Unie, evenals in de landen van het Midden-Oosten. Een democratisch Turkije kan en moet een stabiliserende rol in de toekomstige verhoudingen in die regio van Europa innemen. Tegen deze achtergrond heeft ook de Bondsregering in belangrijke mate wapenhulp aan Turkije, maar ook aan Griekenland en Portugal geleverd."

Turkije was echter erg gefrustreerd over de Duitse kritiek. Özal

verklaarde naar aanleiding van het wapenembargo dat het Duitse commentaar hem deed denken aan Hitler-Duitsland, met dit verschil dat het huidige Duitsland misbruik maakt van haar economische macht.

Duitsland hief het wapenembargo twee maanden later weer op, hoewel het niet veel had uitgehaald.

De steun van de NAVO

Turkije kreeg niet alleen steun van de Verenigde Staten en Duitsland. Ook de NAVO steunde Turkije. Die hulp was nodig, omdat Turkije evenmin als de andere arme NAVO-landen Griekenland en Portugal beschikt over het technologisch niveau om zelf wapens te ontwikkelen. Ook hebben deze landen niet de economische kracht om deze wapens bij anderen te kopen.

Gemeten naar het Bruto Nationaal Produkt per inwoner is Turkije van deze drie NAVO-landen het armste, maar tegelijk is Turkije strategisch het belangrijkste. Steun aan Turkije was dus onontbeerlijk, maar tegelijk werd die steun zo goedkoop mogelijk gehouden, zo blijkt uit de nogal paradoxale wijze waarop Westerse bondgenoten - althans in NAVO-verband - Turkije steunen.

Het LDDI-programma

In een advies uit 1963 stelde de NAVO dat de zuidelijke landen gesteund dienden te worden. Dat advies werd destijds alleen door de Bondsrepubliek opgevolgd. De steun van andere landen dan Duitsland en de VS was lange tijd halfslachtig en bestond veelal uit de overdracht van overtollig geworden materieel, dat anders toch maar op de schroothoop terecht zou zijn gekomen.

In de jaren tachtig poogde de nauw aan de NAVO gelieerde 'Independent European Program Group' (IEPG) meer structuur te krijgen in de hulp aan Portugal, Griekenland en Turkije. In 1986 verzocht de NAVO haar lidstaten opnieuw de armere bondgenoten materieel te steunen. De zogenaamde LDDI-landen (Less Developed Defence Industry) zouden door de gevraagde structurele defensiehulp moeten kunnen werken aan de "verbetering van het militair-operationele vermogen" en de "versterking van hun defensie-industriële capaciteit", zoals de Nederlandse minister van Defensie, Van Eekelen, het in een brief aan de Tweede Kamer formuleerde.

Concreet zou het gaan om de levering van overtollig materieel uit de rijkere Europese NAVO-landen en steun bij de opbouw van de defensie-industrie. Bovendien moest gestreefd worden naar een zekere standaardisatie van het NAVO-materieel. Een te grote technische achterstand zou bij gezamenlijke optredens hinderlijk kunnen zijn.

De NAVO constateerde dat landen niet erg genegen waren derge-

lijke hulp te verstrekken. De reden was dat er een overcapaciteit aan wapenproductie was. Waarom zouden landen de concurrentie op deze markt vergroten door ook in een ander land de wapenindustrie op te bouwen? De NAVO stelde echter dat het steunen van de LDDI-landen een politieke keuze van groot belang was. Het nationale economisch belang van NAVO-landen moest ondergeschikt gemaakt worden aan het strategisch belang van een sterke zuidflank van de alliantie. Ook toenemende bezuinigingen op Defensie mochten volgens de NAVO niet ten koste gaan van steun aan de zuidelijke lidstaten.

Economisch gewin

Het uiteindelijke succes van de NAVO-oproep was voor een belangrijk deel gelegen in Turkije zelf. Het politieke besluit zou in veel landen makkelijker worden uitgevoerd als er economisch gewin aan vast zou zitten, zo redeneerde Turkije. De steunorganisatie voor de ontwikkeling van de Defensie-industrie (DIDA) noemde het scheppen van voordelige voorwaarden "een efficiënt mechanisme voor beslissingen". Deze lijn werd later ook gevolgd door het ondersecretariaat van het ministerie van Defensie (SSM). Deze politiek werd geholpen door de IEPG, de motor achter de investeringen. De NAVO pleitte er ook voor om de LDDI-landen schenkingen te doen om hun legers te verbeteren, gezien "het onvermogen van deze landen om deze zelf te financieren."

Het programma lijkt echter nog niet zo goed te lopen. Naast de Verenigde Staten en Duitsland, doen alleen Nederland en Canada mee. Canada schonk in 1991 25 miljoen Amerikaanse dollar aan Turkije, waarvan 10 miljoen was bedoeld voor militaire doeleinden als "een teken van de samenwerking en goede verstandhouding tussen de twee NAVO-landen." Het bedrag zal worden uitgegeven in een periode van drie jaar en is vooral bedoeld om de opbouw van de Turkse luchtmacht te steunen. 10 miljoen dollar is hiervoor natuurlijk een schijntje. Het heeft er veel van weg dat het vooral geschonken wordt door de constante druk die op de NAVO-landen wordt uitgeoefend om de LDDI-landen te steunen.

Kredietverlening

In het verwerven van een order van de Turkse staat is het belangrijk om voor financiering te zorgen. In de landen die de wapens leveren zijn er vaak regelingen die de positie van de nationale industrieën op de buitenlandse markt kunnen versterken. Zo was de toenmalige Britse minister voor Defensie, Norman Lamont, in mei 1986 aanwezig op een Brits-Turkse studiebijeenkomst over Defensie in Ankara. Lamont gaf hoog op over de mogelijkheden die er voor Britse ondernemingen in Turkije te vinden zijn. Na de bijeenkomst vertelde hij de Turkse pers dat de verhouding tussen de twee landen was verbeterd. Een teken hiervan was volgens Lamont het feit dat

het Export Krediet Garantie Departement (ECGD) export-kredieten naar Turkije had verhoogd tot 150 miljoen Britse pond.

British Aerospace (BAe) maakte al in 1985 gebruik van dit fonds. BAe kreeg een vervolgorde op een eerder geleverde partij lucht-doelraketten van het type Rapier. Het ging hier om een levering ter waarde van 140 miljoen pond. Dit bedrag werd gedeeltelijk gefinancierd door de Midland Bank International. Het ECGD stond voor dit krediet garant.

Eindresultaat

Het eindresultaat van de steun aan de zwakkere partners in het kader van het LDDI-programma was zeker voor Turkije succesvol. In 1984 werd al begonnen met een belangrijke fabriek voor de productie van F16's. Daarnaast nam Turkije deel aan de IEPG-projecten 'Stinger' en de licentieproductie van artilleriegranaten, zoals de M483.

Het LDDI-programma heeft er echter niet toe geleid dat andere landen dan de Verenigde Staten en Duitsland substantieel meer zijn gaan doen voor Turkije. Nationale economische belangen bleken vaak zwaarder te wegen dan de strategische belangen van de NAVO.

Toch gaf de deelname aan de bovengenoemde projecten Turkije een duw in de rug bij het ontwikkelen van een eigen defensie-industrie. Daarnaast gingen bedrijven investeren in Turkije, vanwege de voordelige voorwaarden en de sterk expanderende militaire productie in Turkije zelf. Pas toen deze tendens zichtbaar werd, zagen industriëlen in Turkije een lucratieve markt. Dit werd nog versterkt doordat de nieuwe markten bij Turkije's noorderbuur, de voormalige Sovjet-Unie, open kwamen te liggen.

Geholpen door de politieke ontwikkelingen in de voormalige Oostblok-landen en met steun van Duitsland en de Verenigde Staten werd uiteindelijk toch voor een groot deel hetgeen bereikt waar het allemaal om te doen was: het ontwikkelen van de militaire productie in Turkije, waardoor dit land mee kan komen met de rijkere NAVO-landen.

Het Euro-Stingerproject

Het Euro-Stingerproject is een duidelijk voorbeeld van defensie-industriële steun aan Turkije in het kader van het NAVO-stimuleringsbeleid. Turkije neemt voor 40,6 procent deel in de Euro-Stingergroep en is ook nog eens de grootste afnemer. Het project ging in 1990 van start en de productie zal tenminste vijf jaar duren. Turkije draagt minstens 382 miljoen dollar bij aan dit project.

Een Nederlandse soldaat demonstreert een Stinger tijdens de open dag van vliegbasis 't Harde. Foto: Tjabring van Egten

Een Stinger is een draagbare raket-lanceerinstallatie, die is ontworpen door het Amerikaanse bedrijf Raytheon. Met een Stinger kan vanaf de schouder een helikopter of een vliegtuig uit de lucht worden geschoten. Deze wapens werden veelvuldig gebruikt door de rebellen in Afghanistan en ze waren daar zo efficiënt dat de Verenigde Staten de Stinger nu proberen terug te kopen voor het vijfvoudige van de aanschafprijs. Dit om te voorkomen dat de Stingertechnologie in verkeerde handen valt.

Begin jaren tachtig werd besloten dat de Stinger een Europese variant moest krijgen. Turkije stortte zich meteen voor 40,6 procent als deelnemer in de Euro-Stingergroep. De andere partners waren Duitsland, Griekenland en Nederland. Turkije was met een geplande aanschaf van meer dan 4000 stuks de grootste partner. Voor Turkije was deelname aan het project een mooie manier geavanceerde rakettechnologie te verwerven.

Raytheon en General Dynamics verleenden de Euro-Stingergroep een licentie voor de productie. Het Duitse Dornier werd hoofdaannemer. De Turkse hoofdaannemer werd Rocketsan AS, die met steun van Dornier een vestiging in Elmadag liet bouwen voor de assemblage, productie en research van raketonderdelen. Het Amerikaanse ARC leverde hiervoor de technologie en licentie. Ter compensatie levert Rocketsan AS nu Stinger-onderdelen aan ARC. Het aandeel van Rocketsan AS in Euro-Stinger bedraagt 120 miljoen dollar. Andere deelnemende Turkse bedrijven zijn samen goed voor 283 miljoen dollar.

Alle deelnemende landen maken onderdelen, sturen ze aan

elkaar door en assembleren elkaars onderdelen weer gedeeltelijk. Zo verwerkt bijvoorbeeld het Turkse bedrijf Kalekalip door Philips-USFA geassembleerde onderdelen. De eindassemblage vindt waarschijnlijk plaats bij Dornier en Rocketsan. Behalve de Stinger zelf worden overigens ook munitie en simulatoren geproduceerd en een Stinger-versie ontwikkeld die op een voertuig kan worden gemonteerd.

Rocketsan is door de internationale steun inmiddels uitgegroeid tot een industrie met hoogwaardige technische kennis. Het neemt niet meer alleen deel aan het Euro-Stingerprogramma, maar is ook betrokken bij diverse andere programma's voor lanceer- en rakettechnologie en.

De economische steun

Behalve defensie-industriële steun van de Verenigde Staten, Duitsland en de andere NAVO-partners kreeg Turkije ook economische steun. Dat deze steun belangrijk is, blijkt uit een uitspraak van de secretaris-generaal van de NAVO uit 1987. Hij stelde onomwonden dat steun van de rijkere aan de armere NAVO-landen noodzakelijk was, want "in de sterk gedepartementeerde regeringsorganisaties, worden economische beslissingen genomen die de andere bondgenoten raken zonder daarbij te denken aan de gevolgen van de veiligheid van de geallieerde defensie en politieke samenhang. (...) Maar geallieerde veiligheid berust niet alleen op militaire afschrikking, maar ook op de economische gezondheid van alle leden van de NAVO."

Voor die economische steun was het belangrijk dat Turkije dichter naar de EG toegroeide. In dat kader is het van belang dat Turkije - ondanks Griekse oppositie - sinds 20 november 1992 geassocieerd lid is van de Westeuropese Unie (WEU), de mogelijke toekomstige defensie-organisatie van de EG. Door slechts de waarnemerstatus toe te kennen is de positie van Turkije binnen de WEU echter al even halfslachtig als die in de EG. Overigens is Turkije van mening dat de WEU inderdaad de militaire poot van de EG moet worden, maar dat via de NAVO de banden met de Verenigde Staten stevig moeten blijven.

Dit heeft waarschijnlijk te maken met de positie van Griekenland in de EG. Griekenland blijft tegen elke uitbreiding van het Turkse leger. Een duidelijk voorbeeld hiervan was de oppositie die werd gevoerd tegen de verkoop van 40 F-4E vliegtuigen aan Turkije. Volgens de Griekse minister van Defensie werd hiermee de machtsbalans in het gebied doorbroken.

De landen die in 1980, ondanks de militaire coup toch contracten met Turkije afsloten, zijn nu nog steeds belangrijke leveranciers. De

economische politiek van Özal en zijn militaire consorten legden een weg open waardoor het steeds winstgevender werd te investeren. De economische groei ging in de eerste vier jaar na de staatsgreep met 6,6 procent omhoog. Ook volgens de secretaris voor Commerciële Zaken bij de Nederlandse ambassade in Ankara is er nogal wat veranderd in Turkije in de jaren tachtig. Voor 1980 adviseerde de ambassade Nederlandse bedrijven niet te investeren want: "Je krijgt je geld niet." Inmiddels klaagt men dat Nederlandse bedrijven zo weinig op de nieuwe markt in Turkije investeren. "De Fransen, Denen en Italianen roeren zich terdege op deze markt."

In 1988 werd een tot dan toe recordbedrag aan schulden terugbetaald van 7,3 miljard dollar. In hetzelfde jaar had Turkije een overschot op de handelsbalans van 11,5 miljard dollar. Anderen dan Duitsland en de Verenigde Staten vergrootten door deze ontwikkelingen hun economische investeringen in Turkije. Op het gebied van de investeringen nam Groot-Brittannië in 1989 de eerste plaats over van Zwitserland. Zwitserland staat nu op een derde plaats. Op de tweede plaats kwam Frankrijk, dat steeds belangrijker gaat worden voor de Turkse industrie. De Verenigde Staten, de Bondsrepubliek en Nederland volgen Zwitserland op deze ranglijst. De grote afwezige in dit rijtje is Italië, dat toch bij de vier landen hoort die de meeste wapens aan Turkije leveren.

Alle bovenstaande landen zijn bereid om in de Turkse behoefte aan kapitaal te voorzien. Ze steunen daarmee niet alleen de opbouw van de defensie-industrie maar van de hele infrastructuur. De dammen in de Tigris en Eufraat zijn hiervan een goed voorbeeld.

De steun door het CFE-verdrag

Een andere, weinig bekende maar zeer interessante manier om minder modern bewapende NAVO-landen aan defensiemateriaal te helpen is de overdracht van wapens die moesten worden afgedankt in het kader van het CFE-ontwapeningsverdrag (Conventional Forces in Europe), het zogenaamde 'cascading'. Cascade betekent letterlijk waterval. Door het CFE-verdrag zouden moderne wapens uit het westen als in een waterval naar Turkije stromen.

Het CFE-verdrag spreekt alleen over aantallen materieel en niet over typen. Daardoor werd het mogelijk om moderne M60 A1-tanks en Leopard 1-tanks, die uit de centrale NAVO-regioen moesten worden verwijderd, aan Turkije te verkopen of te schenken. Als gevolg daarvan dankte Turkije eenzelfde aantal verouderde M47- en M48-gevechtstanks af om de verdragsaantallen te laten kloppen. Ook ontving Turkije in dit kader 600 M113-pantservoertuigen, alsmede 72 stuks M110-kanonnen en 28 AH-1S Cobra aanvalshelikopters.

De twee grootste leveranciers van het Turkse leger, de Verenigde Staten en Duitsland, verkopen niet alleen de meeste wapens, ze

brengen ook het meeste tweedehands materieel naar het land. Overigens profiteert ook Griekenland op deze wijze van het CFE-verdrag. Hiermee verandert de CFE-overeenkomst van een ontwapeningsverdrag in een moderniseringsverdrag. Iets dat geheel in de geest is van het huidige NAVO-bewapeningsbeleid; minder wapens maar wel betere, snellere en efficiëntere.

Ook uit economisch oogpunt is het voor de NAVO gunstiger om het materieel door te schuiven naar de armere bondgenoten. De kosten voor revisie en transport liggen lager dan de vernietigingskosten van het materieel. Bovendien levert de revisie en modernisering van met name de verouderde M60 A1-tanks en de M113-pantservoertuigen de wapenindustrieën van de donorlanden weer een leuke opdracht op.

Voor de defensie-industrie heeft dit echter ook negatieve gevolgen. Beslissingen over nieuwe wapens worden uitgesteld, omdat het veel goedkoper is het nog niet sterk verouderde materieel uit de NAVO-landen over te nemen. Enkele programma's zijn bevroren om eerst eens af te wachten wat er komt.

Het 'NAVO-cascadingproces' zal Rusland overigens legitimeren om eveneens zijn onder het CFE-verdrag te verwijderen wapens over te doen aan anderen. Voor de Russen kunnen deze transacties een methode zijn om aan de zo hard nodige buitenlandse valuta te komen.

Daar komt nog bij dat de Turkse gebieden die niet grenzen aan het Warschaupact bewust buiten het CFE-verdrag zijn gelaten om Turkije een stevige buffer tegen het Midden-Oosten te laten vormen. Langs de grenzen met Iran, Irak en Syrië kunnen dus alle soorten boventallig materieel geplaatst worden. Ook de havenstad Iskenderun, waar onder andere de oliepijpleiding vanuit Irak aankomt, valt op deze wijze buiten het verdragsgebied. Hierdoor is de haven een belangrijk overslagpunt van militair strategische waarde. Griekenland heeft protest aangetekend tegen het feit dat de uitzondering op het CFE-verdrag ook de haven van Mersin omvat. Vanuit Mersin vonden in 1964 Turkse amfibische operaties tegen Cyprus plaats.

Een niet onbelangrijk detail is verder dat het gebied dat buiten het CFE-verdrag valt, geografisch min of meer gelijk is met Turks-Koerdistan.

De opbouw van de Turkse wapenindustrie

Een Turkse wapenorder van enige omvang heeft alleen nog kans als de wapenfabrikant de wapens gedeeltelijk in Turkije produceert. Turkije haalt op die manier en technische kennis en wapenfabrieken binnen haar grenzen. Zo groeit langzaam, maar zeker een wapenindustrie van een enorme omvang. Turkije streeft hier bewust naar, want door haar afhankelijkheid van het Westen konden wapenembargo's het land zwaar treffen.

Toen Turkije in 1952 lid werd van de NAVO bestond bijna het gehele wapenarsenaal van het leger uit tweedehands Amerikaans materieel, afkomstig uit de Tweede Wereldoorlog. Ook na de Korea-oorlog ging veel van het overtollige of verouderde Amerikaans materieel naar Turkije. Het land had op dat moment een zeer beperkt militair productieapparaat.

Turkije begon in de jaren zestig met de opbouw van een eigen defensie-industrie. Een dreigend conflict met de Verenigde Staten gaf in 1964 daartoe een belangrijke impuls. Turkije stond op het punt om in te grijpen op Cyprus, maar zag daarvan af nadat de VS duidelijk hadden gemaakt dat het land dan verdere steun wel kon vergeten. Nadat Turkije in 1974 daadwerkelijk Cyprus binnenviel werd het door een wapenboycot getroffen. Het vergrootte de Turkse drang naar een grotere onafhankelijkheid van Amerikaanse wapenleveranties.

De financiële macht van het leger

Turkije, het NAVO-land met het laagste inkomen per hoofd van de bevolking, besteedt jaarlijks meer dan 20 procent van zijn budget aan defensie. Hoewel het staatsbudget voor defensie in de jaren na de invasie op Cyprus steeg, was overheidsgeld alleen niet genoeg voor de opbouw van een eigen defensie-industrie.

Turkse beroepsofficieren hadden door middel van het pensioen-fonds OYAK enige ervaring met industriële investeringen. Het lag

voor de hand dat ook voor het opzetten van een zelfstandige wapenindustrie gelden in het leger zouden worden geworven. Vanaf begin jaren zeventig ontstonden in alle drie de krijgsmachtonderdelen belangenverenigingen die industriële activiteiten in hun sector moesten ondersteunen: het Turks Luchtmachtfonds, het Turks Landmachtfonds en het Turks Marinefonds. De Turkse officieren worden buitengewoon goed betaald en vormen dan ook een potentieel rijke inkomstenbron voor de fondsen.

In 1987 verenigde de drie fondsen zich in het Turks Fonds voor de Strijdkrachten. Dit nieuwe fonds werft ook onder particulieren en bedrijven. Dit gebeurt niet alleen in Turkije zelf maar ook in immigratielanden waar veel relatief kapitaalkrachtige Turken wonen. Zo heeft het Turkse Landmachtfonds zeventien afdelingen in Nederland, België en Duitsland. De fondsen hebben deelnemingen in bedrijven die aan hun defensieonderdeel verbonden zijn.

Het financiële netwerk van de militairen

Fonds	Bedrijf	Belang
Turks Marinefonds	Testas	50%
	Ditas	20%
	Aselsan	15%
	Netas	15%
	TTE	12%
Turks Landmachtfonds	Aspilsan	83%
	Aselsan	70%
	Izbir	50%
	Koytas	11%
	Otomarsan	5%
Turks Luchtmachtfonds	Aselsan	12%
	TAI	2%
	TEI	2%
OYAK	Renault	42%
	Petkim	20%
	TPAO	8%
	Goodyear	7%
Verbond van de Luchtmacht	Hassasd	93%
	Sidas	81%
	Mod Ofis	34%
	Goodyear	9%

Militaire parade tijdens de viering van de dag van de republiek.

Foto: Hannes Wallrafen/HH

Het stimuleringsbeleid

Aan het eind van de jaren zeventig was door het ondernemerschap van de militairen en hun invloed in de regering een basis gelegd voor een eigen wapenindustrie. De landmacht kon redelijk in haar eigen behoefte voorzien. Marinewerven waren reeds betrokken bij constructiewerkzaamheden aan fregatten, duikboten, patrouilleboten en diverse soorten bevoorradingsschepen. Er waren moderniseringsprogramma's voor verschillende tanks en de luchtmacht beschikte over redelijk geavanceerde onderhoudsfaciliteiten. Er was een capaciteit ontstaan waar menig ontwikkelingsland jaloers op zou kunnen zijn. In vergelijking met zijn rijke NAVO-partners bleef Turkije echter een achtergebleven gebied. In de jaren tachtig zou daar verandering in komen.

Met de econoom Özal als enige burger in de militaire junta ging de staat een actief industrialiseringsbeleid voeren, waarin voor de defensie-industrie een belangrijke plaats was ingeruimd. Om buitenlands kapitaal aan te trekken bood de Turkse overheid investeerders een pakket financiële voordelen. De kosten voor grond en voor het veranderen van de infrastructuur kunnen gunstig, soms zelfs gratis zijn, vooral in gebieden met hoge werkloosheid.

Ook heeft Turkije een aantal Vrije Zones ingesteld. De nieuwste Vrije Zone moet tot stand komen in de omgeving van het Atatürk Vliegveld bij Istanboel. Dit Technologie- en Industriepark moet een combinatie worden van onderzoeks- en ontwikkelingsinstituten. Het

defensiefonds SAGEB (Savunma Sanayii Gelistirme ve Desteklem Bankanligi) heeft hiervoor meer dan 70 miljoen gulden vrijgemaakt.

De bedrijven in de Vrije Zones hoeven geen inkomsten- en vennootschapsbelasting te betalen. In de zones gelden dezelfde stimulerende investeringsregels als in de rest van Turkije, maar er zijn - in tegenstelling tot in de Vrije Zones in Zuid-Korea en Taiwan - geen restricties aan exporttransacties naar de rest van het land. Bovendien zijn stakingsacties in deze gebieden verboden.

De buitenlandse investeringen

Het jaar 1985 betekende een definitieve doorbraak voor de Turkse wapenindustrie. Het tot dan bestaande staatsmonopolie op defensiebedrijven werd in december van dat jaar opgeheven. Dit had tot gevolg dat buitenlandse bedrijven nu aandelen konden nemen in bestaande ondernemingen. Heel vaak leidde dit tot het opzetten van joint ventures van Turkse en buitenlandse bedrijven. Turkije heeft een voorkeur voor deze constructie boven de vestiging van complete nieuwe buitenlandse bedrijven. Zo kan het buitenlandse kennis aantrekken zonder dat een aanslag hoeft te worden gedaan op de schaarse valutavoorraad.

In 1985 richtte de Turkse regering ook een steunorganisatie voor ontwikkeling van de defensie-industrie (DIDA) op. Dit is een uitvoerend orgaan van het ministerie van Defensie dat de opbouw zou gaan coördineren van de Turkse defensie-industrie. DIDA werd de schakel tussen enerzijds de wensen van het ministerie van Defensie en de strijdkrachten met betrekking tot de opbouw van eigen leger en industrie en anderzijds de mogelijkheden van wapenproducenten om in deze behoefte te voorzien.

Sinds 1990 zijn om organisatorische redenen de meeste taken van DIDA overgenomen door het SSM, een onderafdeling van het ministerie van Defensie. Bij het beleid van deze afdeling zijn de opperbevelhebber, de premier, alle generaals en de ministers van Defensie, Algemene Zaken en Financiën betrokken.

Het SSM hanteert een aantal onderhandelingsnormen voor nieuwe joint venture-bedrijven. Voor een defensie-order van enige omvang komen in principe slechts die niet-Turkse bedrijven in aanmerking die bereid zijn minstens een deel van de produktie in Turkije te laten plaatsvinden. Met andere woorden: het bedrijf dat aan Turkije wil verkopen, moet zich er ook (gedeeltelijk) vestigen. Door de zware concurrentiestrijd op de internationale wapenmarkt zijn wapenfabrikanten in toenemende mate bereid zich naar deze wens te schikken. Vaak wordt het zo geregeld dat het moederbedrijf van de joint venture-partner het eerste deel van de produktie voor zijn rekening neemt, waarna vervolgens in toenemende mate de in Turkije gevestigde partner de produktie overneemt.

Een ander uitgangspunt van het SSM is dat de zeggenschap over de produktie en over de bestemming van de wapens volledig bij Turkije blijft liggen. In hoeverre de SSM dit punt uiteindelijk binnenhaalt is onduidelijk.

Om het voor buitenlandse bedrijven wat gemakkelijker te maken hun weg te vinden in Turkije geeft DIDA/SSM een gids uit. Deze biedt een overzicht van mogelijke joint venture-kandidaten. De gids van 1989 telde maar liefst 900 bedrijven.

Het SSM coördineert ook onderzoeks- en ontwikkelingswerk aan universiteiten, in de civiele industrie en bij onderzoeksinstituten. Een ander belangrijk aandachtspunt van het SSM zijn bedrijfstrainingen om het personeel van de bedrijven verder te specialiseren. Binnen joint venture-projecten vindt deze training soms plaats bij het moederbedrijf. Verder volgen onderzoekers en militairen in het kader van compensatieorders opleidingen in het buitenland op het gebied van produktie, onderzoek en management.

Bij het afsluiten van een contract streeft het SSM naar garanties dat Turkse technici toekomstig onderhoud en revisies kunnen uitvoeren. Technische scholing van personeel is dan regel. Het streven is erop gericht dat deze technische scholing in Turkije zelf plaatsvindt. Op die manier is het moederbedrijf genoodzaakt om laboratoria en onderzoeksafdelingen bij de Turkse vestiging te bouwen. Indien het bedrijf zo'n laboratorium ook nog met technologie voor onderzoek, ontwikkeling of zelfs innovatie uitrust, maakt een offerte nog meer kans te worden aangenomen.

Wapenbeurzen

Sinds 1987 organiseert DIDA/SSM elke twee jaar een wapentoonstelling, de International Defence Equipment & Avionics Exhibition (IDEA). Hier tonen wapenhandelaren uit de hele wereld hun produkten. Bedrijven leggen er onderlinge contacten voor nieuwe joint ventures en klanten kunnen er de wapens uit de catalogi in het echt bewonderen. Ook zijn er seminars waar internationale deskundigen de nieuwste ontwikkelingen op defensiegebied behandelen.

In 1991 was IDEA uitgegroeid tot een van de grootste defensiebeurzen in de wereld, onder andere door haar strategische ligging midden in een belangrijke wapenmarkt en door het wegvallen van andere wapenbeurzen in de regio ten gevolge van de Golfoorlog. Klanten kwamen niet alleen meer uit Turkse legerkringen, maar ook uit het Midden-Oosten en Noord-Afrika. Aanbieders kwamen uit NAVO-landen, maar ook uit bijvoorbeeld Zuid-Amerika. Turkije was in 1991 bovendien het eerste NAVO-land dat het wapenhandel-isolement van Zuid-Afrika doorbrak, door een stand van dat land op de beurs toe te laten. IDEA was in 1991 zo'n succes, dat er voor 1993 twee wapenbeurzen werden aangekondigd.

De financiering van het industrie-beleid

Ook op het gebied van financiering voert de Turkse overheid een voortvarend beleid. Aan DIDA/SSM werd een fonds gekoppeld, het eerder genoemde SAGEB (defensie-industriefonds). De inkomsten voor dit fonds komen uit het staatsbudget, uit donaties en uit diverse soorten belastingen, bijvoorbeeld op kansspelen, op winst en op brandstof. Niet belast worden organisaties en transacties in de defensiesfeer.

Het fonds dat zo ontstaat moet jaarlijks 1½ miljard dollar opbrengen. Dit bedrag komt bovenop de 'normale' defensiebestedingen, die in 1991 4,4 miljard dollar bedroegen.

Via het SAGEB kunnen defensiebedrijven kredieten en leningen bedingen onder soepele voorwaarden. Bedrijfsresultaten kunnen soms drie, vijf of zelfs tien jaar belastingvrij zijn. Ook biedt SAGEB de mogelijkheid tot vrijstelling van inkomstenbelasting. Soms ver-schaft SAGEB de garantie het productieoverschot van bedrijven gedurende een aantal jaren op te kopen wanneer zich niet voldoende afnemers zouden melden.

Het staat niet zonder meer garant voor de aanvangskosten wanneer een Turks bedrijf een licentieovereenkomst heeft getekend. Eén van de functies van het aantrekken van buitenlandse partners is het beperken van de uitvoer van vreemde valuta. Daarom moet een beginnende onderneming meestal eerst een bank of groep van banken bereid vinden de dollars te verstrekken om de licentieoverdracht te financieren. Banken staan niet altijd te trappelen bij het nemen van risico in een betrekkelijk arm land als Turkije. Verschillende transacties zijn daarom op het laatste moment gestrand. Het vinden van een medefinancier is vaak de laatste grote hindernis voor het definitief binnenhalen van een defensiecontract.

De joint ventures

Hoe gaat de opbouw van een joint venture-onderneming nu in zijn werk? Een goed voorbeeld is TAI, TUSAS Aerospace Industries. Dit bedrijf is gevestigd in Mürted bij Ankara. Het is een joint venture tussen TUSAS, een in 1973 opgerichte ontwikkelingsmaatschappij voor luchtvaartindustrie, en het Amerikaanse General Dynamics. TAI is speciaal in het leven geroepen voor de productie van F-16's voor de Turkse luchtmacht.

TAI werkt aan het project Peace Onyx. Het is zonder meer het grootste defensieproject in Turkije. Peace Onyx stelt Turkije in staat een luchtvaartindustrie op te bouwen die zich qua omvang en technologisch niveau kan meten met de rijke industrielanden. Het project bestaat uit drie onderdelen. Onyx I betrof de productie van 152 F-16 gevechtsvliegtuigen, Onyx II bestond uit een opdracht voor nog eens 80 stuks en Onyx III zal een simulatieprogramma voor de training van piloten behelzen dat in 1993 van start gaat.

De eerste twee Onyx-programma's omvatten de assemblage van in het buitenland geproduceerde onderdelen. In Turkije zelf wordt onder Onyx I bijna 70 procent van het frame geproduceerd. In het Onyx II-programma stijgt het productie-aandeel van Turkije aan de romp naar 90 procent. Bij elke nieuwe stap in het programma wordt zo een groter deel van de productie naar Turkije overgeheveld.

De F-16-straaljager is een van de belangrijkste vliegtuigen die Turkije inmiddels zelf kan maken.

Voor de productie van motoren van het toestel is een apart bedrijf opgericht, TEI genaamd. Dit is een joint venture tussen TUSAS en General Electric. Daarnaast zijn aan Turkse zijde honderden bedrijven toeleverancier, vaak met licenties van Amerikaanse firma's. Voor de productie en assemblage van één soort vliegtuig komt op deze manier een hele groep van bedrijven samen. Sommige bedrijven werden er speciaal voor opgericht.

De F-16 productie legde zo de basis voor een vliegtuigindustrie. Daarop kon TAI het bedrijf uitbreiden voor andere soorten vliegtuigen. Het kocht een terrein van 260 hectare. Hierop zijn nu diverse productielijnen werkzaam. In assemblage-licentieproductie levert het Spaanse bedrijf CASA aan TAI onderdelen voor de productie van 52 CN 235M-vliegtuigen die bestemd zijn voor de Turkse luchtmacht. Ook in dit geval kan TAI in de loop van de tijd een steeds groter deel van de productie voor haar rekening nemen.

Het Italiaanse Agusta levert een licentie voor een productielijn voor 40 trainingsvliegtuigen. Ook hier betreft het een order voor de Turkse luchtmacht. De Italiaanse fabriek bouwde de eerste vliegtui-

gen. TAI produceert de overige gedeeltelijk en assembleert ze volledig. Het totale project heeft een waarde van zo'n 17 miljoen dollar.

Daarnaast ontwikkelt TAI een onbemand vliegtuig waarvan ze twee prototypen leverde aan het Turkse leger. Tenslotte neemt het bedrijf deel aan de Europese 'Future Large Aircraft Group'. De Turkse luchtmacht heeft een optie op twintig van deze FLA-vliegtuigen.

Naast de diverse produktielijnen is TAI een reeks van onderzoeksprogramma's gestart om het bedrijf en haar Turkse toeleveranciers van nieuw te ontwikkelen produktietechnieken te voorzien. Het testen van allerlei materialen is een vast onderdeel van de werkzaamheden geworden. De steun hiervoor uit Amerikaanse hoek is groot.

De opbouw van TAI is van alle kanten financieel ondersteund. General Dynamics en General Electric waren samen goed voor 67 miljoen dollar. TUSAS, het Luchtmachtfonds en het Verbond van de Turks Luchtmacht brachten samen zeventig miljoen dollar in. Verder verleenden DIDA, het Amerikaanse ministerie van Defensie en het Turkse ministerie van Defensie steun. Deze twee laatsten hebben een nogal omslachtige manier bedacht om alle regelingen zo optimaal mogelijk uit te buiten. De Amerikaanse luchtmacht schaft 152 exemplaren van de in Turkije gebouwde F-16's aan. Vervolgens levert het Amerikaanse ministerie van Defensie deze toestellen onmiddellijk weer aan de Turkse luchtmacht. Beide partijen schijnen voordeel te hebben bij deze constructie. Voor de VS is het waarschijnlijk een methode om compensatieverplichtingen te ontlopen. En voor Turkije worden de toestellen een stuk goedkoper, als ze voor de nieuwprijs zijn verkocht, maar weer worden aangekocht voor de prijs van een tweedehands toestel.

De totale kosten van de 200 F-16's bedraagt ongeveer 6 miljard dollar. General Dynamics heeft deze vette order niet voor niets gekregen. In een interview in de Turkse krant Milliyet van 11 juli 1985 vertelt een voormalig topman van General Dynamics dat deze firma enkele Turkse topfunctionarissen zo'n 12,5 miljoen dollar aan steekpenningen heeft betaald om deze opdracht in de wacht te slepen. Dergelijke praktijken komen waarschijnlijk meer voor, maar ze komen slechts zelden aan het licht.

Pantservoertuigen

FNSS is een recent voorbeeld van een bedrijf dat ontstaan is door licentieproductie. Het is een joint venture van het Amerikaanse FMC en het Turkse Nurol SS. Sinds 1989 assembleert FNSS 1698 pantservoertuigen in licentie. In toenemende mate zal het deze voertuigen ook produceren. Dit project loopt acht jaar. Maximaal 73 procent van de voertuigen wordt in Turkije gebouwd. Bij het

contract zijn co-producenten betrokken die reeds eerder opdrachten hebben gekregen bij de productie van pantservoertuigen van FMC, te weten: DAF Special Products, Cockerill Mechanic Industries, Marconi en Oerlikon.

Het project van FNSS omvat de productie van pantservoertuigen in diverse uitvoeringen. De wagens zijn geschikt voor bergachtig terrein en bovendien amfibisch. Compensatietransacties ter waarde van 405 miljoen dollar direct en 300 miljoen dollar indirect zijn bedongen ten gunste van de Turkse industrie. De totale begroting van het project bedraagt 1,2 miljard dollar.

Een pantservagen wordt ingezet bij een operatie van het Turkse leger tijdens het Koerdisch nieuwjaar 1993.

Foto: Michiel de Ruiter/HH

De concurrentiestrijd tussen toeleveranciers kan hoog oplopen. Vanaf 1989 poogde een groep van Amerikaanse bedrijven licentieovereenkomsten met Turkse bedrijven te tekenen. Inzet was de productie van onderdelen voor de pantservoertuigen. Toen na lang onderhandelen de knoop eindelijk doorgehakt zou worden kwam het Franse staatsbedrijf GIAT eind 1991 ineens met een bod dat ver onder alle eerdere aanbiedingen ging. Dit bod was zo laag dat GIAT er waarschijnlijk zelfs geld op toe moest leggen. Het rekende er echter op dit met vervolgoorders terug te verdienen. De overeenkomst ging aan de Amerikanen voorbij. In de zomer van 1992 kregen GIAT en een groep van Turkse partners een opdracht voor de productie van geschutstorens, kanonnen en munitietechnologie.

GIAT kreeg zijn compensatie door een transactie met het staatsbedrijf MKEK. Dit bedrijf moest het nogal fors uitgevallen bedrag van

29 miljoen dollar betalen voor de technologie van een bepaald type machinegeweren.

De export

Het goed geïnformeerde blad Turkish Defence and Aerospace Update verwacht dat omstreeks de eeuwwisseling de nationale wapenindustrie volledig in de behoeften van de Turkse strijdkrachten kan voorzien. Dat is wellicht wat optimistisch want met uitzondering misschien van de VS is momenteel geen enkel NAVO-land zelfvoorzienend. Toch kan de opbouw van de Turkse wapenindustrie uit militair oogpunt als een succes worden beschouwd.

Economisch gezien kan Turkije de tot nu toe gemaakte investeringen alleen terug verdienen als het ook buitenlandse markten weet aan te boren. Er zit nog wel wat groei in de Turkse markt onder andere omdat het land, net als zijn NAVO-partners, bezig is met herstructurering en professionalisering van de strijdmacht om flexibeler te kunnen optreden. Maar uiteindelijk is de binnenlandse markt gewoon niet groot genoeg om winstgevend te kunnen produceren.

De Turkse overheid was zich daar al in een vroeg stadium van bewust. In Turkish Daily News van 13 september 1984 zei de toenmalige minister van Defensie: "Turkije moet een eind maken aan zijn traditie als wapenimporterend land. We hebben de kennis en de noodzakelijke technologie. We moeten niet als onderontwikkeld worden beschouwd op dit gebied. (...) Turkije moet in staat zijn zowel wapens te verkopen als te kopen."

Sinds november 1992 is Turkije geassocieerd lid van de West-Europese Unie, de Europese defensie-organisatie. Het wil daarvan profiteren, als klant en als leverancier. De Turkse defensie-industrie probeert een plekje te veroveren op de Europese wapenmarkt. Zo kreeg MKEK in 1991 van Noorwegen, ondanks scherpe concurrentie van Rheinmetall en het Spaanse bedrijf Santa Barbara, een contract ter waarde van elf miljoen dollar voor de levering van machinegeweren.

Compensatie-opdrachten

Veel export van de Turkse wapenindustrie is het gevolg van de compensatie-opdrachten die de bedrijven bij de aankoop van een licentie bedingen. Vaak gaat het bij grote opdrachten zo, dat van het in licentie geproduceerde produkt een deel wordt verkocht aan het land waar de licentie vandaan komt.

Niet altijd is er een rechtstreeks verband tussen een order en de bijbehorende compensatieorder. Soms bestaat de compensatie uit aankoop van civiele produkten of uit investeringen in de militaire of civiele sector, bijvoorbeeld de toeristenindustrie. Bij de bouw van de F-16 werd bedongen dat de VS een compensatieorder moest plaatsen

in Turkije. Het kostte General Dynamics nogal wat moeite om aan deze eis te voldoen. Daarom besloot het bedrijf in 1990 een holding in Turkije op te zetten genaamd GDYH, waarin het voor 25 miljoen dollar investeerde. De holding nam onder andere deel aan de bouw van een Hilton Hotel.

Afzetmarkten

Voor buitenlandse investeerders kan Turkije als exportkanaal heel aantrekkelijk zijn. Er gelden vaak minder strenge wapenexportwetten dan in het land van de moederproducent. Daarom kan een bedrijf via een produktielijn in Turkije exporteren naar gebieden waar het eigen land beperkingen voor oplegt. Daarbij komt dat potentiële klanten van wapens als het ware naast de deur wonen. Turkije maakt deze gunstige positie graag te gelde. De defensiebeurs IDEA presenteerde zichzelf in 1991 onder de leus: "IDEA is de handelspoort naar het Midden-Oosten en Noord-Afrika".

Sinds het einde van de Koude Oorlog is de ligging van Turkije als wapenproducent en exportland wellicht nog belangrijker geworden, gezien de contacten die zijn ontstaan met gedeeltelijk Turkstalige voormalige Sovjet-republieken. De nieuwe onafhankelijke republieken willen allemaal hun eigen defensie opbouwen.

Ook het Midden-Oosten onderkent het strategisch belang van Turkije. Sinds de Golfcrisis hebben de oliesjeiks de schrik in de benen. In oktober 1991 schonk Saoedi-Arabië ruwe olie ter waarde van één miljard dollar aan het Turkse Defensiefonds, te leveren over een periode van vijf jaar. Ook Koeweit en de Verenigde Arabische Emiraten zullen de komende vijf jaar respectievelijk 1 miljard dollar en 500 miljoen dollar over maken. Uit dit fonds zal het tweede produktieplan van 80 F-16's worden betaald. Deze landen zijn grote wapenaankopers en wellicht potentiële klanten voor de Turkse wapenindustrie. In elk geval kon het bedrijf Ictas AS al voor dertig miljoen dollar deelnemen in het gigantische project voor het mijnenvrij maken van Koeweit na de Golfoorlog.

Ook Egypte en Pakistan zijn mogelijk belangrijk toekomstige afzetmarkten voor Turkse militaire produkten. Met Egypte bestaat een permanent overleg op ministerieel niveau over defensie-industriële en militaire samenwerking. TAI zal F-16 onderdelen produceren en F-16's assembleren voor Egypte ter waarde van 30 miljoen dollar. In een vervolgoopdracht gaat TAI 46 F 16's voor Egypte produceren. MKEK leverde Egypte licentierechten voor productie van een met Duitse steun ontwikkelde 105mm kanonsloop.

Aan Pakistan leverde Otokar twee terreinwagens bij wijze van testexemplaren. Bij geschiktheid verwacht het een order. MKEK onderhoudt handelsrelaties met de Pakistan Ordnance Factories, een van de grootste leveranciers van kleine wapens in de Derde Wereld. MKEK exporteert bovendien 17 duizend anti-pantserraketten naar Zuid-Korea. Voor het Soedanese leger leverde Otomarsan in 1989 en

1990 200 vijfdehandsvrachtwagens, vervaardigd met een Mercedes-Benz licentie.

Ondanks deze beginnende vraag zal Turkije als nieuwkomer op de wapenmarkt grote moeite hebben om zich een buitenlandse klantenkring te veroveren. Gedurende de Golfoorlog stroomden de bestellingen binnen, maar velen zijn later weer geannuleerd. De vraag naar defensieprodukten is momenteel niet groot.

Bovendien zijn de meeste produkten die Turkije maakt ook bij de moederbedrijven in de Westerse landen te verkrijgen. Alleen als Turkije in staat is dezelfde produkten van eenzelfde kwaliteit voor een lagere prijs te leveren, of als het gaat leveren aan landen die het Westen om politieke redenen niet wil bewapenen, zal het in staat zijn om de gemaakte investeringen terug te verdienen. Het is waarschijnlijk dat het daartoe de nieuwe, onontgonnen gebieden in de voormalige Sovjet-Unie als klanten aan zal trachten te trekken.

De bewapening van een regionale grootmacht

Uit protest tegen het gebruik van wapens tegen onschuldige burgers, moeten de wapenverkopen aan Turkije worden gestaakt. Die oproep deed de mensenrechtencommissie van het Britse parlement, nadat zij in 1992 van een onderzoek uit Turks-Koerdistan terugkeerde. De commissie constateerde dat het Turkse leger dorpen vernietigde en de Koerdische bevolking bloedig onderdrukte, veelal met behulp van Westerse wapens. Garel-Jones, de minister van Buitenlandse Zaken wilde hier echter niets van weten: "We overwegen geen embargo op wapenverkopen aan Turkije", want "Turkije is een NAVO-bondgenoot en heeft een krachtige ondersteuning gegeven aan de coalitie van strijdkrachten tijdens en na het Golf-conflict en geeft deze nog steeds."

Turkije is inmiddels redelijk in staat om zelf wapens te produceren, zo blijkt uit het vorige hoofdstuk. De eigen wapenproductie is echter niet voldoende om in de behoefte van het Turkse leger te voorzien. Wapenaankopen uit het buitenland zijn derhalve noodzakelijk. Die aankopen worden vooral in het Westen gedaan, zo blijkt uit de gegevens van het SIPRI.

Waarde van wapenhandel
(in miljoenen dollars)

Periode	1986-1990	1987-1991
Verenigde Staten	2179	3953
Bondsrepubliek	1245	1549
Nederland	183	237
Italië	59	125
Frankrijk	20	22
Groot-Brittannië	123	10
Overige landen	563	490
Totaal	4372	6386

(Bron: SIPRI-jaarboeken 1980 - 1992.)

Officieel krijgt Turkije niet zomaar wapens van het Westen. Garel-Jones zei hierover dat "wapenverkopen aan Turkije zijn onderworpen aan de standaardexportwetgeving en alle verkopen worden onderzocht aan de hand van strenge criteria. Hieronder valt ook een beoordeling van de mensenrechtensituatie in het ontvangende land." Maar ondanks het feit dat Amnesty International bijna dagelijks melding maakt van ernstige mensenrechtenschendingen in Turkije gaan de wapenleveranties gewoon door. Alleen Duitsland stelde in 1992 heel even een wapenboycot in, maar die werd snel weer opgeheven.

Het strategisch belang van Turkije voor het Westen is blijkbaar nog steeds belangrijk. Mensenrechtenschendingen worden door de ministers van de meeste Westeuropese landen met de mantel der liefde toegedekt en men wijst er daarbij al jaren op dat Turkije toegezegd heeft deze situatie te verbeteren. De burgeroorlog in Turks-Koerdistan wordt daarbij bovendien teruggebracht tot een strijd tegen het terrorisme.

De betrouwbaarheid van de leveranciers

Toch noopte de voortdurende discussie over mensenrechtenschendingen Turkije ertoe de betrouwbaarheid van haar wapenleveranciers vast te stellen. In april 1993 legde Turkije hiertoe drie lijsten aan in de kleuren rood, groen en geel. Landen die op de rode lijst staan kunnen er vanuit gaan dat het niet langer mogelijk is wapens te leveren aan Turkije. Dit zijn volgens Jane's Defence Weekly Oostenrijk, Zwitserland en de Scandinavische landen, met uitzondering van Noorwegen. Noorwegen stond oorspronkelijk op de rode lijst, maar is er waarschijnlijk van afgevoerd wegens de Turkse

Militairen beheersen het dagelijkse straatbeeld in Turks-Koerdistan.

Foto: Hannes Wallraven/HH

verkoop van machinegeweren ter waarde van 11 miljoen dollar aan Noorwegen.

Noorwegen staat nu op de gele lijst, waar ook België, Nederland en Luxemburg staan. Plaatsing op de gele lijst wil zeggen dat er alleen geleverd mag worden na uitdrukkelijke toestemming van de Turkse overheid.

Landen die op de groene lijst staan kunnen zonder problemen wapens leveren. Op deze lijst staan onder andere de Centraal-Aziatische staten, de republieken van het GOS en Groot-Brittannië. In hoeverre deze Turkse reactie op de protesten van Westerse landen ook daadwerkelijk gevolgen zal hebben moet nog blijken. Finland heeft met zijn rode status toch mogen leveren en Duitsland voldoet aan de eisen om op de rode lijst te komen - Duitse wapens mogen officieel niet tegen de PKK worden ingezet - maar toch staat Duitsland niet op de rode lijst. De relaties tussen Turkije en Duitsland op defensie-industrieel gebied zijn namelijk zo hecht, dat het voor Turkije niet realistisch is deze betrekkingen op te geven.

De handel met de Verenigde Staten

De Verenigde Staten zijn verreweg de belangrijkste wapenleverancier van Turkije. Uit de SIPRI-tabel blijkt dat Turkije in de periode 1987 - 1991 maar liefst 61 procent van haar wapens in de Verenigde Staten kocht.

De oorzaak van die innige band met de Verenigde Staten is reeds beschreven in het tweede hoofdstuk. Direct na de Tweede Wereldoorlog ging de Verenigde Staten zich bemoeien met de militaire opbouw van Turkije. Dit vanwege de strategische ligging van Turkije. Het Westen kon namelijk vanuit Turkije enerzijds de zuidgrens van de Sovjet-Unie bedreigen en anderzijds de olievelden in het Midden-Oosten controleren.

Militaire leveranties

De innige band tussen de VS en Turkije was er verantwoordelijk voor dat talloze bedrijven, maar ook het Pentagon zelf, volop wapens leverden aan Turkije. Een overzicht van deze wapenleveranties is altijd onvolledig, omdat een deel van de wapenhandel zich achter de schermen afspeelt en nooit in de openbaarheid komt. Toch valt een uitgebreide lijst van wapenleveranties samen te stellen op basis van de vaktijdschriften. Daarnaast verschaft ook het in 1993 opgezette wapenhandelregister van de Verenigde Naties de nodige informatie. Het VN-wapenhandelregister laat de enorme omvang van de handel zien. Volgens dit register leverden de VS in 1992 onder andere het volgende materiaal aan Turkije: 577 zware gevechtstanks, 220 pantserwagens, 75 stuks zware artillerie, 29 gevechtsvliegtuigen, zes aanvalshelikopters en 1164 raketten en raketwerpers.

*Relatie VS - Turkije
(in duizenden dollars)*

Fiscaal jaar	militaire verkoop- overeenkomsten	militaire leveringen	commerciële leveringen
1959 - 1981	1.285.625	794.619	45.690
1982	446.883	187.565	10.000
1983	447.874	150.188	4.942
1984	4.075.622	304.907	22.512
1985	368.624	389.766	33.665
1986	415.071	262.450	19.387
1987	218.864	278.967	61.125
1988	122.648	630.148	68.280
1989	335.813	667.222	338.314
1990	463.806	706.922	219.384
1991	220.734	765.580	41.434
1950 - 1991	11.288.685	5.258.333	666.111

Bron: Foreign Military Sales, Foreign Military Construction Sales and Military Assistance Facts, Defense Security Assistance Agency, 30-09-1991. De eerste kolom geeft het plafond van de toegestane exportkredieten. De tweede kolom geeft de daadwerkelijke leveranties via de overheid. De derde kolom geeft de commerciële verkoopcijfers door de wapenindustrie, die vallen onder de wetgeving voor de wapenexportcontrole.

Uit de lijst met wapenverkoppen blijkt de voorkeursbehandeling die Turkije vaak kreeg van de Verenigde Staten. Opvallend is bijvoorbeeld dat Turkije het eerste land was dat toestemming kreeg om zelf geproduceerde F16-gevechtsvliegtuigen door te verkopen aan andere landen. Daarnaast valt het op dat de recentere verkopen vaak samengaan met een co-productie-overeenkomst tussen de VS en de Turkse regering.

Alliant Techsystems

Deze wapenfabrikant heeft in 1992 een competitie gewonnen voor de levering van 25mm munitie aan Turkije. Deze munitie is bedoeld voor boordkanonnen. Dit soort verkopen werd voorheen geregeld via het hulpprogramma 'Foreign Military Sales'.

Aydin

In januari 1993 wordt bekend gemaakt dat deze Amerikaanse onderneming in samenwerking met haar Turkse dochter Aydin-Aymet de integratie van de Turkse radar in het NAVO-controlesysteem gaat verzorgen.

Cadillac Gage Corporation

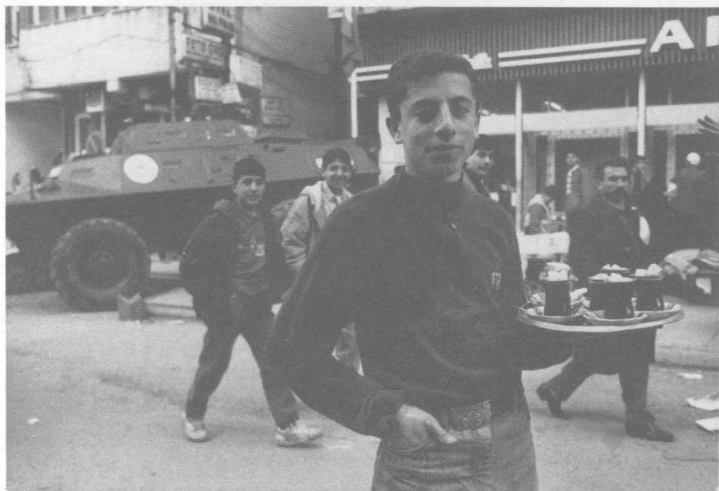
Dit bedrijf is betrokken bij de opwaardering van 2000 Turkse M48-tanks. Over de periode 1987 tot 1995 zal Cadillac Gage Corporation hiertoe haar kanon-stabiliseringsysteem leveren.

Contel Page International

In 1987 werd bekend dat Page Europe in Italië, een dochteronderneming van Contel Page International, een contract met Turkije had gesloten voor de levering van verbindingssystemen. Deze systemen waren bedoeld voor het tweede en derde Turkse leger. Met dit contract was een bedrag gemoeid van 90 miljoen dollar.

FMC

FMC sloot een contract met Nurol Savunma Sanayii AS (FNSS) voor bouw van 1698 pantserwagens. Volgens dat contract zou 73 procent van de productie plaatsvinden in Turkije bij Nurol Insaat. Deze productie is in 1991 begonnen.

Een jongen in Diyarbakir serveert koffie, terwijl achter hem een pantservoertuig de straat controleert. Foto: Michiel de Ruyter/HH

General Defence Corporation

In 1984 werd een contract ondertekend met Turkije voor leverantie van 155mm tank-kanonmunitie. Deze munitie werd in eerste instantie in de VS geproduceerd, maar later in Turkije zelf.

In 1986 werd bekend dat General Defence Corporation een overeenkomst had gesloten om samen met MKEK 105mm FP-tankmunitie te produceren in het Turkse Kirikkale.

In februari 1988 werd bekend dat General Defence Corporation een joint-venture zou sluiten met het Turkse ESKA, onder de naam Destek AS. Deze joint-venture zou volgens plan in Turkije munitie

moeten produceren voor de VS. Het gaat hier onder andere om 155mm artilleriemunitie voor de M483-granaat.

General Dynamics

General Dynamics bouwt in joint-venture 160 F-16 gevechtsvliegtuigen, waarvan 90 procent van de onderdelen in Turkije wordt vervaardigd. De eerste acht van de 160 toestellen werden nog geleverd door de VS. De overige 152 zullen in Turkije zelf worden gemaakt. Het contract loopt tot 1994, maar de eerste in Turkije gemaakte F-16 vloog al op 29 oktober 1987.

Deze vliegtuigen zijn overigens niet allemaal voor Turkije zelf. Ankara kreeg namelijk toestemming om 46 F-16's aan Egypte te leveren. Hiermee is een bedrag gemoeid van 1,3 miljard dollar. Deze transactie is zeer bijzonder, omdat voor het eerst een buiten de VS gebouwd gevechtsvliegtuig van General Dynamics wordt doorverkocht aan een derde land.

Inmiddels hebben Turkije en de VS in 1992 een verdere overeenkomst ondertekend voor de productie veertig extra F-16's plus onderdelen voor nog eens veertig daar bovenop. Er werden in 1992 twee F-16's per maand gemaakt.

De productie verliep overigens niet helemaal naar Turkse wens, zo meldde het Turkse dagblad *Aydunkt* op 26 juli 1993. Het opzetten van de Turkse productielijn ging moeizaam en van de in Turkije geproduceerde toestellen waren er zeven de afgelopen twee jaar neergestort. Het ministerie van Defensie gaf daarom haar thesaurier, Bülent Kosoglu, opdracht een onderzoek in te stellen. In een rapport constateerde Kosoglu dat Turkije te weinig verantwoordelijkheid voor het project had.

De fabriek te Mürted zal overigens niet sluiten als de productie van F-16's eventueel wordt gestopt. De fabriek zou later namelijk helikopters en transportvliegtuigen kunnen produceren.

Hercules Inc/Aerospace Div

In 1986 werd bekend dat Hercules Inc/Aerospace Div motoren voor de Sparrow AIM-7-raket aan Turkije levert.

Honeywell

De Undersea Systems Division van Honeywell verkoopt MK-46 mod-5 torpedo's aan Turkije, zo werd bekend in 1987. De levering hiervan gaat via het hulpprogramma 'Foreign Military Sales' van het Pentagon.

Verder is Honeywell betrokken bij een opwaarderingsprogramma van M48-tanks.

Kollsman Instruments

Kollsman Instruments is evenals Honeywell betrokken bij het opwaarderingsprogramma van M48 tanks.

Ling-Temco-Vought

Turkije en de VS ondertekenden in 1988 een 'Memorandum of Understanding', waarin werd overeengekomen dat Ling-Temco-Vought zal worden betrokken bij de productie van 200 MLRS raket-artilleriesystemen. Datzelfde jaar bestelde het Turkse leger twaalf MLRS-systemen bij Ling-Temco-Vought ter waarde van 60 miljoen dollar.

Loral

In 1989 werd een contract ondertekend voor de co-productie van 160 passieve radarsystemen en 122 stoorzenders. Deze zaken waren bedoeld voor de F-16 gevechtsvliegtuigen.

Pentagon

Het Pentagon heeft een grote hoeveelheid wapens verkocht of geschonken aan Turkije. Zo werden tussen 1971 en 1982 tien onderzeeboten die de Amerikaanse marine had afgedankt aan Turkije geschonken.

In januari 1986 plande het Pentagon de verkoop van reserve-onderdelen en ondersteunende voorraden voor in de VS geproduceerde vliegtuigen aan Turkije. Hiermee was een bedrag gemoeid van 97 miljoen dollar.

Rondom hetzelfde jaar leverden de VS veertig F-4E-vliegtuigen aan Turkije.

In 1987 werd bekend dat het Pentagon ook reserve-onderdelen voor tactische en opleidingsvliegtuigen zou verkopen aan Turkije. Hiermee was een bedrag gemoeid van 86 miljoen dollar.

In hetzelfde jaar werd bekend dat de VS twaalf T-33-straallesvliegtuigen aan Turkije zou geven, te zamen met reserve-onderdelen ter waarde van 12 miljoen dollar.

In 1991 informeerde het Pentagon het Congres over de levering van 350 Maverick-geleide wapens aan Turkije. Deze wapens zijn bedoeld voor de F-16 en met de levering was een bedrag gemoeid van 60 miljoen dollar.

Op 22 september van hetzelfde jaar informeerde het Pentagon het Congres over de voorgenomen verkoop van twintig AIM-120 AMRAAM (geleide luchtdoelraketten) voor de F-16. Hierbij ging het om een levering ter waarde van 17 miljoen dollar.

Eind 1992 bood de VS vijftig A-10A-Thunderbolt aanvalsvliegtuigen en vijftig AH-1 Cobra-helikopters aan de Turkse luchtmacht aan. De Thunderbolts zouden tussen 1992 en 1997 worden geleverd.

In 1993 werd bekend dat de VS 800 M60 A1/A3-tanks aan Turkije hebben gegeven. Deze gift was een gevolg van het CFE-verdrag, waardoor wapens van Europa naar Turkije werden overgebracht.

In 1993 kreeg Turkije de eerste vier van acht Knox-fregatten van de Verenigde Staten. De acht fregatten worden geleverd voor de extreem lage prijs van 300 miljoen dollar. De lage prijs dient ter

compensatie van de schade die een Turks schip leed, toen een Amerikaans schip daar tijdens een NAVO-oefening per abuis een raket op afvuurde.

In 1993 werd bekend dat Turkije drie tank-vliegtuigen zal aanschaffen. Het gaat vermoedelijk om vliegtuigen van het type KC-135, die van de Amerikaanse luchtmacht worden overgenomen.

Raytheon

Turkije neemt voor 40,6 procent deel aan de Euro-Stingergroep. Deze groep maakt Stinger-raketten onder licentie van Raytheon. Turkije zelf koopt 4000 van die raketten. De hoofdaannemer van dit project is het Duitse Dornier. De Turkse bedrijven Rocketsan AS, Aselsan en MKE nemen echter ook deel aan het project. Zij produceren onderdelen, terwijl zij ook onderdelen assembleren.

In 1991 tekenden Raytheon en Turkije een 'Letter of Intent' voor de levering van tien luchtafweersystemen van het type Patriot.

Sikorsky

In 1988 bestelde de Turkse gendarmerie zes Sikorsky-helikopters van het type S-70A-17.

Turkije sloot in december 1992 een contract met Sikorsky voor de levering van 95 Black Hawk-helikopters. Het ging hierbij om het type S70A-28, de exportversie van de UH-60L. Met dit contract was een bedrag gemoeid van 1,1 miljard dollar. De eerste 45 helikopters zouden direct worden geleverd, de rest wordt in Turkije gebouwd. Daarnaast is er een optie op nog eens 55 helikopters. De co-productie gaat in de loop van 1994 van start.

Deze overeenkomst was uniek omdat de EXIM-bank (Export-Importbank) deze financieel mogelijk maakte door kredieten te verlenen. De EXIM-bank verbrak hiermee haar eigen kredietregels, omdat deze een dergelijke financiering verbieden.

Texas Instruments

In 1993 tekende Texas Instruments met de Turkse onderneming Aselsan een contract voor de plaatselijke productie van 650 dag en nacht optische systemen (DNTTS) voor pantserwagens van de landmacht. In dit contract is verder overeengekomen dat Aselsan deze producten in het buitenland op de markt mag brengen. Met dit contract is een bedrag van 115 miljoen dollar gemoeid. In hetzelfde jaar ondertekende Turkije een contract voor de levering van 'High-speed Anti-Radar Missiles', die zijn bedoeld voor Turkse F-16's.

Westinghouse

In maart 1986 werd bekend dat Westinghouse met vier Turkse ondernemingen APG-86 radarsystemen voor de F-16 gaat bouwen. Later kwam daar ook het TPS-70 mobiele radarsysteem bij.

De handel met Duitsland

Duitsland is na de Verenigde Staten de grootste wapenleverancier van Turkije. Volgens SIPRI was Duitsland in de periode 1987 - 1991 verantwoordelijk voor 24 procent van de wapenleveranties aan Turkije. Toch staat de Duits-Turkse verhouding regelmatig onder druk. Turkije is bijvoorbeeld zeer ontstemd over het Duitse verzet tegen de toetreding van Turkije tot de EG.

Duitse NAVO-hulp

De opbouw van de Turkse defensie is niet alleen een zaak van bilaterale hulp. Ook NAVO-hulp speelt in deze opbouw een belangrijke rol.

De middelen voor de NAVO-defensiehulp komen direct uit de begroting van het ministerie van Buitenlandse Zaken. De defensiehulp bestaat voor 80 procent uit nieuw materiaal en voor 20 procent uit door de Bundeswehr gebruikt materiaal.

De NAVO-verdedigingshulp wordt niet op jaarbasis gegeven, maar is in tranchen verdeeld. Een tranche had oorspronkelijk een looptijd van achttien maanden, maar sinds 1989 heeft een tranche voor Turkije een looptijd van 36 maanden.

De jaarlijkse bijdrage aan Turkije bedraagt 86,66 miljoen Duitse mark. Deze bedragen duiken overigens in geen enkele statistiek voor buitenlandse handel op, omdat wordt verondersteld dat het land van eindbestemming de Bondsrepubliek zelf is. Het geld vloeit namelijk terug naar Duitse wapenbedrijven, omdat zij de opdracht krijgen voor onderhoud en aanpassing van materiaal van de Bundeswehr, en voor de productie van nieuw materiaal voor Turkije.

Verder is ook 80 procent van de NAVO-defensiehulp gebonden aan orders voor Duitse bedrijven. Om deze reden werd de looptijd van de tranche in 1989 verlengd, omdat "de afhandeling van een gepland programma binnen een looptijd van slechts achttien maanden nauwelijks mogelijk is. (...) Vooral omdat de (...) uitvoerende ambtelijke instantie na het afsluiten van de regeringsovereenkomst aanbiddingen van de industrie moet werven en beoordelen, voordat opdrachten kunnen worden uitbesteed", aldus het blad 'Wehrtechnik' in 1989.

Sinds enige jaren worden in toenemende mate licenties en productiekennis in Turkije zelf uitbesteed. Sinds medio jaren tachtig hebben zich namelijk genoeg dochterondernemingen en joint-ventures in Turkije gevestigd, zodat momenteel zonder grote problemen wapens met Duitse licenties in Turkije kunnen worden gemaakt.

Concrete hulp

Wat houdt de Duitse NAVO-hulp aan Turkije nu concreet in? De

zeventiende tranche tijdens de periode 1989-1991 kan hiervoor als voorbeeld dienen. In die tranche werden voor een totale waarde van 260 miljoen Duitse mark onder andere de volgende goederen aan Turkije geleverd:

- communicatieapparatuur ter waarde van 3 miljoen Duitse mark;
- aanpassing van M44-pantserhouwitsers, ter waarde van 54 miljoen Duitse mark;
- nachtzichtapparatuur MIRA ter waarde van 9 miljoen Duitse mark;
- installaties om maatverdelingen in tanklopen aan te brengen ter waarde van 1 miljoen Duitse mark;
- logistieke ondersteuning van het TRANSALL-transportvliegtuig, ter waarde van 60 miljoen Duitse mark;
- installaties voor scheepsbouwprojecten, ter waarde van 58 miljoen Duitse mark;

Wapenembargo

Voor de achttiende tranche was eveneens een bedrag van 260 miljoen Duitse mark vastgesteld, maar in november 1992 was nog geen pfennig uitgegeven, terwijl de achttiende tranche op 1 januari 1992 was ingegaan en zou lopen tot eind 1994. De oorzaak hiervan lag in de onduidelijke verhouding tussen Turkije en Duitsland. Duitsland had namelijk op 26 maart 1992 een wapenembargo tegen Turkije ingesteld, omdat Turkije Duitse wapens had ingezet tegen de Koerdische burgerbevolking.

Het embargo werd in juni weer opgeheven, maar het bedrag dat met de achttiende tranche was gemoeid werd teruggebracht tot 135 miljoen Duitse mark.

Herdefiniëring

Naar aanleiding van de bovengenoemde ontwikkelingen schreef het blad 'Turkish Defence & Aerospace Update' in september 1992 dat de defensiehulp in een herdefiniëringsproces zit. "De defensiehulp zal verder van geval tot geval worden bekeken. Iedere aangeboden financiële steun zal echter de mogelijkheid bieden om voor een specifiek defensieindustriële programma te worden aangewend." In het novembernnummer van het zelfde tijdschrift werd de verandering van de financiële steun aan Portugal, Griekenland en Turkije geweten aan de financiële problemen die zijn ontstaan door de eenwording van Duitsland.

Dat de huidige Duitse NAVO-hulp op een andere leest zal worden geschoeid werd bevestigd door de Duitse minister van Defensie, Volker Rühe. Tijdens zijn bezoek in het najaar van 1992 aan Turkije verklaarde hij tegenover zijn Turkse gesprekspartners dat de Bondsrepubliek haar militaire hulp vanaf 1995 niet meer wil uitvoeren in de vorm van materiële hulp. Hij kon nog wel toezeggen dat Turkije tot 1994 in totaal voor 134 miljoen Duitse mark aan militair

re hulp zou krijgen en kwam daarmee niet meer terug op eerdere bezuinigingen op de hulp.

Politie en geheime dienst

Niet alleen de Turkse defensie krijgt steun van Duitsland. Ook de politie en de geheime dienst profiteren van de Duitse hulp.

Uitrustings- en opleidingshulp

Turkije is een van de landen die op bilaterale basis Uitrustings- en opleidingshulp van Duitsland ontvangt. Deze vorm van hulp heette tot 1987 nog 'Bewapeningshulp', maar omdat dit te militaristisch klonk werd gekozen voor een wat neutralere naam.

Volgens Robert Herzog, ambtenaar van het ministerie van Defensie, gaat het bij deze hulp om "de levering van materiaal aan veiligheidskrachten en politie". De Uitrustings- en opleidingshulp heeft net als de NAVO-defensiehulp een looptijd van drie jaar. Het totale bedrag dat met deze hulp is gemoeid wordt geschat op 5 tot 8 miljoen Duitse mark per drie jaar. Turkije kreeg in de periode 1991 - 1993 5 miljoen mark. Dat was 3 miljoen meer dan tijdens de eerdere periode. Van dit bedrag werden onder andere voertuigen, veldkeukens en elektronische uitrustingen aangeschaft, maar ook opleidingen gegeven.

De hoogte van de Uitrustings- en opleidingshulp is zodanig dat deze zonder parlementaire controle kan worden gegeven. De regering beslist welk land hoeveel hulp krijgt. De Bondsregering rechtvaardigt deze hulpvorm overigens met het argument dat deze door de ontvangende landen wordt gebruikt bij de drugsbestrijding.

Appèl op de politie-academie van Ankara. Foto: Frans Hoeben/HH

De Bondsregering streeft met de Uitrustings- en opleidingshulp ook economische belangen na. Duitsland verwacht namelijk dat Turkije reserve-onderdelen in Duitsland bestelt.

Hulp aan de politie

Kort na de staatsgreep in september 1980 gaf Duitsland Turkije 1 miljoen Duitse mark om de politie te bewapenen. Deze steun werd ook in de jaren daarna voortgezet. In juni 1985 was de hele Turkse politietop te gast bij de Duitse minister van Binnenlandse Zaken, waarna de Turkse politie aan de modernste wapens en gereedschappen kon komen. De steun was niet alleen een zaak van de overheid. Zo leverde Siemens computers voor politiebureaus. Een ander Duits bedrijf, AEG, organiseerde in 1987 een seminar computer- en videobewaking voor de Turkse politie.

Duitsland verzorgde ook opleidingen voor de politie. Van 1974 tot 1984 kregen bijvoorbeeld 42 Turkse politiecommissarissen een opleiding in Hiltrup.

In 1985 richtte Turkije een speciale elite-eenheid op voor terrorisme-bestrijding. Deze eenheid kreeg haar opleiding gedeeltelijk in het hoofdkwartier van de GSG-9 in St. Augustin. De GSG-9 leidde tot 1989 twee elite-eenheden op. Over opleidingen van na die datum is niets bekend. Duitsland garandeert de elite-eenheden niet alleen een opleiding, maar ook bewapening.

Van 10 tot 15 december 1991 en van 4 tot 22 maart 1991 werd een Turkse bemanning van snelle aanvalsbotten opgeleid. Deze opleiding bestond onder andere uit politiewerk. De snelle aanvalsbotten waren eerder in het kader van een bewapeningsproject geleverd door Lürssen in Bremen. Daar vond dan ook waarschijnlijk de opleiding plaats.

Van 3 tot 25 juni 1991 kregen veertien Turkse officieren van de Generale Staf voor de Veiligheid een informatiepracticum van politie-ambtenaren op zowel staats- als deelstaatniveau. Dit practicum behelsde recherche- en bewakingstaken.

Tussen 1988 en 1990 werd 3 miljoen Duitse mark besteed aan de opleiding van Turkse officieren.

Geheime dienst

Sinds 1955 bestaan er al contacten tussen de Duitse binnenlandse veiligheidsdienst, de Bundesnachrichtendienst, en de Turkse geheime dienst MIT. Die contacten duren voort tot op de dag van vandaag. In juli 1992 bezocht de Duitse minister van Buitenlandse Zaken, Klaus Kinkel, Turkije. Samenhangend met dat bezoek vonden er ook gesprekken plaats tussen vertegenwoordigers van de Duitse en Turkse geheime dienst.

De Turkse geheime dienst werkt intensief samen met de inlichtingendiensten van landen waar zich mensen bevinden die zich bezig zouden houden met "terroristische en separatistische activiteiten".

Verder geven veiligheidsdiensten soms informatie over asielzoekers door aan de Turkse MIT. Dit is weliswaar wettelijk verboden, maar het gebeurt informeel onder het mom van een 'vriendendienst'.

Bijzondere wapenhulp

Sinds 1980 geeft Duitsland Turkije ook bijzondere wapenhulp. Het gaat hierbij om de levering van materieel en de overdracht van technische kennis en licenties die niet uit de potjes NAVO-defensiehulp en Uitrustings- en opleidingshulp kunnen worden gegeven.

In 1980 ging het eerste bijzondere wapenhulpproject voor Turkije van start. Met dit project was een bedrag gemoeid van 600 miljoen Duitse mark. Het ging hierbij om de volgende zaken:

- ombouw van 160 M48-gevechtstanks van een 90mm naar een 105mm loop;
- verbouwing van gevechtstanks met MTU-dieselmotoren;
- levering van anti-tankraketten van het type MILAN;
- levering van 77 Leopard-1A3-gevechtstanks;
- levering van vier Bergingstanks.

In 1988 werd toestemming gegeven voor een tweede speciaal wapenhulpproject. Ditmaal werden onder andere 150 gevechtstanks van het type Leopard 1 uit de voorraad van de Bundeswehr aan Turkije geleverd. De fabrikant van deze tanks, Kraus Maffei, kreeg de opdracht om deze voertuigen geschikt te maken voor gebruik in Turkije. Eind 1991 moesten de laatste veertien verbouwde tanks nog aan Turkije worden geleverd, maar toen kwam er een kink in de kabel omdat Duitsland een wapenembargo tegen Turkije afkondigde. Hierop besloot de Bondsregering de resterende tanks ter waarde van 25 miljoen Duitse mark niet te leveren. De commentator van het vakblad 'Wehrtechnik', Erhard Heckmann, verzette zich tegen deze beslissing omdat de 25 miljoen mark niet voor Turkije, maar voor de Duitse wapenindustrie was bestemd. Waarschijnlijk om deze reden werd besloten de Leopardtanks alsnog in het diepste geheim aan Turkije te leveren. Dit kwam echter uit, wat onder andere de Duitse minister van Defensie, Stoltenberg, de kop kostte.

In 1991 werd het derde bijzondere wapenhulpproject goedgekeurd. Dit als beloning voor de houding van Turkije tijdens de Golfoorlog. Het bedrag dat met dit derde project is gemoeid is niet geheel duidelijk. Volgens de Bondsregering gaat het om 700 miljoen mark, volgens een woordvoerder van het ministerie van Defensie om 1 miljard mark.

Turkije kreeg in het kader van dit derde project onder andere materieel van het voormalige Oostduitse leger. Dit materieel werd officieel als civiele goederen bestempeld. Dat was opvallend, omdat de levering van deze bijzondere hulp volstrekt legaal is.

Turkije behield overigens niet alle wapens zelf. Het Hamburger

Abendblatt meldde op 4 februari 1992 dat Turkije "in de laatste zes maanden in totaal 200 duizend kalashnikovs van Sovjetmakelij en uzi-machinepistolen van Israelische makelij evenals raketten aan Azerbeidzjan heeft geleverd. De wapens stamden uit voorraden van het voormalige DDR-leger, die de Bundeswehr in 1991 aan Turkije heeft overgedaan."

Op 23 september 1992, dus nadat het wapenembargo van kracht was geweest, gaf de Defensiecommissie van de Bondsdag toestemming voor een vierde bijzonder wapenhulpproject. Ditmaal ging het onder andere om de levering van 100 duizend anti-tankgranaten, 131 M110-houwitser, 88 stuks 40mm-luchtafweergeschut, twintig M48-gevechtstanks, tien brugleggersvoertuigen en 46 Duitse Phantom RF-4E vliegtuigen.

Naar aanleiding van kamervragen gaf de Bondsregering nog de volgende lijst van materieel dat Turkije van Duitsland kreeg in het kader van de bijzondere wapenhulp:

- de machinale uitrusting voor de licentiebouw van Cobra-raketten;
- een produktieplaats voor de licentiebouw van G3- en MG3-geweren;
- een produktieplaats voor rupsen voor tanks;
- een inrichting voor de vervaardiging van M44- en M52-houwitser;
- twee 209-onderzeeërs en een nalevering van nog vijf boten;
- zeven snelle aanvalsboten van het type Jaguar;
- licenties voor de vervaardiging van dieselmotoren voor de M48-gevechtstank en de M44/M52-houwitser;
- Leopard-1-gevechtstanks;
- bergingstanks;
- MILAN-lanceerinrichtingen en -raketten
- handwapens voor de luchtafweer;
- munitie voor vliegtuigen, tanks en artilleriegeschut.

Duits-Turkse samenwerking

De innige banden tussen Duitsland en Turkije zorgden er niet alleen voor dat Turkije enorm veel wapenhulp kreeg. Ook zagen Duitse en Turkse bedrijven dat samenwerking bijzonder lucratief kon zijn.

Het schoolvoorbeeld van een geslaagde Duits-Turkse samenwerking is de produktie van MEKO-fregatten voor de Turkse marine door de Howald Deutsche Werft AG/Ingenieursbureau Lübeck (HDW/IKL), Thyssen Rhein Stahl Technik (TRT) en Blohm & Voss.

Op 29 december 1982 tekenden deze bedrijven een contract voor de bouw van vier MEKO-200 fregatten voor de Turkse marine. Het contract droeg de codenaam 'Track 1' en stelde dat Blohm & Voss het eerste schip zou bouwen, HDW het tweede schip en de Turkse

werf Gölcük de overige twee schepen. Het laatste MEKO-fregat van 'Track 1' werd in 1989 in dienst genomen.

De samenwerking was zo succesvol dat op 19 januari 1990 een tweede contract werd getekend. Ditmaal voor twee MEKO-fregatten. Het eerst schip zou in november 1992 bij Blohm & Voss van stapel lopen. Gölcük zou het tweede schip bouwen.

Inmiddels wordt al gewerkt aan 'Track IIB', waarmee een bedrag van 510 miljoen dollar is gemoeid. Volgens 'Track IIB' worden nog twee MEKO-fregatten gebouwd; één bij Blohm & Voss en één bij Gölcük

De MEKO-fregatten is overigens niet het enige project waarbij de bovenstaande bedrijven zijn betrokken. Op 17 november 1987 sloot HDW namelijk een contract voor de bouw van twee onderzeeërs van het type 209/1400. Beide onderzeeërs worden onder licentie van IKL eveneens bij Gölcük gebouwd. Volgens plan worden de onderzeeërs in 1993 en 1994 opgeleverd.

Abeking & Rasmussen is een samenwerkingsverband aangegaan met de enige Turkse privéwerf die marineschepen bouwt. Abeking hoopt met deze samenwerking twee orders binnen te halen: een order voor mijnenjagers en een order voor patrouilleschepen.

Op 25 maart 1991 ondertekenden het Turkse ministerie van Defensie en de Friedrich Lürssenwerf een contract voor de bouw van twee snelle aanvalsboten in het Turkse Taskizak. Deze productie vindt plaats onder licentie van Lürssen en er is een bedrag mee gemoeid van 229,2 miljoen Duitse mark. De schepen moeten worden opgeleverd in 1994 en 1995.

Op dit moment wordt onderhandeld over de bouw van nog eens drie snelle aanvalsboten. Een daarvan moet gebouwd worden bij Lürssen, de overige twee bij Taskizak. Hierbij gaat het om een contract ter waarde van 400 miljoen Duitse mark.

De samenwerking gaat verder dan op het eerste gezicht lijkt. De snelle aanvalsboten zijn namelijk uitgerust met dieselmotoren van MTU (Motoren- und Turbinen Union) en communicatieapparatuur van Rohde & Schwarz.

MTU heeft overigens zeer veel opdrachten uit Turkije. Bijna elk voertuig van de Bundeswehr heeft een dieselmotor van MTU, zoals de M48-tanks, de Leopard 1 en de Leopard 1A3, die allemaal aan Turkije zijn geleverd. In 1990 opende MTU een dochteronderneming in Istanboel voor service en onderhoud; de MTU-Motor-Turbin Sanayi ve Ticaret Ltd. Sirketi. De volgende stap is de bouw van een fabriek in Arifiye, die MTU-dieselmotoren in licentie gaat bouwen.

Verder is MTU samen met Rheinmetall betrokken bij de ombouw van oude 155mm M44-houwitser. Deze ombouw wordt al sinds de jaren vijftig in Turkije uitgevoerd.

Deze lijst met voorbeelden van Duits-Turkse samenwerking is natuurlijk verre van compleet. Vermelding verdienen nog Siemens AG, die de grootste elektronicaonderneming in Turkije bezit, en Daimler Benz AG, die in Turkije onder de naam Otomarsan produceert.

De handel met Nederland

In de periode 1987 - 1991 verkochten Nederlandse bedrijven voor zo'n 425 miljoen gulden aan wapens of onderdelen daarvan aan Turkije. Nederland staat daarmee op de derde plaats van wapenleveranciers aan Turkije in deze periode. De Nederlandse bijdrage valt echter in het niet als we die vergelijken met die van de Verenigde Staten en Duitsland. Deze landen namen in genoemde periode respectievelijk 62 en 24 procent van de wapenhandel met Turkije voor hun rekening. Daarbij steekt de 4 procent van Nederland wat bleekjes af.

Toch is de Nederlandse bijdrage aan de wapenhandel met Turkije belangrijk. Nederland levert weliswaar nauwelijks zware wapens, tanks of munitie aan Turkije, maar vooral hoogwaardige defensie-elektronica.

Het schip 'Resource' laadt in de Eemshaven afgedankt kruit, dat zal worden verscheept naar Turkije

De Nederlands overheid

De defensiehulp van de Nederlandse overheid aan Turkije bestond tot 1988 vooral uit het dumpen van overtollig militair materieel, zoals oude Starfighters. In mei 1988 besloot de regering echter om

in het kader van het LDDI-programma meer structurele hulp te verlenen aan de economische zwakkere NAVO-landen Griekenland, Turkije en Portugal.

Vanaf 1988 zou Nederland in het kader van het LDDI-programma jaarlijks voor 40 miljoen gulden hulp aan de drie landen bieden. De hulp zou bestaan uit exportondersteuning voor Nederlandse bedrijven die defensiematerieel leveren en het stimuleren van deelname van overheid en bedrijven uit LDDI-landen aan internationale projecten. Een ander onderdeel van de hulp bleef het dumpen van militair materieel.

In hoeverre deze Nederlandse beleidsvoornemens gestalte hebben gekregen is niet helemaal duidelijk. Wel nemen bedrijven en overheden uit LDDI-landen deel aan diverse internationale projecten, maar het is de vraag of dat het gevolg is van de stimulerende rol van de Nederlandse overheid. Wel is duidelijk dat de Nederlandse regering een voorliefde heeft gehouden voor overdracht van verouderd militair materieel.

Zo leverde Nederland in de periode 1989 - 1993 zestig verouderde NF-5-straaljagers aan Turkije, die door Fokker in Woensdrecht werden gereviseerd en vliegklaar gemaakt. Ook werden trainingen voor Turks grondpersoneel en Turkse piloten voor de NF-5's georganiseerd.

Toen in september 1990 Irak Koeweit was binnengevallen, werden 50 duizend speciale NBC-pakken inclusief gasmaskers aan Turkije geleverd. Deze pakken zijn bedoeld voor gebruik tijdens nucleaire, chemische en biologische oorlogsvoering.

Tenslotte zou Nederland volgens het goed ingelichte tijdschrift Military Technology in het kader van het CFE-verdrag mogelijk oude 298 Leopard-tanks overdragen aan Turkije. Maar volgens de officiële parlementstukken levert Nederland helemaal geen tanks en howitzers aan Turkije.

Hollandse Signaal Apparatenfabrieken (HSA)

Het elektronicabedrijf Hollandse Signaal (HSA) in Hengelo is het grootste defensiebedrijf van Nederland. In 1956 werd het bedrijf overgenomen door Philips in Eindhoven. HSA maakt geen wapens in directe zin, maar vooral de elektronica, waarmee grote wapensystemen worden uitgerust. HSA is in Nederland het belangrijkste bedrijf op het gebied van vuurleidingsapparatuur en marinecontrolesystemen. Zo maakt HSA radarsystemen als SMART en STIR en radio-commandosystemen en vuurleidingssystemen als de Flycatcher en de Goalkeeper.

Tot voor kort kreeg het bedrijf van het Nederlandse ministerie van Defensie jaarlijks zo'n 200 miljoen gulden aan orders bij een jaarlijkse omzet van 900 miljoen. Inmiddels is deze omzet door de internationale politieke ontwikkelingen in 1992 gezakt tot 500 miljoen gulden.

Mede om te kunnen overleven is HSA in 1990 overgenomen door het Franse elektronica-concern Thomson-CSF. Bovendien wilde Philips HSA kwijt om zich beter te kunnen concentreren op haar kernactiviteit; de consumentenelektronica. Thomson is de tweede producent van defensie-elektronica ter wereld met een omzet van 14 miljard gulden en 105.000 werknemers.

Voor Thomson heeft de overname van HSA twee grote voordelen. In de eerste plaats krijgt het Franse bedrijf nu toegang tot markten waar HSA altijd sterk is geweest, vooral de Duitse markt is daarbij belangrijk. HSA levert veel radar- en computertechnologie die wordt ingebouwd op Duitse marineschepen. De Duitse marine-scheepsbouw is erg succesvol en heeft afnemers over de gehele wereld.

Het tweede voordeel van de overname van HSA door Thomson, is de kennis van HSA. Radar, commando- en controlesystemen, Goalkeeper, Flycatcher zijn produkten van HSA die kwalitatief gezien concurrerend zijn op de wereldmarkt. Wat dat betreft is het niet vreemd dat HSA het management over maritieme wapensystemen binnen het Thomson-consortium heeft gekregen.

HSA en Turkije

Het Turkse ministerie van Defensie is een belangrijk afnemer van in Duitsland gefabriceerde schepen, bedoeld voor de Turkse marine. In veel gevallen zijn deze schepen uitgerust met elektronica van Hollandse Signaal, zoals radar, vuurleiding en commando- en controle-systemen. HSA heeft over de periode 1980 - 1993 in maar liefst 29 geleverde of bestelde schepen (aanvalsbotten, fregatten, onderzeeërs) apparatuur ingebouwd. Helaas is moeilijk na te gaan welke waarde al deze elektronica vertegenwoordigt, maar het zal zeker honderden miljoenen gulden zijn.

De maritieme elektronica is niet het enige ijzer dat HSA in het Turkse vuur heeft. Het bedrijf dingt tevens mee naar een order voor de levering van 97 Flycatchers. Dit is een vuurleidingssysteem voor 35mm snelvuurkanonnen, bedoeld als luchtafweer tegen laagvliegende vliegtuigen. Andere mededingers zijn het Britse Marconi/Racal met de Eagle en het Zwitserse Oerlikon-Contraves met de Skyguard. Oorspronkelijk omvatte de order zelfs 150 vuurleidingssystemen, maar het programma is ernstig vertraagd doordat het Turkse luchtverdedigingsconcept is veranderd. Bovendien waren er problemen met de co-productie van de 35mm snelvuurkanonnen. Voor het einde van 1993 wordt bekend wie deze order krijgt. De order wordt geraamd op zo'n 650 miljoen gulden.

Ook in het verleden deed HSA goede zaken gedaan met Turkije. Eind jaren zeventig heeft de HSA-fabriek in Huizen het Turkse elektronica-bedrijf Aselsan een licentie verkocht voor het produceren van PRC/VRC 4600 man-pack radio's. HSA hielp destijds het

Turkse bedrijf ook bij het opzetten van een complete fabriek die deze radio's produceert. Dat leverde 50 miljoen gulden op. Sinds 1980 produceert Aselsan de radio's onder licentie en exporteert ze zelfs, mogelijk naar Iran. HSA ontvangt nog steeds royalties voor ieder verkocht exemplaar.

Eurometaal

Op 30 juni 1992 verscheen een berichtje in het 'Dagblad De Zaanstreek', dat het Zaanse munitiebedrijf Eurometaal een miljoenencontract met Turkije had afgesloten. Eurometaal, gezamenlijk eigendom van het Duitse munitiebedrijf Dynamit Nobel, de Zwitserse wapenfabrikant Oerlikon en de Nederlandse staat, zou artilleriegranaten gaan leveren van het type M483A1. Aantal en bedrag van het contract waren niet bekend gemaakt.

Het bericht was opmerkelijk, omdat Eurometaal nooit informatie verstrekke over orders die het bedrijf afslote of misliep. Kennelijk was er ergens een lek. Dat lek bleek Gijs Honing te zijn, de toenmalige vakbondsbestuurder van de Industriebond FNV in de regio Noord-Holland. Honing zo opgetogen over de order die Eurometaal met Turkije had afgesloten, dat hij op een bijeenkomst zijn mond voorbij praatte.

Demonstranten protesteren tegen de levering van M483-granaten aan Turkije.

Foto: Bram de Hollander/HH

De M483-granaat

De M483A1-artilleriegranaat is een draaggranaat voor 88 kleinere granaten. De granaat wordt afgeschoten met een 155mm houwtiser over een afstand van maximaal dertig kilometer en spat (meestal) boven het doel uiteen. Hij bestrijkt een oppervlakte ter grootte van een voetbalveld en de subgranaten vernietigen zowel mensen als

pantservoertuigen. Aangezien het Turkse leger is uitgerust met 155mm houwitser, kunnen deze artilleriegranaten ook worden ingezet tegen de opstandige Koerden.

De order

Door de aanhoudende publiciteit en een kamerdebat in december 1992 kwam er meer duidelijkheid omtrent de levering van de artilleriegranaten. Ook de publikatie van documenten die door de actiegroep 'Explosievenopruimingsdienst' in december 1992 werden ontvreemd bij Eurometaal verschafte nieuw licht op de zaak. Het blijkt dat Eurometaal in de periode 1992 - 2002 206 duizend stuks M483-artilleriegranaten aan Turkije gaat leveren. Hiervan zouden de eerste 18 duizend al vóór kerstmis 1992 moeten zijn geleverd.

De opdracht is het gevolg van een 'Memorandum of Understanding' tussen Nederland en Turkije. De Nederlandse regering treedt namens Turkije op en heeft Eurometaal verzocht de granaten te produceren.

Het totaalbedrag van deze Turkse order bedraagt zo'n 340 miljoen gulden. In de overeenkomst tussen Nederland en Turkije wordt naast de opdracht voor de Turkse regering echter ook opdracht gegeven voor de productie van 103 duizend granaten voor Nederland. Hierdoor bedraagt de totale opdracht voor Eurometaal over tien jaar 309 duizend stuks. Samen met deze Nederlandse opdracht zou Eurometaal de komende tien jaar dus kunnen rekenen op bestellingen ter waarde van 500 miljoen gulden.

De vooruitzichten voor Eurometaal waren dus rooskleurig, maar eind 1992 gooide de Nederlandse overheid roet in het eten. Gezien de veranderde verhoudingen in de wereld had de regering besloten op het gebied van defensie andere prioriteiten te stellen. Zo werd in de Prioriteitennota van Defensie het restant van de Nederlandse order geannuleerd. Uit antwoorden van minister Kooijmans van Buitenlandse Zaken in maart 1993 blijkt dat Nederland in totaal 55 duizend granaten had besteld. De optie op de resterende 48 duizend stuks is geannuleerd. Voor Eurometaal betekende dit een inkomstendering van zo'n 100 miljoen gulden. De Turkse order voor levering van 206 duizend granaten gaat echter gewoon door.

Onderleveranciers M483-granaat

Het is niet alleen Eurometaal die profiteert van de Turkse order voor de M483-granaat. Tal van onderleveranciers uit binnen- en buitenland pikken een graantje mee. Dat blijkt een lijst van onderleveranciers voor het M483-project, die de actiegroep 'Explosievenopruimingsdienst' in december 1992 bij Eurometaal ontvreemde en die AMOK kreeg toegespeeld. Deze lijst is als bijlage opgenomen en wordt in dit boek voor het eerst gepubliceerd. Uit de lijst blijkt dat de volgende Nederlandse bedrijven betrokken zijn bij

de productie van de M483-granaat: FDO (Amsterdam), Thyssen Edelstaal (Vianen), Mega Trade (Almere) Surface Treatment (Maasbracht), Bijl (Barnveld), Hilarius BV (Haarlem), Bergman BV (Rotterdam), Valkenburg BV (Scherpenzeel), Sigma Coatings (Zeist), Loctite Nederland BV (Breda), Signode BV (Hoofddorp) en Markthorst Special Product BV (Hardenberg).

Productie in Turkije

In de overeenkomst tussen Nederland en Turkije was tevens afgesproken dat de totale productie van de artilleriegranaten aan het eind van 1993 of begin 1994 zou worden overgeheveld naar Turkije. Daar zal het Turkse bedrijf Makina Ve Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK) nabij de Turkse hoofdstad Ankara de M483A1-granaat gaan assembleren. Eurometaal in Zaandam blijft de hulzen voor de granaat leveren.

Totdat de assemblage wordt overgeheveld, zou het eerste deel van het immense contract worden uitgevoerd bij de Eurometaal-vestiging in het Duitse Liebenau. Hier vindt sinds jaar en dag de assemblage van de groot-kalibermunitie plaats. Na de overheveling van de assemblage naar Turkije zou de vestiging in Liebenau gesloten worden en het personeel ontslagen.

Inderdaad zijn de eerste 18 duizend granaten voor Turkije in Liebenau geassembleerd. Deze zijn echter niet aan Turkije geleverd, omdat de Duitse overheid tot nu toe heeft geweigerd een exportvergunning voor de granaten af te geven. Dit in tegenstelling tot de Nederlandse overheid die het geen probleem vond om in januari 1993 een vergunning te verlenen voor export van de 18 duizend granaathulzen naar Turkije via Duitsland. De houding van de Duitse regering is mede het gevolg van een uitzending van het Duitse actualiteitenprogramma 'Monitor' in november 1992. Als gevolg hiervan riep een aantal SPD-leden de Duitse regering op, om de leverantie niet te laten doorgaan.

Door de Duitse weigering om een exportvergunning af te geven, kan de vestiging in Liebenau geen granaten meer assembleren, aldus Eurometaal. Daarom moest Liebenau worden gesloten. Het heeft er echter alle schijn van dat Eurometaal van de nood een deugd heeft gemaakt en de gehele productie versneld overbrengt naar Turkije. Op grond hiervan zijn in januari 1993 per direct tachtig van de 130 werknemers ontslagen.

Massa-ontslag

Bij Eurometaal in Zaandam werd begin februari 1993 ook het ontslag aangekondigd van ruim 300 werknemers op een totaal van bijna 500. De directie gaf als reden dat het ministerie van Defensie haar munitieorders drastisch had ingekrompen en verwees daarbij uitdrukkelijk naar de annulering van de granaatorder.

Weliswaar heeft Defensie de rest van de genoemde order gean-

nuleerd, doch de werkelijkheid is iets ingewikkelder. Al sinds jaar en dag wordt in Zaandam klein- en middenkalibermunitie gemaakt. De produktie van deze munitie wordt nu gestaakt. De ontslagen zijn voornamelijk bij de munitie-afdelingen gevallen en in afdelingen die indirect met de munitieproduktie hebben te maken, zoals administratie, kwaliteitscontrole en beveiliging. Met name deze 'indirecte' functies vormden een groot deel van het personeelsbestand bij Eurometaal. Bij de hulzenproduktie zijn geen ontslagen gevallen, hetgeen niet verwonderlijk is. De Turkse order van 206 duizend granaten gaat immers gewoon door. Ook in de toekomst zal Eurometaal hulzen blijven produceren.

Eurometaal stopt echter niet met de produktie van klein- en middenkalibermunitie. Het bedrijf heeft eind juni 1993 het munitiebedrijf Franerex in Hoogerheide nabij Bergen op Zoom in Brabant overgenomen. Alle munitie-afvolwerkzaamheden zullen bij Franerex worden geconcentreerd, zodat dit het enige munitiebedrijf in Nederland blijft. De directie heeft laten weten dat ook de afvolwerkzaamheden van de zwaardere munitie, die voorheen in het nu gesloten Liebenau plaatsvonden, zullen verhuizen naar Franerex. Daarmee is het mogelijk dat de assemblage van de M483-granaat, al is het maar voor tijdelijk, gaat plaatsvinden bij Franerex. Dat zou in elk geval het probleem van de export van de granaten naar Turkije voor de directie oplossen. Zoals gezegd heeft Nederland daar geen bezwaren tegen.

Nederlandse leveranties

HSA en Eurometaal zijn niet de enige Nederlandse bedrijven die goederen leveren aan het Turkse leger. Hieronder volgt een overzicht van geleverde (of te leveren) produkten aan Turkije per bedrijf over de periode 1980-1993.

Bronswerk

Levering van een subcontractor voor het airconditioningsysteem van een oorlogshoofdkwartier nabij Izmir.

Eurometaal

Levering van 206 duizend M483-artilleriegranaten voor een totaalbedrag van zo'n 340 miljoen gulden. Assemblage vindt plaats in Turkije, ontstekers worden geleverd door het Britse bedrijf Valentec.

DAF - Special Products

Levering van twintig AIFV-pantserwagens voor de Turkse landmacht, als onderdeel van 1698 stuks.

Levering van 135 geschutskoepels en andere losse onderdelen ter waarde van 125 miljoen gulden van 1989 tot 1994. Deze geschutskoepels worden geleverd aan het Turks-Amerikaanse bedrijf FNSS,

een samenvoeging van het Turkse NSS en het Amerikaanse FMC.

Hollandse Signaal (HSA)

HSA-Huizen verkocht het Turkse elektronikabedrijf Aselsan eind jaren zeventig een licentie voor de PRC/VRC 4600 man-pack radio. Destijds is ook aan Aselsan voor 50 miljoen gulden een complete fabriek verkocht, die deze radio's produceert. Sinds 1980 produceert het bedrijf de radio's onder licentie. HSA ontvangt royalties voor ieder verkocht exemplaar.

HSA gaat mogelijk 97 Flycatcher vuurleidingssystemen leveren voor de 35mm snelvuurkanonnen, die zijn bedoeld als luchtafweer tegen laagvliegende vliegtuigen. Voor het einde van 1993 wordt bekend of HSA deze order krijgt. De order wordt geraamd op 650 miljoen gulden.

Levering van de Squire-grondradar in samenwerking met LMT Radio (Thomson).

HSA was betrokken bij de plaatsing van NIKE-raketsystemen in Turkije.

Levering van het vuurleidingssysteem WM-28 voor acht snelle aanvalsboten, die zijn afgeleverd in de periode 1977 - 1988.

Levering van gevechtssystemen voor twee nieuwe aanvalsboten voor de Turkse marine. Het gaat om STACOS Mod IV, LIOD, VESTA en Target Destination Sights, 35mm en 76mm vuurleidingssystemen voor kanonnen.

Levering voor de nog te bouwen twee snelle aanvalsboten uit de Yildiz-klasse van het gevechtssystem STACOS Mod IV. Voor de vuurleiding zal gebruik worden gemaakt van LIOD en VESTA. Deze twee schepen moeten in 1994 en 1995 worden opgeleverd.

Levering van het gevechtssystem STACOS, ditmaal in de nieuwste versie STACOS-FD, voor drie schepen uit de Yildiz-klasse, waarvan de bouw in januari 1993 door de Turkse marine is goedgekeurd.

Levering van het vuurleidingssysteem M8 Submarine Integrated Battle and Data System voor zes onderzeeërs van het type 209, die in de periode 1975 - 1989 zijn opgeleverd.

Levering van het gevechtssystem STACOS-TU, de radar DA 08 en de vuurleidingssystemen STIR en WM 25 voor vier MEKO 200-fregatten, die zijn opgeleverd in de periode 1987 - 1989.

Levering van het nieuwste gevechtssystem STACOS-FD en vuurleidingssystem STIR voor twee nieuw te bouwen MEKO 200T-fregatten. Deze twee schepen zullen in 1995 en 1996 worden opgeleverd.

Levering van STACOS-FD en STIR voor twee MEKO 200T-fregatten, die in december 1992 zijn besteld. Deze zullen worden opgeleverd in 1997 en 1998.

Ministerie van Defensie

Levering van 54 F-104 Starfighters in de periode 1980 - 1983 ter waarde van 10 miljoen gulden.

Levering van zestig NF-5-straaljagers van 1989 tot 1993. Vijftien van deze straaljagers waren zo slecht dat ze werden 'gekannibalseerd'. Dat wil zeggen dat de bruikbare onderdelen er uit werden gehaald om deze te gebruiken als reserve-onderdelen voor de overige NF-5's. Fokker Air Services in Woensdrecht heeft de vliegtuigen gereviseerd en vliegklaar gemaakt.

Levering van 50 duizend NBC-pakken inclusief gasmaskers en laarzen in september 1990.

Levering van militaire 'misleidingsmiddelen' aan de Turkse luchtmacht tijdens de Golfoorlog tegen Irak.

Levering van een scheepslanding afgedankt kruit in maart 1988 ter waarde van 7 miljoen gulden.

Training van grondpersoneel voor F104 en NF-5-straaljagers en pilotentraining op bijna alle Nederlandse vliegbases. Opleiding van Turkse radartechnici bij radarpost te Wier in Friesland. Kennisoverdracht op het gebied van Elektronische Oorlogsvoering.

Mogelijke levering van 298 Leopard-1-tanks in het kader van het CFE-verdrag.

Nederlandse deelname aan het LDDI-programma met een jaarlijkse bijdrage van zo'n 40 miljoen gulden. Waarschijnlijk ontvangt Turkije hiervan een derde deel.

Nederlandse Kabelfabriek (NKF)

De NKF neemt deel aan het SAVKOM 2000-consortium dat meedingt naar een opdracht voor het TAFICS-project dat 1,75 miljard gulden gaat kosten. TAFICS is het 'Turkish Armed Forces Integrated Communication System' en is bedoeld als een nationaal digitaal netwerk voor de strijdkrachten, regering en burgerbescherming in oorlogstijd. Het systeem moet het telefoon-, fax- en dataverkeer verzorgen. In de zes verschillende consortia zijn telkens Turkse maatschappijen vertegenwoordigd, waaraan technologie moet worden overgedragen. Zo moet NKF fiberkabeltechnologie overdragen aan het Turkse bedrijf Türkkablo. Gezien de ruime Turkse deelname aan het consortium, maakt SAVKOM 2000 een goede kans om te worden uitgekozen voor de eerste fase van de bouw het project dat naar verwachting twintig jaar in beslag zal nemen.

Philips USFA

Contract in 1988 voor de licentieproductie van nabijheidsontstekers (fuzes) VT 7250 door Aselsan. Dit Turkse bedrijf zette een productielijn op, die in 1989 begon te draaien. Aselsan leverde in oktober 1990 de eerste 5000 stuks aan de Turkse strijdkrachten. De ontstekers zijn te gebruiken in houwitsers. Tot juni 1991 waren er 40 duizend stuks afgeleverd bij de Turkse strijdkrachten. Het contract

met het Turkse ministerie van Defensie voorziet in nog eens 150 duizend stuks ter waarde van 60 miljoen Duitse mark.

Levering van 145 duizend assemblage-onderdelen voor de ontstekers in de periode 1989 - 1993 voor een bedrag van 23 miljoen gulden.

Levering van 940 Aroflex (cryptotelex) aan de Turkse ministeries van Buitenlandse Zaken, Defensie en aan de MSB voor een bedrag van 29 miljoen gulden in de periode 1983 - 1988.

Levering van Stinger-onderdelen aan het Turkse bedrijf Kalekalip over de jaren 1991 - 1997 voor een bedrag van 30 miljoen gulden.

De handel met overige Westerse landen

De handel met Italië

Italië was in de periode 1987 - 1991 de vierde wapenleverancier van Turkije, met een verkoop ter waarde van 125 miljoen dollar. Italië heeft haar vooraanstaande positie te danken aan de sterke economische banden met Turkije die stammen uit de jaren zestig. Zo kreeg Italië door het verlenen van kredieten tussen 1963 en 1970 10 procent van de Turkse civiele importmarkt in handen.

De Cypruscrisis in 1974 was voor de Italiaanse wapenindustrie een buitenkansje. De Verenigde Staten kondigden toen een wapenembargo af en Italië was een van de landen die in dit gat sprongen. Toen het VS-embargo er aan zat te komen kocht Turkije achttien tweedehands Starfighters van Italië. In de herfst van 1974 gevolgd door een aankoop van nog eens achttien toestellen.

Sinds die tijd heeft Italië een sterke positie op de Turkse wapenmarkt. Die positie werd bevestigd door het sluiten van een 'Memorandum of Understanding', waarin werd afgesproken om elke twee jaar te overleggen over de samenwerking op het gebied van defensie-industriële projecten.

Wapenprojecten

Begin 1990 sleepte de Italiaanse vliegtuigbouwer Agusta een order binnen voor de levering en co-productie van veertig trainingsvliegtuigen. Met deze order is een bedrag gemoeid van 17 miljoen dollar. De eerste toestellen van deze order zullen in Italië worden gebouwd, de rest in Turkije.

Marconi-Italië tekende in 1987 een contract ter waarde van 15 miljard lire voor de levering van digitale automatiseringssystemen om het communicatienetwerk van het Turkse leger te verbeteren.

De handel met Frankrijk

Frankrijk behoorde niet tot de voornaamste wapenleveranciers van Turkije. In de periode 1987 - 1991 bedroeg de waarde van de Franse wapenhandel 22 miljoen dollar, slechts 0,3 procent van de totale

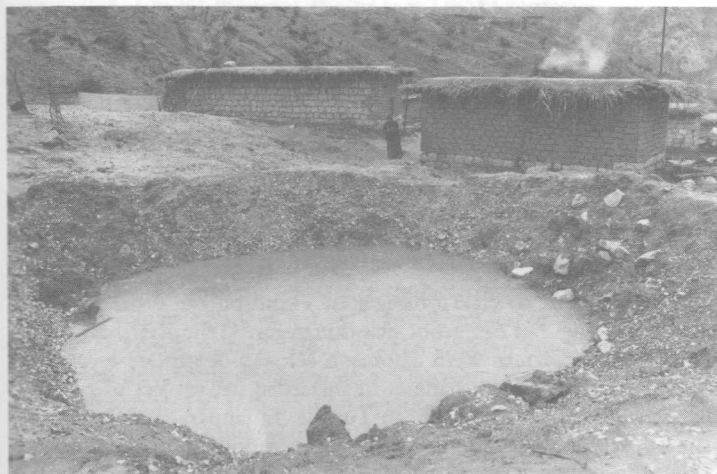
waarde. Frankrijk probeert daarom al sinds de jaren tachtig meer toegang te krijgen op de Turkse markt.

Economische samenwerking

Dat gebeurt in de eerste plaats door de algemene economische banden aan te halen. De resultaten mogen er zijn. De handel tussen beide landen steeg in de eerste zes maanden van 1990 met 67 procent ten opzichte van 1989. In februari 1991 tekenden de Franse en Turkse overheid een overeenkomst om te komen tot meer samenwerking op het gebied van economische en handelsrelaties.

In 1992 behoorde Frankrijk tot de voornaamste investeerders van Turkije en dit werd in april bezegeld met een bezoek van de Franse president François Mitterrand, de eerste Franse president die Turkije bezocht sinds Charles de Gaulle in 1968. Mitterrand sprak met de inmiddels overleden Turkse president Turgut Özal over de situatie in Centraal-Azië en Cyprus en over de positie van Turkije in Europa.

In het gevolg van Mitterrand bevond zich een groot aantal industriëlen die hoopten op lucratieve defensie- en bouwcontracten, waaronder een helikopterorder, een tweede vliegveld bij Istanboel en een hoge snelheidstrein tussen Ankara en Istanboel.

Tijdens het offensief van het Turkse leger tegen de PKK werd het dorpje Demka verwoest. De foto toont een van de bomkraters. Tijdens de bombardementen vluchtten de vrouwen en kinderen de bergen in. Een van de Turkse vliegtuigen bombardeerde daarop doelbewust de vluchtende menigte.

Foto: Judith Scheltema

Defensie-samenwerking

De defensie-industrie wilde profiteren van de nauwere economische

samenwerking tussen Frankrijk en Turkije. De Franse overheid werkte hier aan mee, want in 1990 bezocht de regeringsorganisatie SOFMA Turkije. SOFMA is belast met dienstverlening en marketing voor de Franse defensie-industrie. SOFMA ging naar Turkije om de belangen van de marine-industrie te behartigen.

In december van 1991 tekenden Frankrijk en Turkije een 'Memorandum of Understanding' op het gebied van defensiesamenwerking.

Eind 1992 werd de toegenomen samenwerking tussen Frankrijk en Turkije bezegeld met de ondertekening van de 'Defence Industries Security'. Dit verdrag regelt de uitwisseling van 'gevoelige technologieën' en zorgt ervoor dat Turkije toegang krijgt tot enkele geheimen van de hoogontwikkelde Franse wapenindustrie.

Aerospatiale

Begin 1990 opende Aerospatiale een kantoor in Ankara. Het bedrijf hoopte hiermee een groot aantal Turkse orders binnen te slepen voor de levering van civiele vliegtuigen en een satelliet. Dat laatste lukte, want zij kaapten de order voor de satelliet weg voor de neus van British Aerospace (BAe). Deze satelliet is primair bedoeld voor civiele communicatie, maar militairen zullen de satelliet ook gebruiken voor het verzenden van beveiligde informatie.

De Britten waren furieus over de gang van zaken en Margaret Thatcher en de Britse ambassadeur in Ankara dienden een klacht in. Zij stelden dat BAe een lagere offerte had gegeven en dat de hogere kwaliteit van Aerospatiale nergens uit blijkt. De Britse protesten zorgden ervoor dat er nieuwe offertes konden worden aangeboden. Dit werd mede in de hand gewerkt door het feit dat Turkije haar eisen veranderde. BAe zat nu 20 miljoen dollar boven de offerte van Aerospatiale en uiteindelijk kreeg dit Franse bedrijf voor een bedrag van 315 miljoen dollar de grootste satellietorder van 1990.

Thomson-CSF

Begin 1990 sleepte de electronicagigant Thomson een order binnen voor de levering van een groot drie-dimensionaal verplaatsbaar radarsysteem. Hiermee werd Thomson een van de grotere leveranciers van Turkije. Franse banken financierden het project met een lening van 114 miljoen dollar aan Turkije. In januari 1993 waren de kosten echter al opgelopen tot 150,5 miljoen dollar.

Thomson probeert inmiddels alles om haar positie in Turkije te verstevigen. Voor het radar-project zocht zij samenwerking met twee Turkse bedrijven. Verder nam Thomson het Nederlandse HSA, het Belgische MBLE en het Franse TRT over. Dat zijn allemaal bedrijven die wapensystemen aan Turkije leveren.

GIAT

Het Franse bedrijf GIAT zal de geschutskoepels leveren voor gepantserde infanterie voertuigen van het Turkse leger. GIAT zal

hierbij samenwerken met de Turkse bedrijven Nurol Makina en MKEK.

De handel met Groot-Brittannië

In de periode 1986 tot 1990 was Turkije voor de Britse defensie-industrie de twaalfde afnemer van belangrijke wapensystemen. "Als de Turken wapens kopen dan mogen zij uitmaken wat ze ermee doen", zei de minister van Defensie, George Younger, in 1987 in antwoord op de vraag of er enige beperking zou komen op de verkoop van wapens die konden worden gebruikt voor binnenlandse opstandbestrijding. Groot-Brittannië kent weinig scrupules bij de wapenhandel met Turkije. De Britten beschouwen Turkije als een belangrijke NAVO-bondgenoot en bovendien is de handel met Turkije goed voor de Britse industrie. Het is dan ook geen wonder dat Turkije Groot-Brittannië in april 1993 op de 'groene lijst' plaatste.

De Britten zagen Turkije als een belangrijke groeimarkt. Dit was de reden om in 1988 een kantoor van de Defensie Export Service-Organisatie (DESO) in Turkije op te zetten. Turkije was op dat moment het zesde land waar de Britten een dergelijk kantoor inrichtten. Op dit moment zijn er tien DESO-kantoren.

Behalve de DESO-vestiging behartigden ook politici de belangen van de Britse defensie-industrie in Turkije. Zo bezocht de hertog van Kent samen met een groep Britse industriëlen in 1984 Turkije. Het doel was onder andere de verkoop van een kerncentrale en militaire onderdelen.

British Aerospace

Vooral de luchtvaartonderneming British Aerospace (BAe) sloeg in de eerste helft van de jaren tachtig munt uit de relatie met Turkije. In 1983 leverde BAe 36 verbeterde mobiele luchtdoelraketten van het type Rapiër aan Turkije. De wapens werden volgens Jane's Defence Weekly gebruikt door Turkse soldaten om de luchtmachtbases van de Verenigde Staten te beschermen. Met de transactie was een bedrag van 150 miljoen pond gemoeid.

BAe leverde datzelfde jaar ook anti-scheepsraketten van het type Sea Skua geleverd voor de helikopters van de MEKO-200 fregatten. Turkije was hiermee de eerste importeur van het meest effectieve maritieme wapen uit de Golfoorlog.

De klad erin

Na deze periode kwam de klad in de Britse wapenhandel met Turkije, hoewel de Britse politiek en wapenindustrie er alles aan deden om het tij te keren. Zo had premier Margaret Thatcher in 1987 in Ankara een ontmoeting met de Turkse president Turgut Özal. Onderwerp van gesprek was de uitbreiding van de militaire

verkopen van Groot-Brittannië aan Turkije. In diezelfde maand bezocht de minister voor Defensie, George Younger, de internationale wapenbeurs IDEA in Turkije. Daar wilde hij de Britse defensie-industrie promoten. Hij had een aanbod voor Turkije op zak om de kredieten voor aankopen in Groot-Brittannië te verhogen. Daarmee wilde hij het Turkse ministerie van Defensie zover krijgen dat ze het Tornado-vliegtuig zouden kopen.

De Britse bedrijven hadden in 1988 26 vertegenwoordigers bij Turkse bedrijven zitten, meer dan enig ander land. De Verenigde Staten hadden er bijvoorbeeld 24 zitten en de Bondsrepubliek veertien. De vertegenwoordigers moesten proberen zoveel mogelijk orders binnen te halen, maar dit beleid had slechts een marginaal effect. Uit de SIPRI-tabel aan het begin van dit hoofdstuk blijkt dat de waarde van de Britse wapenhandel over de periode 1986 - 1990 nog 123 miljoen dollar bedroeg, terwijl deze in de periode 1987 - 1991 was gezakt tot slechts 10 miljoen dollar. Vooral voor BAe bleek Turkije niet het beloofde land waar het halverwege de jaren tachtig nog op leek.

Marconi

Het Britse electronicabedrijf Marconi onderhoudt op dit moment het leeuwedeel van de militair-economische relaties met Turkije. In 1989 tekende Marconi een contract ter waarde van 96 miljoen pond voor de productie van radio's voor militaire communicatie. Voor dit enorme project zocht Marconi samenwerking met Turkse bedrijven.

Marconi zette voor deze productie samen met twee Turkse bedrijven Marconi Kominikasyon (MKAS) in Turkije op. De Marconi-vestiging in Italië, Marconi SpA, is echter verantwoordelijk voor de uitvoering. Het project wordt gefinancierd door de Britse overheid, want het Export Krediet Garantie Departement (ECGD) stond garant voor de lening van 70 tot 80 miljoen pond.

MKAS heeft inmiddels ook Aselsan ingeschakeld, een van de grootste elektronica-producenten van Turkije. Aselsan produceert de af luisterbeveiliging van de radio's. MKAS is nog op zoek naar andere bedrijven die aan het programma mee willen werken.

Door de samenwerking ontstaat langzaam maar zeker een nieuwe wapenproducent. Dat blijkt ook uit het feit dat de nieuw opgezette fabriek niet alleen voor het Turkse leger zal produceren. Turkije hoopte de systemen namelijk ook te verkopen aan Koeweit, Saoedi-Arabië, Irak en Iran. Deze plannen waren echter van voor de Golfoorlog en de hoop op levering aan Irak is inmiddels vervlogen.

Een ander onderdeel van Marconi, Marconi Command and Control Systems, leverde nacht- en dagzichtapparatuur aan het Turkse leger. Dit onderdeel heeft inmiddels een andere naam gekregen: Marconi Radar and Control Systems.

Marconi Underwater Systems tekende een contract voor de ver-

koop van torpedo's van het type Tigerfish voor de Duitse 209/1400-onderzeeërs. Dit contract voorziet ook in de opleiding voor de technici van de Turkse marine door Marconi en de Britse marine.

Op de zes mijnenvegers die de Turkse marine aan wil schaffen komt ook apparatuur van Marconi Underwater Systems te staan.

Ferranti

Het Britse bedrijf Ferranti werd eind 1992 verkozen om de het besturingssysteem te bouwen voor de Duitse 209-onderzeeërs. Hiermee is een bedrag gemoeid van 750 duizend pond. Opvallend is dat Ferranti met deze order de Duitse electronicabedrijven passeerde.

De handel met Spanje

Spanje was een van de kleinere wapenleveranciers van Turkije, maar wordt steeds belangrijker. Vooral op het gebied van vliegtuigen neemt Spanje nu een belangrijke plaats in.

In de jaren tachtig leverde de Spaanse overheid 37 tweedehands vliegtuigen van het type Phantom aan Turkije. Deze transactie leverde contacten op met de verantwoordelijken bij de aankoopafdeling van de Turkse luchtmacht. Met name de Spaanse vliegtuigbouwer CASA deed hiermee haar voordeel en inmiddels is CASA uitgegroeid tot een belangrijke leverancier van de Turkse luchtmacht.

Op 15 januari 1990 besloot Turkije het lichte CN-235-transportvliegtuig van CASA te kopen. Het gaat hier om de co-productie van 52 vliegtuigen, waarmee een bedrag is gemoeid van 550 miljoen dollar. Twee vliegtuigen worden door CASA in Spanje gebouwd en de rest door TAI in Turkije. Deze order werd mede mogelijk gemaakt door de Spaanse overheid die leningen tegen lage rentes verstrekke om het project te financieren.

CASA levert behalve de vliegtuigen overigens ook een oefensimulator voor de piloten die de CN-235 gaan vliegen. In 1990 kreeg het Franse Aerospatiale van Turkije de grootste satellietorder van dat jaar. CASA is bij dit project betrokken omdat het enkele onderdelen voor de Turkse satelliet levert.

Verder is CASA betrokken bij het project om een Europees militair transportvliegtuig te bouwen. Aan dit project neemt ook Turkije deel.

De handel met Zwitserland

De Zwitserse wapenhandel met Turkije kent een wat wisselvallig verloop. Tot 1984 had Zwitserland vijftig jaar geen wapens aan Turkije geleverd, maar op 5 maart van dat jaar gaf de Zwitserse Bondsraad toestemming om 35mm geschut met vuurleiding en munitie naar Turkije uit te voeren. Turkije groeide in 1985 en 1986 uit tot de belangrijkste afnemer van Zwitserse wapens. Van 1984 tot

1991 was met deze wapenhandel een bedrag gemoeid van 356 miljoen Zwitserse frank.

In 1990 kwam er een kink in de kabel. De Zwitserse overheid verbood toen de levering van 70mm munitie aan Turkije in verband met de veelvuldige mensenrechtenschendingen in dat land. Dit verbod bleek de voorbode van een volledig wapenembargo te zijn, dat Zwitserland afkondigde op 18 januari 1991, vlak na het uitbreken van de Golfoorlog. Turkije reageerde hierop met het verbreken van alle samenwerking op het defensiegebied: "Wij hebben al voorzieningen getroffen om Zwitserland uit te sluiten bij nieuwe wapenaankopen en het langzamerhand verminderen van bestaande projecten." Als gevolg hiervan werd Zwitserland begin 1993 op de rode lijst geplaatst.

De Zwitserse wapenfabrikant Oerlikon had het embargo zien aankomen en bood de Turkse overheid aan een aanstaande levering van 25mm kanonnen via haar Italiaanse vestiging te laten lopen. Turkije accepteerde dat aanbod onder voorwaarde dat de levering geen vertraging zou oplopen. Dit gebeurde niet en het hoofd van het ondersecretariaat van het Turkse ministerie van Defensie, Vahit Erdem, kon met een gerust hart zeggen dat "het Zwitserse embargo de Turkse defensie niet zal raken, omdat er alternatieve bronnen zijn voor onze aankopen."

Op 26 juni 1991 hief de Bondsraad het wapenembargo weer op. Maar in augustus 1991 hield Zwitserland opnieuw de export van wapens naar Turkije tegen. Ditmaal omdat Turkse troepen op Iraaks grondgebied een offensief hadden geopend tegen de Koerden. Dit embargo werd in maart 1992 weer opgeheven. Zwitserland besloot toen per geval te bekijken of de te exporteren wapens ingezet konden worden tegen de Koerdische burgerbevolking. Als eerste kreeg het bedrijf Bührle toestemming om marinegeschut aan Turkije te leveren.

Door de overdracht van technische kennis aan Turkije was de waarde van de Zwitserse wapenembargo's niet echt groot. Zo produceerde het Turkse bedrijf Çansas wapens, waaronder 35mm geschut, met een licentie van Oerlikon-Bührle. Het Turkse Aselsan kan geschutselektronica maken op basis van een licentie van het Zwitserse Contraves.

Daarnaast vervangt Turkije Zwitserse systemen door andere. Zo wordt het vuurleidingssysteem van Oerlikon Contraves op de nieuwe fregatten vervangen door een produkt van HSA. Ook de levering van de 25mm kanonnen van Contraves gaat niet door. Turkije is overgestapt op een produkt van McDonnell Douglas.

Toch is Turkije nog niet helemaal onafhankelijk van Zwitserland. Zo mag Oerlikon Contraves nog wel vuurleidingssystemen leveren voor de drie nieuwe snelle aanvalsschepen die Turkije laat bouwen.

Verder proberen Zwitserse bedrijven een vinger in de pap te houden door te leveren via hun buitenlandse dochters. Vanaf januari 1991 leverde Oerlikon-Italiana Turkije 75 stuks 25mm kanonnen voor pantservoertuigen. Hiervan moesten er in januari 1993 nog zestig worden geleverd.

De handel met Oostenrijk

Oostenrijk onderhoudt op het gebied van wapenleveranties net zoals Zwitserland een moeizame relatie met Turkije. Oostenrijk verbood bijvoorbeeld in 1990 de export van een partij munitie naar Turkije. Het ging hier om kogels van klein kaliber en anti-personeelsgranaten. Het ministerie van Binnenlandse Zaken stelde dat geen exportvergunning kon worden afgegeven, omdat het gebruik van munitie zou kunnen leiden tot schendingen van mensenrechten. Nog geen maand later was de order al weer vergeven aan het Amerikaanse bedrijf Martin Marietta.

Oostenrijk kreeg van Turkije een plaats op de rode lijst. Verder reageerde de Turkse overheid door de produktie van 120mm mortieren te stoppen en geen aandacht te besteden aan de Oostenrijkse offerte voor 155mm houwitseren en 155mm munitie.

Van 27 januari tot 17 februari 1993 hielden 720 Koerden een hongerstaking in de St. Gorikshallen in Brussel, om aandacht te vragen voor de situatie in Turks-Koerdistan.

Foto: Judith Scheltema

De handel met België

"NAVO-partner Turkije is een traditionele klant van België, alhoewel de aankopen geen grote omvang hebben." Dat stelde de Belgische minister van Buitenlandse Zaken, Willy Claes, in 1992.

In 1990 leverden SABCA en Sonaca vliegtuigonderdelen aan

Turkije ter waarde van 35 miljoen Belgische frank. Deze order was een gevolg van een compensatieregeling met het Amerikaanse bedrijf General Dynamics. SABCA en Sonaca assembleren namelijk de F-16's van General Dynamics voor de Belgische luchtmacht. Als gevolg van de compensatieregeling mogen zij F-16-onderdelen leveren aan Turkije.

In 1992 leverde FNHH, de Belgische dochter van het Franse GIAT, munitie ter waarde van 12 miljoen Belgische frank. GIAT/FNHH is ook nog in de markt voor de levering van pistolen en demonstratiemateriaal aan Turkije, ter waarde van 1,6 miljoen frank.

In 1992 ontstond een crisis in de Belgische politiek over de levering van 285 geschutskoepels voor pantservoertuigen, die FNSS in Turkije bouwt. Deze geschutskoepels zouden via Turkije ook voor een deel naar Saoedi-Arabië moeten gaan. De geschutskoepels hebben volgens de Turkse ambassade in Brussel een waarde van 100 miljoen dollar.

De Vlaamse partijen wilden deze uitvoer verbieden, terwijl de Waalse parlementariërs voor de belangen van de grotendeels in Wallonië gevestigde defensie-industrie opkwamen. De crisis werd bezworen toen de Socialistische Partij en andere Vlaamse partijen zich bij de uitvoer neerlegden.

Echt gelukkig was Willy Claes niet met de gang van zaken, want hij dekte zich gelijk in tegen andere schandalen: "Wat betreft de toekomst wil ik er op wijzen dat de firma's mijn departement niet altijd inlichten over projecten die in onderhandeling zijn."

De Belgische orders kennen geen grote omvang, maar in Vlaanderen bestaat wel een algemene stemming die wapenverkoop aan Turkije afwijst. Bovendien is er een wet die de uitvoer van wapens verbiedt naar landen met interne onlusten. Een Belgisch wapenembargo zit er echter volgens Willy Claes niet in omdat "een gezamenlijke EG-beslissing daarover niet mogelijk is. Dat is voor ons de enige reden (...). Als we in Maastricht gekozen hebben voor een gezamenlijk Europees buitenlands- en veiligheidsbeleid moeten we consequent zijn en niet op de solotoer gaan."

De handel met de Scandinavische landen

Opvallend is dat Zweden, een van de belangrijkste Westerse wapenproducenten, vrijwel geen wapens aan Turkije levert. Nederland vroeg in 1990 wel aan Zweden of zij Zweedse elektronische onderdelen aan Turkije mocht doorverkopen. Het is echter onduidelijk of Zweden hiervoor toestemming heeft gegeven.

Finland zal de Turkse gendarmerie voorzien van voertuigen die op elk terrein dienst kunnen doen. Finland is mede hierom in april 1993 geplaatst op de groene lijst van landen die Turkije wapens mogen leveren.

Noorwegen werd in mei 1993 op de gele lijst geplaatst, omdat het 48 geschutskoepels voor pantservoertuigen met anti-tank-bewapening aan het Turkse leger zal leveren.

De handel met niet-Westerse landen

Westerse landen zijn verreweg de belangrijkste wapenleveranciers van Turkije. De afgelopen twaalf jaar noemde het SIPRI-jaarboek wel Egypte en Indonesië in het register van handel en licentieproductie, maar deze orders hadden niet veel om het lijf.

De handel met het Verre Oosten

China is een belangrijke wapenproducent. Het voorziet bijvoorbeeld veel Derde-Wereldlanden van de beruchte Zijderupsraket. China wil graag Turkije als klant hebben. Zo probeerden de Chinezen in 1989 155mm houwitseren aan Turkije te verkopen. De Turkse voorkeur ging echter uit naar de Westerse markt. Mede door deze gerichtheid op het Westen heeft China in Turkije nog geen voet aan de grond kunnen krijgen.

Bedrijven uit Taiwan en Zuid-Korea bieden ook regelmatig hun waren aan op de Turkse wapenbazar. Hier gaat het bijvoorbeeld om de levering van mijnenjagers. Een Zuidkoreaans bedrijf viel met zijn aanbod al in de eerste fase buiten de boot, hoewel Zuid-Korea wel bleef staan op de groene lijst van mogelijke leveranciers. De waarde hiervan is echter betrekkelijk, want toen Turkije werven bezocht, werd dit land overgeslagen.

De handel met het GOS

De Turkse afhankelijkheid van de Westerse wapenindustrie levert soms problemen op. Zeker wanneer de Westerse landen eisen dat hun wapens niet worden ingezet tegen de Koerdische burgerbevolking. Turkije probeert dat probleem de laatste tijd te omzeilen door wapens te kopen in het GOS. Het Gemenebest is namelijk niet zo kritisch en verkoopt wapens aan iedereen die daar belangstelling voor heeft.

Eind 1992 kocht Turkije als eerste NAVO-land een belangrijk aantal wapens uit het GOS. Voor een bedrag van 75 miljoen dollar werden Russische MI-17 helikopters, gepantserde infanterievoertuigen, nachtzichtapparatuur en machinegeweren voor de gendarmerie gekocht. Turkije was hiermee naar eigen zeggen 66 procent goedkoper uit dan wanneer het vergelijkbaar materiaal in het Westen had gekocht. Turkije onderhandelt nog met Rusland over de levering van helikopters. Deze wapens zijn allemaal bedoeld om te worden ingezet tegen de Koerden.

Het is goed mogelijk dat de republieken van de voormalige Sovjet-Unie belangrijke leveranciers worden. De eerste levering voor de gendarmerie zou er op kunnen wijzen dat de wapens voor de

vuile oorlog tegen de Koerden voortaan grotendeels bij het GOS gekocht gaan worden. Dit voorkomt namelijk politieke onrust in de Westerse landen.

Een aanwijzing voor deze nieuwe politiek is de gang van zaken rond zestig pantservoertuigen. Duitsland leverde deze oude DDR-voertuigen aan de Turkse luchtmacht. Ze werden echter door de Turkse gendarmerie gebruikt in de strijd tegen de Koerden. Het dagblad Özgür Gündem publiceerde op 17 oktober 1992 foto's waarop duidelijk was te zien dat een van deze BTR60-pantserwagens een geboeide Koerdische gevangene achter zich aansleepte. Turkije heeft inmiddels besloten de Duitse voertuigen weer bij de luchtmacht onder te brengen als de vervangende voertuigen uit het GOS zijn geleverd. De Duitse wapens zijn dus voor 'gewoon' gebruik en het Russische materieel mag het vuile werk opknappen.

Bijlagen

Bijlage 1

De Turkse krijgsmacht

Mankracht

580.000, waarvan 550.000 dienstplichtigen

Structuur

- 4 legers
- 1 gemechaniseerde divisie
- 13 infanterie-divisies
- 7 pantserbrigades
- 6 gemechaniseerde brigades
- 10 infanterie brigades
- 1 luchtlandingsbrigade
- 2 commandbrigades

Uitrusting van de landmacht

Zware tanks

- 405 Leopard-gevechtstanks (Duitse leger)
- 500 M47-tanks (Amerikaanse leger)
- 3000 M48-tanks (Amerikaanse leger)

Infanterievoertuigen

- 2850 M113 ZPT-voertuigen (Amerikaanse leger)
- 300 BMP60-voertuigen (Rusland)

Artillerie

- 1450 stuks getrokken veldartillerie (voornamelijk VS)
- 140 stuks getrokken houwitser (voornamelijk VS)
- 291 stuks gemechaniseerde veldartillerie (voornamelijk VS)

Meervoudige raketten

- 12 MLRS-systemen (co-productie met VS)

Anti-tankraketten

- TOW (VS)
- Milan (Frankrijk/BRD)
- Cobra (BRD)
- SS-11 (Frankrijk)

Vliegtuigen en helikopters

- 174 helikopters voor algemeen gebruik (VS, Italië)
- 120 transporthelikopters (VS)
- 10 aanvalshelikopters (VS)

- 38 lichte vliegtuigen (VS, BRD)
- 10 opleidingsvliegtuigen

Uitrusting van de marine

- 12 onderzeebootjagers (Amerikaanse marine)
- 8 fregatten (4 Duitse co-productie, 2 Duitse marine)
- 15 onderzeeboten (9 Amerikaanse marine, 6 BRD)
- 46 kleine schepen (2 Duitse marine, 15 Amerikaanse marine)
- 33 mijnenbestrijders (22 Amerikaanse marine, 4 Canadese marine, 6 Duitse marine)
- 8 amfibische schepen (7 Amerikaanse marine)
- 68 landingsvaartuigen
- 23 ondersteuningsvaartuigen (2 Duitse marine, 1 Amerikaanse marine)

Uitrusting van de luchtmacht

- 386 gevechtvliegtuigen (NAVO en co-productie)
- 180 onderscheppingsjagers (NAVO)
- 77 transportvliegtuigen (NAVO, Spanje)

Bronnen: Military Technology: World Defence Almanac 1992-1993; Military Balance: 1992-1993. Tussen haakjes staat waar de wapens vandaan komen.

De belangrijkste Turkse wapenbedrijven

Aselsan

Aandeelhouder	Turkse landmachtfonds (70%)
Producten	militaire elektronica
Projecten	VRC-4600-radio's, Stinger-project, onderdelen F-16, VT7250-grantaatontstekers, warmtebeeldkijkers voor AIFV-pantservoertuigen
Licentiegevers	Philips (Nederland), Litton (VS), Philips USFA (Nederland), Texas Instruments (VS)
Exportlanden	Pakistan (radio's)

Arifiye Tank-revisiewerkplaats

Projecten	Optische instrumenten, M48-gevechtstanks
Licentiegevers	Zeiss (BRD), Rheinmetall (BRD), MTU (BRD) en GLS (BRD)

Baris

Aandeelhouder	EMEK-holding
Projecten	Assemblage M72-lanceerbuizen, looppdelen M48-tanks, Stinger-lanceerbuizen
Exportlanden	Deelnemers Stingerproject

ENKA holding

Projecten	Assemblage Black Hawk-helikopter
Licentiegevers	United Technologies (VS)

Eskizibir

Aandeelhouders	Onderdeel van de luchtmacht
Projecten	motoren voor F104-Starfighter, F4-Phantom, F5-Northrop en C160-transportvliegtuig
Licentiegevers	Rolls Royce (GB), Tyne

FNSS

Aandeelhouders	FMC (VS, 51%), NUROL (49%)
Projecten	1698 AIFV-pantservoertuigen
Licentiegevers	FMC (VS), Detroit Diesel (VS), GIAT (Frankrijk)

Gölcük-scheepswerf

Aandeelhouders	Onderdeel van de marine
Projecten	209-onderzeeër, MEKO-fregatten
Licentiegevers	HDW/IKL (BRD), Blohm & Voss (BRD)

Havelsan Aydin

Aandeelhouders	Turkse luchtmachtfonds (51%), Aydin (VS, 38%)
Projecten	elektronica voor de F-16
Licentiegevers	Aydin (VS)

HEMA-holding

Producten	radars, versnellingen en pompen
Licentiegevers	Aydin (VS), Eaton (VS), Dowty Plessey (GB), Peine Zalzgitter (BRD)
Exportlanden	VS (software)

Hisar Celik Dokum AS

Aandeelhouders	Hisar-holding
Projecten	staalconstructies, onderdelen M48-tank, inspecties M47-tanks en M113-voertuigen
Licentiegevers	ESCO Corp (VS), Davy Roll Co ltd (VS)

Ibrahim Ors

Producten	opleggers, mijnenleggers, mobiele keukens, watertanks
-----------	---

Kayseri Werkplaats

Aandeelhouders	Onderdeel van Turkse luchtmacht
Projecten	revisie M113-voertuigen, onderdelen F-16, moderniseren F104-Starfigther, onderhoud SF260-lesvliegtuigen, onderhoud C160-transportvliegtuig, parachutes
Licentiegevers	Sergant Fletcher (VS), Siai-August (Italië), MBB (BRD)

MAN AS

Aandeelhouders	MAN (BRD, 33%), Ercan (34%), Tercan (18%)
Projecten	vrachtwagens en bussen
Licentiegevers	MAN, Kraus Maffei, Kuka (allen BRD)

METIS Construction & Trade

Projecten	constructiewerken, vliegvelden, landingsbanen, shelterbouw
Vestigingen	BRD, GB en Libië
Relaties	Bronswerk (Nederland)

MIKES

Aandeelhouders	Kavala, Loral (VS)
Projecten	elektronica F16, passieve radarontvangers, actieve jammers
Licentiegevers	Loral (VS), Martin Marietta (VS)
Exportlanden	VS

MKEK (Makina Ve Kimya Endustris Kurumu)

Aandeelhouders	Eigendom van de Turkse staat
Projecten	luchtdoelartillerie, SR6-gasmaskers, filters voor gasmaskers, HAR-antitankwapens, Stinger-onderdelen, meervoudig raketten-lanceersysteem, MP5-machinegeweren, 105mm munitie, 105mm lopen, MG3-geweren en munitie, M483-granaten met submunitie, M811 25mm-kanon type, 25mm munitie, koepels van panservoertuigen
Licentiegevers	Oerlikon (Zwitserland), British Leyland (GB), Florin (Zweden), Heckler & Koch (BRD), General Defence Corporation (VS), Rheinmetall (BRD), Eurometaal (Nederland), GIAT (Frankrijk)
Exportlanden	Egypte, Saoedi Arabië en de Verenigde Arabische Emiraten

MKAS (Marconi Kominikasyon)

Aandeelhouders	Marconi (GB), Havelsan
Producten	communicatie-apparatuur, HF/SSB-radio
Licentiegevers	Aeromaritime-Marconi (Italië), Rohde & Schwarz (BRD), Marconi (GB)

MTU Motor Turbin

Producten	leverantie en onderhoud van M48- en Leopard tanks, scheepsmotoren MEKO-fregatten.
Licentiegevers	MTU (BRD)

Otokar Karoseri Sanayi AS

Aandeelhouders	KOC-Groep
Producten	bussen en terreinwagens, opbouw Magirus, opbouw van diverse raketwerper-systemen
Licentiegevers	Rover (GB), Deutz (BRD), BAe (GB), Ford Aerospace (VS) en Short Brothers (Canada)

Mbenz Turk AS

Aandeelhouders

Daimler Benz (BRD, 36%), Turkse landmachtfonds 5%, NAI (11%), Mengtic (11%)

Producten

stadsbussen, terreinwagens, transportvoertuigen, Unimog, reserve-onderdelen

Licentiegevers

Daimler Benz (BRD)

Exportlanden

Soedan (Unimog)

Parsan Makina

Aandeelhouder

Guris-holding

Producten

metaalbewerking assen van M113-voertuigen en M48-tanks

Rocketsan AS

Aandeelhouders

Kutlutas (20%), STFA (20%), MKEK (15%), Aselsan (15%), Kalekalip (15%)

Producten

Productie en research raketonderdelen

Projecten

ATACMS, MRLS meervoudige raketwerpers, Stinger voortstuwing

Licentiegevers

ARC (VS), Dornier (BRD)

Exportlanden

Deelnemers Stingerproject

STFA/Savronic AS

Producten

elektronica, radarcomponenten

Projecten

Stingerproject, software voor F-16 radar, beveiliging Starfighter, PCTE-software

Licentiegevers

Westinghouse (VS)

TAI Tusas Aerospace Industries

Aandeelhouders

General Dynamics (VS, 42%), TUSAS (49%), GETSCO (7%), Turkse landmachtfonds (2%)

Projecten

160 F-16's (Onyx I), 40 F-16's (Onyx II), simulatie-apparatuur (Onyx III), onderhoud SF260-lesvliegtuig, ontwikkeling FLA-transportvliegtuig, CN235-transportvliegtuigen, ontwikkeling UAV-vliegtuigen.

Licentiegevers

General Dynamics (VS), Saia Augusta (Italië), CASA (Spanje)

Exportlanden

Egypte en de VS (F-16's)

Taskizak scheepswerf

Aandeelhouders

Onderdeel van de marine

Projecten

SAR33-Patrouilleschepen, DOCAN-patrouilleboot

Licentiegevers Siev. & Rasmu. (BRD), Lürssen (BRD)

TEI Engine Industrie

Aandeelhouders TUSAS (49%), General Electric (49%),
Turkse landmachtfonds
Producten vliegtuigmotoren, onder andere voor F-16
Licentiegevers General Electric (VS)
Exportlanden VS

Tekfen Thomson Radars (TTR)

Aandeelhouders Thomson (Frankrijk), Tekfen-holding
Projecten assemblage van mobiele radars
Licentiegevers Thomson (Frankrijk)

TESTAS

Aandeelhouders Turkse strijdkrachtenfonds (100%)
Producten Elektronische componenten
Licentiegevers Bultronics, Thomson (Frankrijk), Acrotonic

Tursav Agir Makina

Aandeelhouders HEMA-holding
Producten Dieselmotoren, versnellingsbakken
Licentiegevers Detroit Diesel (VS), Allison GM (VS)

Tubitak Turkish Research Association

Aandeelhouders Turkse staat
Producten Defensie onderzoeksinstituut
Relaties BRI (GB), BAe (GB), GATOM

Onderleveranciers Eurometaal voor de M483-granaat

EUROMETAAL
ZAANDAM
132200.01A/DS2064/KWPL/DPDR

bijlage 7 Blad 1/3

ONDERLEVERANCIERS

Benaming : Projectile, 155mm: HE, M483A1, w/fuze, MTSQ, M577A1, for howitzer.

Kontraktnr. : 871.2770.0065.11

HO-nr. : 132200

Map nr. : 1434

Uitgave : 03

AUTORISATIE KW-planning : *DG* A.G. de Greeuw datum : 20-12-91

- Bij onderstaande artikelen is in de bestelopdracht een kwaliteits-systeem-eis opgenomen en/of worden op certificaat geleverd.

Benaming	Leverancier	Adres
-Trumpet Cone	JUDD (ENGINEERING) LTD	Oban road, Coventry West Midlands VC6 6H ENGLAND
	FMP INC	One risdon street Naugatuck, CT 06770 U.S.A
-Fuze GP: M223	VALENTEC DAYRON LTD	Pennyfan Industrial Estate Crumlin-Gwent NP1 4EF ENGLAND
	VALENTEC DAYRON INC	P.O.Box 140394 Orlando, FL 32814-0394 U.S.A
	EMCO	P.O.Box 2193 East Gadsden Alabama 35903 U.S.A
-Comp. AS Class 1	R.O. BRIDGWATER	Somerset TA7 8AD ENGLAND
-Lead cup assy	R.O. Chorley	Euxton Lane PR7 6AD ENGLAND
-Grenade GP: M42 PH Body assy	EMCO	P.O.Box 2193 East Gadsden Alabama 35903 U.S.A
-Grenade GP: M46 CA Body assy	VALENTEC KISCO	6300 St. Louis Avenue St. Louis, MO 63121 U.S.A
-Adapter		
-Base, smeedstuk	ALCOA	5151 Alcoa Avenue P.O.Box 58407 VERNON U.S.A
-Ogief, smeedstuk	"	"
-Dye Penetrant onderzoek Ogief en Base	FD0	Oostenburgervoorstraat 70 1018 MR Amsterdam NEDERLAND
-Binder Resin RFC1028	ROBERTS ASS	Culver city CA 902 P.O.Box 868 8500 STEL U.S.A
-Expulsion charge	DAY & ZIMMERMAN INC	Market street 1818 Philadelphia, PA. 19103 U.S.A

ONDERLEVERANCIERS *02/1* 10-1-91

Benaming : Projectile, 155mm: HE, M483A1, w/fuze, MTSQ, M577A1,
for howitzer.

Benaming	Leverancier	Adres
-Spline (10)	GAYSTON CORPORATION	P.O.Box 430 Springboro, OHIO 45066-0430 U.S.A
-Spline (1)	"	"
-Plate, forward	"	"
-Cup, expulsion charge	"	"
-Tape-stiffener assy	"	"
-Washer MS27183-4	STAMPING COMPANY	403 Wyandanch Avenue North Babylon U.S.A
-Packable slider lock	E.C. GREEN MIRAGE INC	625-3RD ST NEWARK N J 07107 U.S.A
-Obturator	TOPCRAFT INDUSTRIES INC	1099 Mearns Road Warminster, PA 18974 U.S.A
-Spacer (67)	CONSIN COMPONENTS CORP.	P.O.Box 1103 369 Pennsylvania Avenue Sheboygan, Wisconsin 5308 U.S.A
-Spacer (6)	"	"
-Sleeve (22)	"	"
-Sleeve (2)	"	"
-Pad, forward plate	"	"
-Fiberglass type 1 class 1	OWENS-CORNING S.A.	Chaussee de la Hulpe 178, Boite 7, B-1170, Brussel BELGIE
-Staal AISI dia. 140mm	E. ULDRY S.A	1800 VEVEY 1 SUISSE
	THYSSEN EDELSTAAL BV	Postbus 99 4130 EB Vianen NEDERLAND
	MAKINA VE KIMYA ENDUSTRISI KUMURU	06330 Tandogan, Ankara TURKEY
-O-ring MS29513-248	MEGA TRADE	Postbus 3000 1300 EA Almere NEDERLAND
-O-ring MS29513-251	"	"
-O-ring MS9021-245	"	"
-Base, geanodiseerd type III, class 2	SURFACE TREATMENT BV	Postbus 7168 6050 AD Maasbracht NEDERLAND
-Ogief, geanodiseerd type II, class 1	"	"
-Paper VCI type 1	BIJL	Marchandweg 34 3771 MP Barneveld NEDERLAND

ONDERLEVERANCIERS *04/* 20-12-91

Benaming : Projectile, 155mm: HE, M483A1, w/fuze, MTSQ, M577A1,
for howitzer.

Benaming	Leverancier	Adres
-Electrode wire copper dia. 3/32"	HILARIUS BV	Postbus 550 2003 RN Haarlem NEDERLAND
-Aux wire brass dia. 3/32"	"	"
-Lasdraad CuZn10 dia. 3mm	"	"
-Afstandschijven	BERGMAN BV	Postbus 752 Rotterdam NEDERLAND
-Granaatuitnemer	VALKENBURG BV	Postbus 7 3925 BR Scherpenzeel NEDERLAND
-Verf olijfgroen kleurnr. 34087	SIGMA COATINGS	Woudenbergseweg 19A 3707 HW Zeist NEDERLAND
-Merkverf geel kleurnr. 33538	"	"
-Merkverf zwart kleurnr. 37038	"	"
-Sealant grade HVV 571	LOCTITE NEDERLAND BV	Essendonk 5 4824 DA Breda NEDERLAND
-Staalband 3/4x0,025"	SIGNODE BV	Postbus 26 2130 AA Hoofddorp NEDERLAND
-Sluitzegel 34AMP 19x28mm	"	"
-Munitiecontainer st nr 400	MARKHORST SPECIAL PRODUCTS BV	Lage inkgweg 4 7772 BA Hardenberg NEDERLAND

Geraadpleegde literatuur

Voor de totstandkoming van dit boek zijn de volgende tijdschriften systematisch geraadpleegd:

- Arms Sales Monitor (1991 - 1993)
- Arms Transfer News (1993)
- BASIC Reports (1990 - 1993)
- International Defence Review (1982 - 1993)
- Jane's Defence Weekly (1985 - 1993)
- Jane's Fighting Ships (1992 - 1993)
- Jane's Intelligence Review (1991 - 1993)
- Jane's Military Communications (1992 - 1993)
- Middle East Report (1981 - 1989)
- Nato's Sixteen Nations (1985 - 1993)
- Turkish Defence en Aerospace Update (1992 - 1993)

Verder is gebruik gemaakt van artikelen uit de volgende kranten en tijdschriften:

Arbeiterkampf; Aydunkt; Daily Telegraph; Defence & Armament International; Dogru 2000; Export Special Economische Zaken; Financial Times; Frankfurter Allgemeine Zeitung; The Guardian; Hamburger Abendblatt; Handelsblatt; Hansard; Hurriyet; The Independent; Info-Türk; International Defence Review; Jerusalem Post; Koerdistan Koerier; Kurdistan; Milliyet; Military Technology; Le Monde; De Morgen; New Statesman; NRC; Özgür Gündem, Parool; Signaal Flitsen; Tageszeitung; Tercüman; The Times; Turkish Daily News; De Standaard; Ultimatum; Vrij Nederland; Wehrtechnik.

Tevens zijn de volgende boeken en rapporten geraadpleegd:

- Amnesty International. Diverse rapporten 1984 - 1993. London, Amnesty International.
- Atabaki, Turaj en Marleen Dorleijn. Kurdistan in search of ethnic identity, papers presented to the first conference on ethnicity and ethnic identity in the Middle East and Central Asia. Utrecht, Rijksuniversiteit Utrecht, 1990.
- BASIC-analyses, Balkan-security and the 'cascading' of weapons. London, 1992
- BUKO-Koördinationstelle. Die Türkische Rüstungsindustrie, stopt den Rüstungsexport. Bremen, BUKO, 1992.
- Onkruit. Dossier Philips USFA/Crypto, wapenfabrikant in moeilijkheden, Amsterdam, AMU, 1992.
- Pauli, Charles. Türkei: hinter den Kulissen eines Wirtschaftswun-

- ders. Frankfurt am Main, ISP, 1990
- Pluvier, Jan. Turkije. In: Azië-Oceanië, politiek', Amsterdam, Van Gennep, 1984.
  - Produzieren für das Leben. Tatort Türkei. Idstein, 1990.
  - Roth, J. Im Würgriff der NATO. In: Alternative Türkeihilfe, Herford, 1983
  - Sayari, Sabri. Turkey: the changing European security environment and the Gulf Crisis. In: Middle East Journal 46/1991 - 1992
  - Sezer, D.B. Turkey's security policies. In: Adelphi Papers voorjaar 1991.
  - SIPRI, Jaarboeken 1984 - 1992. Stockholm, SIPRI.
  - Smit, Wicher. Het Turkse leger: macht, belangen en politieke invloed. In: Turkije in crisis. Baarn, Wereldvenster, 1982
  - Smit, Wicher en Leo van Velzen. Militarisering van een ontwikkelingsland, 1983
  - VN-werkgroep over afgedwongen en onvrijwillige verdwijningen. Jaarrapport 1991. Genève, Verenigde Naties, 1992
  - Worldbank. Turkey prospects and problems of an expanding economy, Washington, Wereldbank, 1975

Colofon

Turkije-connectie de militaire opbouw van een nieuwe grootmacht

Antimilitaristies Onderzoekskollektief

© 1993: AMU, Amsterdam

Auteurs: Martin Broek, Niek van Essen, Piet Groeneveld, Kees Kalkman, Helga Klüger, Willem Knoop, Karel Koster, Guido van Leemput en Wendela de Vries

Bijdragen: ARW (Zwitserland), BASIC (VS/Groot-Brittannië), BUKO (Duitsland), CAAT (Groot-Brittannië), IPIS (België), Pax Christi Vlaanderen (België), Produzieren für das Leben (Duitsland) en SPAS (Zweden)

Redactie: Kees Bals en Martin Gerritsen

Fotoredactie: Jos Bessems

Vormgeving: Henk Geist

Uitgever: Antimilitaristische Uitgeverij (AMU), Amsterdam en Pax Christi Nederland, Utrecht

Zetwerk: KIC, Amsterdam

Drukwerk: Macula, Boskoop

Foto omslag: Ries van Wendel de Joode/HH

ISBN 90 71124 51 7

september 1993

In Turkse politiecellen worden arrestanten gemarteld. Politieke activisten, maar ook advocaten en artsen 'verdwijnen' om later dood terug te worden gevonden. In 1992 werden in Turkije 385 mensen door de 'contra-guerrilla' vermoord. Westerse landen hebben Turkije vaak veroordeeld om de schendingen van de mensenrechten. Maar tegelijkertijd prijzen ze Turkije om de ferme houding tijdens de oorlog tegen Irak, zien ze deze bondgenoot als hét voorbeeld voor de onafhankelijke islamitische landen uit de voormalige Sovjet-Unie. En leveren ze hun NAVO-broeder grote hoeveelheden wapens. Wat Turkije met die wapens doet, lijkt niemand zich af te vragen. 'De Turkije-connectie' gaat in op de wijze waarop dit land met haar burgers omspringt, op zijn ontwikkeling tot een regionale macht, en beschrijft vooral de westerse betrokkenheid hierbij.

Dit boek is geschreven door medewerkers van het Antimilitaristies Onderzoekskollektief (AMOK), die zo uitputtend mogelijk onderzoek hebben verricht naar de militaire banden tussen Turkije en het Westen.

ISBN 90 71124 51 7

Antimilitaristische Uitgeverij

pax
christi